

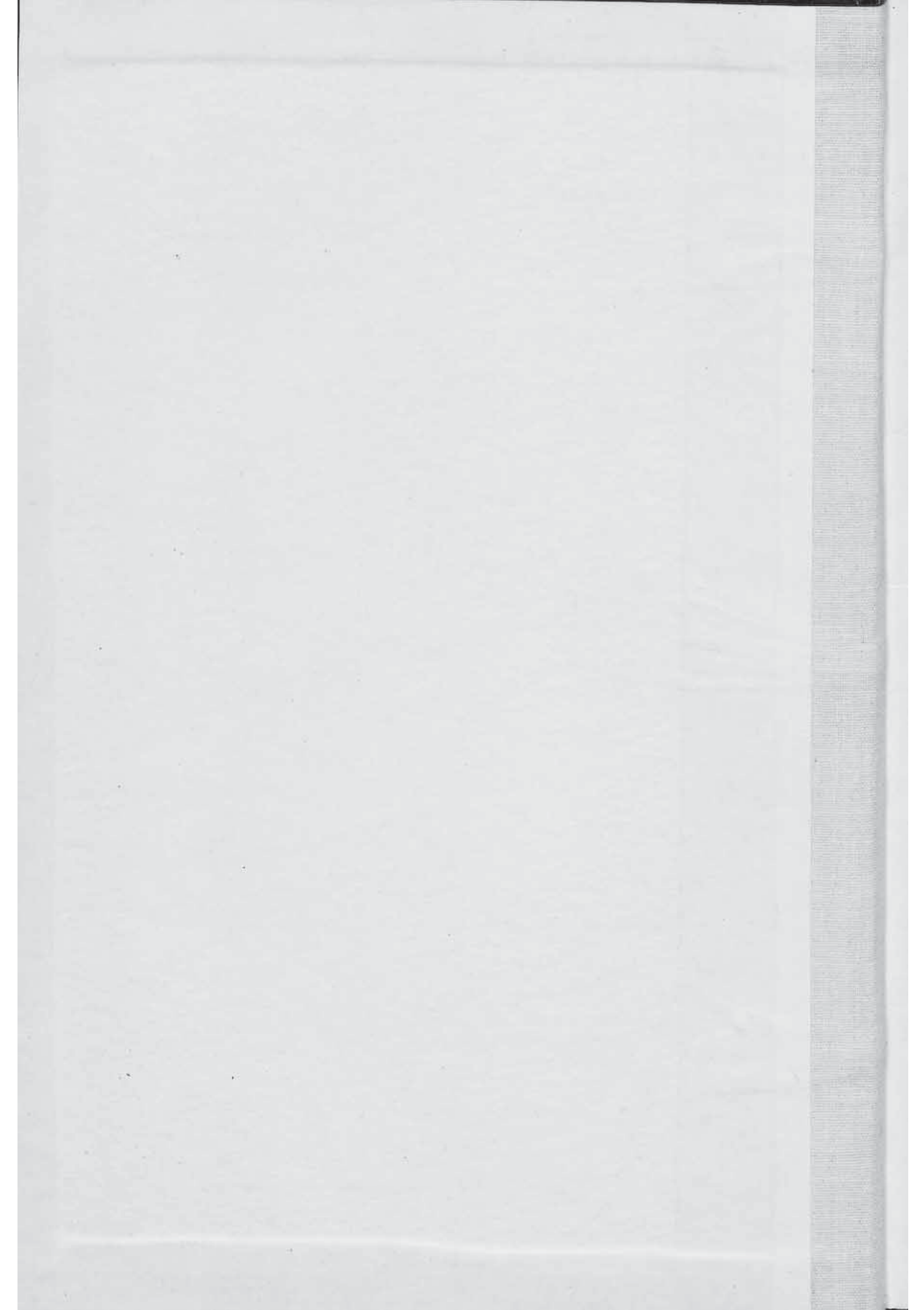
Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

PC II 102/1929

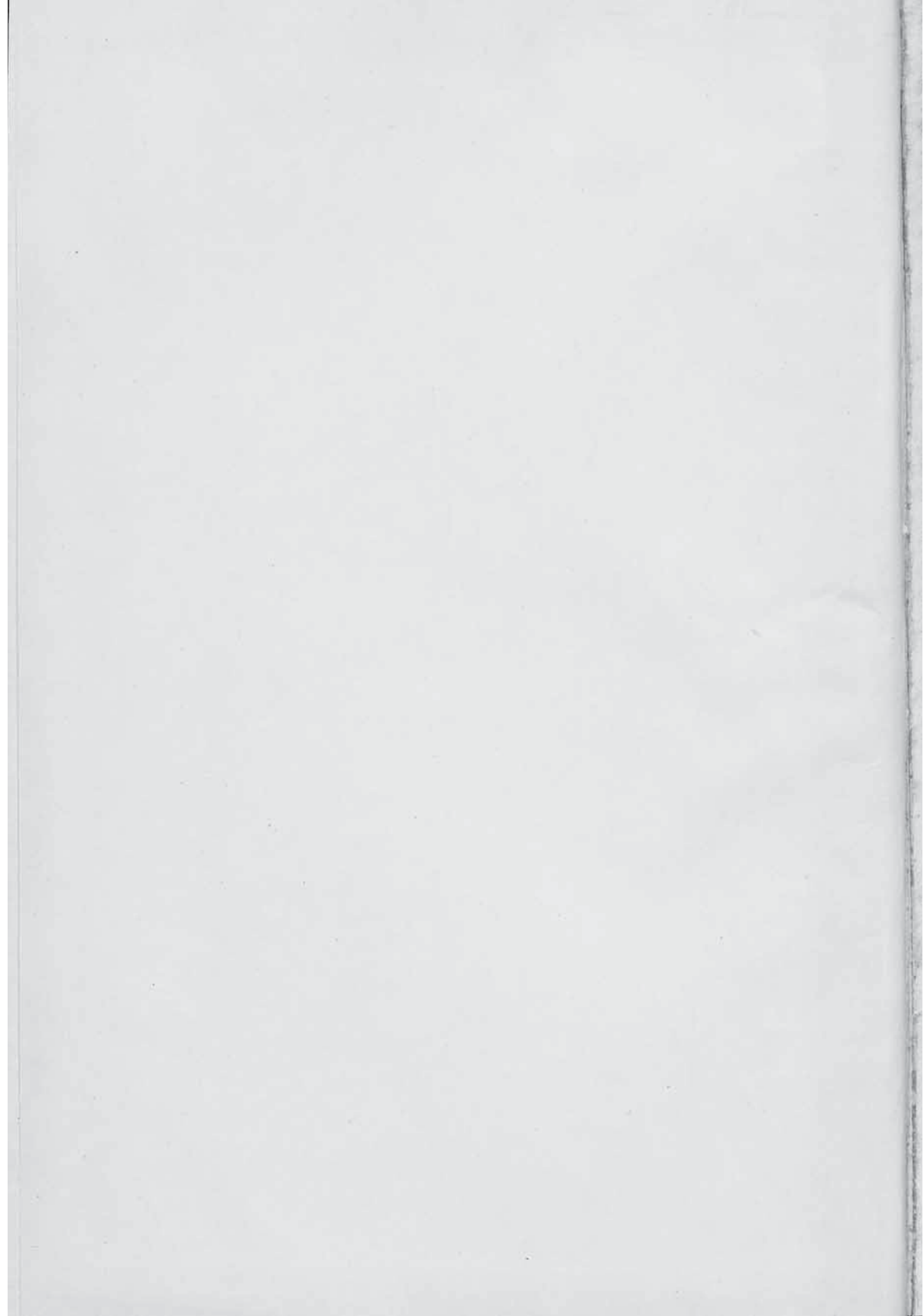

11942000687

C08155 0

Rp. I-102/V-1-4

Народна и универзитетска
библиотека — Скопје

ЧС. II 71/V

мб. D 687/942
мр. ... лб. ...

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА V, кн. 1.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE V, FASC. 1.

ДАРЪ

ОТЪ

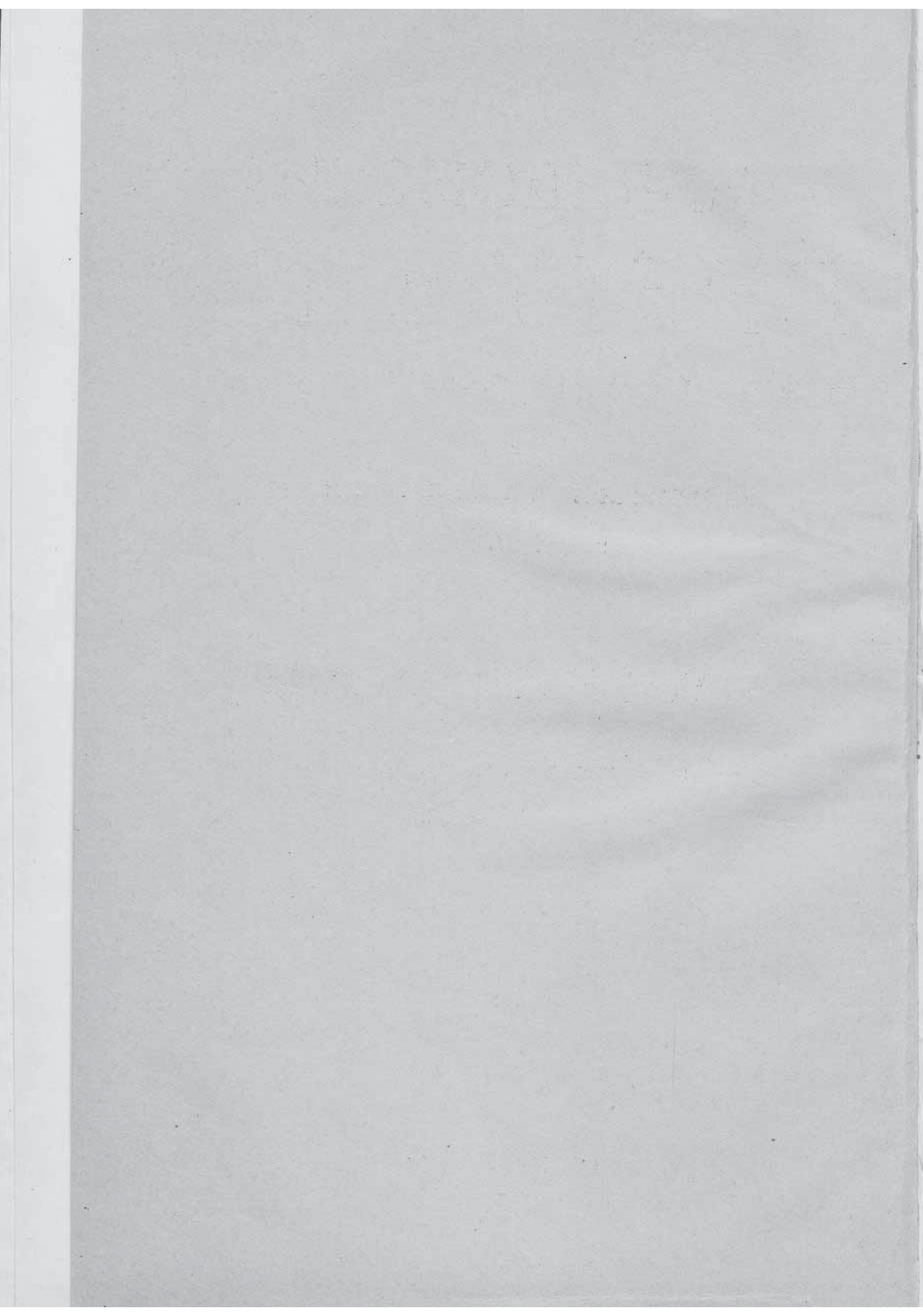
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHOFF

1929.

РС II 102/1929

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА V, кн. 1.

—♦— 687/42

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE V, FASC. 1.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1929.

Народна библиотека — Скопје

Д Инв. № 687/1942

ДАРЪ

ОТ: Македон. Училиш.
Клуб, Кенелити

ДАРЪ

отъ
МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СЪДЪРЖАНИЕ

	стр.
Ив. Снѣгаровъ, Руски опити за предотвратяване и вдигане на схизмата	1
Юрд. Трифоновъ, Зависимостъ на молдавската църква отъ охридската въ половината на XV в.	45
Р. Славейковъ, Изъ дейността на рускитѣ жандармерийски офицери въ Македония презъ 1904 г.	71
Проф. В. Златарски, Какъ сж писали македонцитѣ преди 115 години.	117
Л. Милетичъ, П. Н. Милюковъ и България. (По случай на седмдесетгодишнината на Милюковъ	121

Рецензии и книжовни вестн

Цвијићева книга. (Српска книжевна задруга, коло XXX, бр. 201), Београд 1927, м 8 ⁰ XXXV, 131. — Рец. отъ Ст. Романски . . .	129
C. Constante, Românii din valea Timocului și a Moravei (Revista Pindului — Macedoniei și a Timocului, an II, 1927. 1, p. 3—30. București 1929). — Рец. отъ Ст. Романски . . .	132
Jacques Ancel, Les Balkans face à l'Italie. Avec une carte. Paris, 1928, малка 8 ⁰ , 126 — Рец. отъ Л. Милетичъ	134
Denkwürdigkeiten des Marschalls Izzet Pascha, etc. — Ein kritischer Beitrag zur Kriegsschuldfrage. Aus dem Original-Manuskript übersetzt von Karl Klinghardt. Leipzig. 1927, 8 ⁰ 339. — Рец. отъ Ст. Романски	141
Henryk Batowski, Królestwo Serbów, Chorwatów i Słowiańców. (Печ. въ „Ruch Słowiański, Miesięcznik poświęcony życiu i kulturze Słowian“. Lwów, г. I. 1928). — Рец. отъ Д-ръ Б. Йоцовъ . . .	143
Сп. Константиновъ, Германското предложение за гаранциитѣ на О. Н. относно защитата на малцинствата (печ. въ сп. „Законъ и Право“, год. I, брой 4, 1929). — Съобщ. отъ Л. М.	146
Чужди писатели за населението на Македония.—Д-ръ Н. Миховъ. Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. Томъ трети. София 1929, год. 8 ⁰ , XIII+436. (Издание на Българската академия на наукитѣ). — Съобщава М. Романска.	148
Французко резюме на съдържанието на книгата.	165—184

TABLE DES MATIÈRES

	Pages
Iv. Snegarov, Les essais de la Russie pour conjurer et lever le schisme	1
Iord. Trifonov, La dépendance de l'Eglise moldave de celle d'Ohrida dans la première moitié du XV siècle.	45
R. Slaveïkov, Au sujet de l'action exercée par les officiers de gendarmerie russe en Macédoine, au cours de l'année 1904.	71
Prof. V. Zlatarsky, En quelle langue ont écrit les Macédoniens avant 115 années.	117
L. Milétitch, P. N. Milioukoff et la Bulgarie. (A l'occasion du soixante-dixième anniversaire de Milioukoff).	121

Comptes rendus

Le livre de Cvijić. Belgrade 1927. (En serbe). — Compte rendu par St. Romansky.	129
C. Constante, Les Roumains de la vallée de Timok et de la Morava (Revue de Pinde—Macédoine et de Timok, année II, fasc. 1, p. 3—30. Bucarest 1929). (En roumain) — C. r. par St. Romansky.	132
Jacques Ancel, Les Balkans face à l'Italie. Avec une carte. Paris 1928, 126. — C. r. par L. Milétitch.	134
Denkwürdigkeiten des Marschalls Izzet Pascha. Ein kritischer Beitrag zur Kriegsschuldfrage. Aus dem Original-Manuskript übersetzt von Karl Klinghardt Leipzig 1927. — C. r. par St. Romansky.	141
Henryk Batowsky, Krolestwo Serbów, Chorwatów i Słowiańców (Le royaume de Serbes, Croates et Slovènes) („Ruch Słowiański“ Lwów, r. I. 1928).—C. r. par D-r Boris Iotzoff.	143
Sp. Konstantinov, La proposition de l'Allemagne au sujet des garanties de la Société des Nations pour la défense des minorités. (Publié dans la revue „Droit et Justice“ I № 4 1929). — C. r. par L. M.	146
Ecrivains étrangers du XIX siècle au sujet de la population de Macédoine. D-r N. Michov, La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles. T. 3. Sofia, 1929 XIII+486. (Edition de l'Académie des sciences bulgare) — C. r. par M. Romanska.	148
Resumés des articles de la Revue en français	165—184

РУСКИ ОПИТИ ЗА ПРЕДОТВРАТЯВАНЕ И ДИГАНЕ НА СХИЗМАТА.¹

Отъ Ив. Снѣгаровъ

Следъ Кючукъ-кайнарджийския миръ² (21 юлий 1774 г.), Русия взе настойчиво да се проявява като покровителка на православнитѣ народи въ Турската империя въ противовесъ на западнитѣ велики сили, които се смѣтаха за покровителки на католицитѣ и протестантитѣ въ Турция. Споредъ чл. 7 на тоя договоръ, Турция бѣше длъжна постоянно да покровителствува християнската вѣра. Русия е считала тоя членъ за юридическо основание да се намѣсва въ вжтрешнитѣ работи на Отоманската империя въ защита на православнитѣ християни.³ Кримската война бѣше последица отъ отказа на Високата Порта да признае официално правото на Русия да покровителствува православнитѣ християни въ Турция. Споредъ манифеста на руския царъ Николай I, тя бѣ обявена (26 юний 1853 г.) въ защита на православната вѣра.⁴ И следъ Парижкия миръ (16 априлъ 1856 г.), руската политика къмъ Близкия изтокъ е продължавала да се движи отъ идеята за покровителство надъ православнитѣ християни. На новия (следъ Кримската война) руски посланикъ въ Цариградъ била дадена инструкция да работи за все по-голѣмото стѣгане връзкитѣ на Русия „съ Източноправославната църква и особено съ Цариградската патриаршия“, като „центъръ на православието“.⁵

¹ Тоя очеркъ не е изчерпателенъ поради невъзможността да се намѣрятъ всички документални сведения по въпроса. Ако единъ день стане достъпна архивата на Цариградската руска легация, то въ нея би се намѣрилъ още цененъ материалъ.

² Договорътъ билъ сключенъ въ с. Кючукъ-Кайнарджа (Силистренско), гдѣто била Главната руска квартира,

³ Г. П. Геновъ, Източниятъ въпросъ (Политическа и дипломатическа история), ч. I, София, 1925 г., стр. 91.

⁴ Виж. *ibid.*, ч. II, стр. 25—47.

⁵ Григорий Трубецкой, Руската политика на изтокъ. Българската схизма. Превелъ Ал. Д. Мишевъ, София, 1910 г. стр. 2.

Съчувствувайки на освободителното движение между християнскитѣ народи въ Турция, Русия се стремила съ своя протекторски авторитетъ да уравниосява тѣхнитѣ национални стремежи и да запази тѣхното духовно единство чрезъ общата имъ вѣра — православието,¹ та по тоя начинъ да има подъ свое влияние цѣлия православенъ Изтокъ въ противовесъ на враждебния ней католишко-протестантски Западъ. Отъ това начало се стремили да се ръководятъ рускитѣ посланици въ Цариградъ князь Лобановъ-Ростовски (1859—1863) и графъ Игнатиевъ презъ време на българогръцката църковна разпря. И единиятъ и другиятъ по-малко или по-вече сж правѣли усилия за нейното примирително разрешение, сир. да се запази основата на църковното единение между българи и гърци—юрисдикцията на Цариградската патриаршия.² Ако графъ Игнатиевъ е проявявалъ по-голямъ интересъ къмъ бълг. църковенъ въпросъ, отколкото предшественикътъ му, това се дължи главно на обстоятелството, че при първия българската църковна борба се е намирала въ по-остра фаза, отколкото при втория и е налагала бързи действия, за да се предотвратѣла една развръзка, несъгласна съ рускитѣ интереси.³ При това трѣбва

¹ Въ споменатата инструкция на руското правителство ясно е изказана тази мисль: „Затова именно нашъ пръвъ интересъ е да подържаме добро съседство съ народитѣ, които поради еднаквостта на вѣрата ще ни бждатъ винаги привързани; да подържаме и сжщата тази вѣра, която възроди Гърция и днесъ постепенно ще възроди славянитѣ и ромънитѣ“ (Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 2). Този курсъ на руската политика се вижда и отъ отговора, даденъ отъ руското правителство на българскитѣ представители Евл. Георгиевъ и Шоповъ, които въ края на 1867 г. сж отишли въ Петербургъ да молятъ Русия да помогне на българитѣ да се освободятъ отъ турското иго. На тѣхъ било казано, че Русия поради важни вътрешни преобразувания отбѣгва отъ война и поради това съветва българитѣ да отложатъ решителната борба за по-благоприятни обстоятелства, като се грижатъ особено да се отстранятъ раздоритѣ между разнитѣ християнски народности, както и да прекратятъ тъй пагубната за общото дѣло — Православната църква—продължителна разпря съ цариградската патриаршия, като приематъ нейнитѣ отстъпки (В. Тепловъ, Грекобългарскій церковный вопросъ, С. Петербургъ, 1839 г. стр. 59—60)

² Срав. Т. Бурмовъ, Българо-гръцката църковна разпря, 1902 год. София, стр. 184; Г. П. Геновъ, цит. съч., ч. II, стр. 231—232.

³ Че князь Лобановъ-Ростовски е схващаль бълг. църковенъ въпросъ не като религиозенъ споръ (Г. П. Геновъ, Източниятъ въпросъ, ч. II, стр. 231), а като национално-политически, се вижда отъ следната

да се има предъ видъ, че рускиятъ престижъ, значително подбитъ следъ Кримската война, постепенно, съ вътрешното засилване на Русия, се издигна и къмъ 70-тѣ години той бѣше по-високъ, отколкото къмъ 60-тѣ години, а това, естествено, е правѣло по-решителенъ тогавашния ѝ цариградски посланикъ графъ Игнатиевъ, особено следъ като последниятъ стана доайенъ на цариградското дипломатическо тѣло.¹ По

негова телеграма отъ 12 януарий 1860 г. до руското правителство: „Международната разпря между българи и гърци излиза вече отъ пределитѣ на чисто църковенъ споръ за славянска иерархия и се изражда въ племенна вражда, която разпалватъ гръцкитѣ фанатици отъ кралството и островитѣ, които не сж напуснали мечтата за възстановяване на Византийската империя и се заклели съ непримирима омраза къмъ възраждащата се българска народност“ (В. Н. Златарски, Александъръ II и бълг. църк. въпросъ, въ Сборникъ въ честь на Варн. и Преславский митрополитъ Симеонъ, София, 1922 г., стр. 250). На неговитѣ доклади въ тоя смисълъ ще да се дължи, че по поводъ образуването на българоуниятска община въ Цариградъ презъ м. декемврий 1860 г. (Т. Бурмовъ, Българо-гръцката църк. разпря, 1902 г. София, стр. 223) руското правителство е предписало на своитѣ консули въ Турция да предпазватъ българитѣ отъ католишката пропаганда, като имъ вдѣхватъ вѣра, че Русия ще се погрижи за удовлетворение на справедливитѣ искания на славянитѣ (В. Тепловъ, Грекоболгарскій церковный вопросъ, 1889 г., стр. 42—43). Не можемъ да се съмняваме сжщо, че князь Лобановъ е съдействувалъ за незабелязаното изпращане на униятския архиепископъ Иосифъ Соколски въ Русия (на 6 юний 1831 г. Вж. Т. Бурмовъ, цит. съч., 227; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 43—49), защото е искалъ да запази религиозното единство и, следователно, духовната мощъ на българския народъ, а чрезъ това, разбира се, и влиянието на Русия върху последния. За тази заслуга князь Лобановъ билъ похваленъ отъ импер. Александъръ II и награденъ съ звезда „Св. Ана“ (В. Тепловъ, цит. съч., стр. 49). А отъ 1861 г. князь Лобановъ е почналъ да кани на обѣдъ въ легацията си на Коледа и Великдень първенцитѣ-българи братя Тъпчилещови, Дим. Гешоглу, Георги Золотовичъ, Дим. Добровичъ, и Д-ръ Ст. Чомаковъ Вж. Д-ръ Хр. Стамболски, Автобиография, дневници и спомени, т. I, 1927 г., София, стр. 175). Тоя фактъ показва, че той се е интересувалъ за бълг. църковно движение и искалъ да спечели водителитѣ му, за да му даде ходъ, съгласенъ съ основната цель на руската политика къмъ Близкия изтокъ.

¹ Не знаемъ, да ли князь Лобановъ билъ по характеръ нерешителенъ, както допуска Юр. Трифуновъ въ статията си „Руско участие въ бълг. църковенъ въпросъ“ (Историческа библиотека, София, т. III, стр. 194), та се отнасялъ съдържано къмъ бълг. църковно движение. Струва ми се, че при гореизтъкнатитѣ обстоятелства и особено при явния повикъ на гърци и силното подозрение на западнитѣ дипло-

настояването на князь Лобановъ, на 29. X. 1859 г. цариградския патриархъ е ржкоположилъ българина архим. Партений за полянински епископъ,¹ а следъ две години патриархъ Иоакимъ II, съ одобрението на Народния съборъ отъ 24 февр. 1861 г., направи на българитѣ отстъпки въ 15 точки, утвърдени съ султански ферманъ² (да се назначаватъ архиереи българи за чисто българскитѣ епархии, въ бълг. училища да се предпочита бълг. езикъ, въ църквитѣ на чисто българскитѣ епархии богослужението да се извършва на славянски езикъ и пр.).³ По решение на сѣщия съборъ, патр. Иоакимъ веднага постави нѣколко архиереи българи въ български епархии: Панарета (до тогава ксантийски) за пловдивски (вмѣсто низвержения Паисий), Доротея за софийски (до тогава вратчански), Паисия Велички (Палисвѣтъ) за вратчански, Игнатия Родоски за кюстендилски и архим. Антима (учителъ въ Халкинското богословско училище) за преславски.⁴ Понеже българитѣ не бѣха доволни отъ тѣзи отстъпки, на които противопоставиха

матически представители въ Цариградъ, че руската дипломация е подбуждала българското движение (виж. извадки отъ рапорта на пруския посланикъ въ Цариградъ Голцъ отъ 1860 г., до берлинския министъръ на външнитѣ работи Шлайницъ у Д-ръ Хр. Стамболски, цит. кн., т. I, стр. 59, забел.), и единъ решителенъ, но трезвенъ руски посланикъ би действувалъ предпазливо.

¹ Д-ръ Хр. Стамболски, цит. кн., т. I, стр. 46.

² Ibid., т. I, стр. 104.

³ Виж. у Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 177—178.

⁴ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 179; Д-ръ Хр. Стамболски, цит. кн., т. I, стр. 104. Д-ръ Стамболски увѣрява, че, за да накара българитѣ да се примирятъ съ патриаршията, въ 1861 г. рускиятъ посланикъ се съгласилъ съ искането на царигр. патриархъ Иоакимъ II, Високата Порта да заточи не само бълг. владици Илариона Макариополски и Авксентия Велешки, а и бълг. първенци отъ Цариградъ и по-голѣмитѣ провинциални градове (Автобиография, т. I, стр. 111). Съмнително обаче ни се вижда, рускиятъ посланикъ да е мислилъ, че чрезъ раздражение и тероръ щѣлъ да накара българския народъ да обикне гръцката патриаршия. Съмняваме се сѣщо той да е мислилъ че принася услуга на Русия, като подпомага омаломощението на най-голѣмия славянски народъ на Балканския полуостровъ — българитѣ. Такъво твърдение е въ противоречие съ постъпката на князь Лобановъ предъ посланцитѣ на другитѣ велики сили да действуватъ общо предъ В. Порта за съставяне на гръцкобългарска комисия и за отхвърляне молбата на патриарха да се заточатъ двамата бълг. владици (Виж. у д-ръ Хр. Стамболски, цит. кн., т. I, стр. 121).

(на 16 юлий 1861 г.) свой проектъ отъ 8 точки, и вследствие молбата на царигр. български дейци отъ 21 априлъ 1861 г. до посланицитѣ на 5-тѣ велики сили за застъпничество, князь Лобановъ бѣ свикалъ посланицитѣ на другитѣ велики сили на конференция, на която е защитилъ правата на българитѣ и е предложилъ на колегитѣ си да направятъ обща постъпка предъ В. Порта, за да се състави една гръцкобългарска комисия, която да намѣри начинъ за изглаждане на гръцкобълг. разпря, и да не се заточватъ българскитѣ владѣици, докато се произнесе тази комисия. Той е мотивиралъ това свое искане съ опасността, че, ако не се удовлетворятъ желанията на българския народъ, ще бжде застрашено вътрешното спокойствие на Турция, а сжщо че българитѣ ще бждатъ принудени да станатъ католици или протестанти. Обаче посланицитѣ на западнитѣ сили не приели предложението на руския посланикъ, понеже споредъ тѣхъ това би разклатило авторитета на царигр. патриархъ, а се съгласили да препоръчатъ на министра на външнитѣ работи Али паша да действува предпазливо по българогръцката църковна разпря. Рускиятъ посланикъ е действувалъ и самъ предъ В. Порта да състави помирителна гръцко-българска комисия,¹ която най-после въ началото на 1862 г. е била учредена отъ Али паша и два пжти (5. февруарий и 2 юний 1863 г.) била председателствувана отъ него.² Самъ Али паша е предложилъ примирителенъ проектъ, споредъ който митрополиитѣ на епархиитѣ съ повече население да заседаватъ въ патриаршеския Синодъ по-дълго време, обаче гърцитѣ го отхвърлили, понеже българскитѣ епархии имали по-голѣмо население, отколкото гръцкитѣ.³

Когато графъ Игнатиевъ е дошълъ въ Цариградъ (1864 г.), упоритиятъ противникъ на всѣкакви реформи патриархъ Йоакимъ II⁴ билъ вече сваленъ (презъ юлий 1863 г.) и патриархъ билъ посрѣдствениятъ, но добродушенъ и примирителенъ

¹ Д-ръ Хр. Стамболски, цит. кн., т. I, стр. 121—122 и забележката на стр. 122—123.

² Т. Бурмовъ, цит. кн., стр. 241—251; О. Кургановъ, Историческій очеркъ грекоболгарской распри въ Правосл. Собесѣдникъ, II, стр. 36, 39—40.

³ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 248—250; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 50.

⁴ О. Кургановъ, цит. съч., въ Правосл. Собесѣдникъ, II, стр. 42; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 50; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 252—255.

Софроний,¹ (отъ 22 октомврий 1863 г. до 4 декемврий 1866 г.). При това, следъ безуспѣшния опитъ на гръцкобългарската комисия за помирение, въ В. Порта се слагало вече убеждението, че гърци и българи не ще могатъ да се спогодятъ сами и че тя трѣбва да реши тѣхния споръ.² Това обстоятелство е потиквало патриаршията да бжде по-отстъпчива. Графъ Игнатиевъ съ присжщата си енергия и ловкостъ се заелъ да използва тѣзи настроения, за да предотврати пълното отдѣляне на българитѣ отъ цариградската патриаршия, скрито желано отъ В. Порта, и да постигне спогодба между патриаршията и българитѣ. Той се стремилъ да склони дветѣ страни къмъ взаимни отстъпки. За да спечели влияние между българскитѣ дейци, въ 1864 г. есеньта той решително е отказалъ на патриаршията да подкрепи искането ѝ да се отмѣни заповѣдта на В. Порта за освобождението на заточенитѣ бълг. владици Иларионъ и Авксентий.³ На Великдень 1865 г., по заведения отъ предшественика му обичай, графъ Игнатиевъ е поканилъ на обѣдъ нѣкои български първенци въ Цариградъ (Ат. Стояновичъ, Г. Золотовичъ, д-ръ Чомаковъ, Дим. Гешоглу, Хр. и Н. Тъпчилещови, Стеф. Камбуроглу и Дим. Добровичъ), които ободрилъ съ увѣрението, че руското обществено мнение е въ полза на българитѣ, но същевременно имъ внушилъ, че българитѣ трѣбва да се спогодятъ съ патриаршията чрезъ взаимни отстъпки, за да се избѣгне разколъ въ православната църква.⁴ Въ сѣщия духъ той ги увещавалъ и на обѣда, който имъ далъ въ посолството на Коледа с. г..⁵

Отъ друга страна графъ Игнатиевъ е влѣзълъ въ връзки съ влиятелнитѣ предъ патриаршията и В. Порта цариградски гърци, които сѣщо така е викалъ въ посолството, и чрезъ тѣхъ се стараелъ да убеди патриаршията въ необходимостта отъ миролюбиво разрешение на бълг. църковенъ въпросъ.⁶ Въ началото на м. ноемврий 1865 г. той е повикалъ на съ-

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 50; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 210.

² Виж. изявлението на Али паша предъ гръцкобълг. комисия у Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 251.

³ Д-ръ Хр. Стамболски, цит. съч., т. I, стр. 254.

⁴ *ibid.* стр. 270—271.

⁵ *ibid.* стр. 280.

⁶ *ibid.* стр. 276.

вещание гръцкитѣ първенци-голѣми банкери Георги Зарифи, Аристидѣ Балтаджи, Христаки Зографосѣ и Стефановичѣ. Вследствие на тази срѣща, на 5 с. м. Г. Зарифи и Стефановичѣ сж отишли въ метоха, гдето българскитѣ представители и владици имали заседание подѣ председателството на Илариона Макариополски, и предложили своето посрѣдничество за спогаждане съ патриаршията, като се съгласили да се водятъ преговоритѣ възъ основа на 8-тѣ български точки. Следъ нѣколко срещи въ метоха, четирмата гръцки първенци и бѣлг. представители сж съставили проектъ, който подписали и подали на графъ Игнатиевъ, а този го пратилъ на В. Порта, за да го изпрати на патриаршията. Опитътъ за спогодба билъ безуспѣшенъ. Макаръ че споредъ този проектъ българскитѣ искания сж били по-умѣрени въ сравнение съ предишнитѣ 8 точки, патриаршията ги отхвърлила, като заявила, че никой другъ освенъ тя нѣма право да решава църковни въпроси.¹ По натискъ на руския посланикъ, презъ пролѣтътъ на 1865 г. турскиятъ министъръ на външнитѣ работи се вслушалъ въ молбата на бѣлг. представители и предписалъ на патриаршията да се занимае наново съ бѣлг. църковенъ въпросъ и да го реши окончателно, тѣй като направенитѣ отъ нея отстъпки въ 1864 г. сж незадоволителни.² Вследствие на тази заповѣдъ патр. Софроний на 22 априлъ 1866 г. е свикалъ църковно-народно събрание, въ което имало и двама бѣлгари: пловдивскиятъ митрополитъ Панаретъ и Гавриилъ Кръстевичъ. Събранието обаче не е взело никакво решение по въпроса, а е възложило на една 6-членна комисия да проучи българскитѣ искания. Едвамъ близу следъ година тази комисия, въпрѣки възраженията на нейния членъ Панаретъ Пловдивски, се произнесла противъ българскитѣ искания като не-съобразни отъ „каноническа и обществена гледна точка“.³

По-сполучливи сж били посрѣдническитѣ действия на графъ Игнатиевъ при приемника на патр. Софроний, Григорий VI (отъ 12 февруарий 1867 г.), който още съ встъпването

¹ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 329—332; Д-ръ Хр. Стамболски, цит. съч., т. I, стр. 277.

² За тѣзи отстъпки вж. у В. Тепловъ, цит. кн., стр. 51 и Т. Бурмовъ, цит. кн., стр. 304—305

³ О. Кургановъ, цит. съч., въ Правосл. Собесѣдникъ, ч. II, стр. 196; Т. Бурмовъ, цит. кн., стр. 333—334.

си на престола сериозно се заелъ да уреди бѣлг. църковенъ въпросъ. Подъ въздействието на графъ Игнатиевъ, патр. Григорий VI е възприелъ съвѣта на руското правителство да се създаде вжтре въ патриаршеския диоцезъ автономенъ бѣлгарски църковенъ окржгъ¹ и съставилъ паметния проектъ отъ м. май 1867 г. за Бѣлгарска екзархия.² Рускиятъ посланикъ е одобрилъ този проектъ, който споредъ думитѣ на Григория VI билъ мостъ за политическата независимостъ на бѣлгаритѣ,³ и усилено е увещавалъ бѣлгарскитѣ дейци да го приематъ временно, за да се възстановѣлъ необходимиятъ за Русия миръ въ православната църква.⁴ Бѣлгаритѣ обаче сж отхвърлили патриаршеския проектъ, понеже екзархийскитѣ окржгъ е обхващалъ само днешна северна Бѣлгария (между Дунава и Стара планина) и билъ поставенъ въ голѣма зависимостъ отъ патриаршията. Насърдени отъ предложението на В. Порта (сега великъ везиръ билъ Али паша, а министъръ на външнитѣ работи — Фуадъ паша, и двамата добре запознати съ гръцко-бѣлгарската разпря) да направятъ обстойни възражения на патриаршеския проектъ, бѣлгарскитѣ представители на чело съ д-ръ Чомаковъ съ прошение до В. Порта отъ края на августъ 1867 г. сж поискали пълното отдѣляне на бѣлгарския народъ отъ Цариградската патриаршия, като се възстанови Охридската архиепископия съ право да се присѣдинятъ къмъ нея и ония бѣлгарски епархии, които пожелаятъ. Опасността отъ разривъ била голѣма, и графъ Игнатиевъ е полагалъ голѣми усилия, за да я предотврати. По негова покана, къмъ началото на 1868 г., двама патриаршески архиереи съ патриаршеския протосингелъ и двама миряни-членове на патр. смѣсенъ съветъ сж отивали въ руското посолство да се съвещаватъ съ него, за да се постигне споразумение съ бѣлгаритѣ. Графъ Игнатиевъ е настоявалъ предъ патриарха да направи на бѣлгаритѣ още отстъпки.⁵ Сжщо и В. Порта, не

¹ Такъва идея била изказана още въ 1860 г. отъ московския митрополитъ Филаретъ.

² Виж. Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 350.

³ Патр. Григорий, представяйки проекта си на графъ Игнатиевъ, му казалъ на френски: *Je bâtis de mes mains un pont à l'indépendance politique des Bulgares* (В. Тепловъ, цит. съч., 56).

⁴ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 353.

⁵ Споредъ д-ръ Хр. Стамболски, графъ Игнатиевъ е искалъ да се отстъпятъ на бѣлгарската екзархия още петъ бѣлгарски епархии въ Тра-

безъ негово въздействие, е внушавала на патриарха и гръц-китѣ първенци да направятъ още отстъпки на българитѣ, като имъ давала да разбератъ, че иначе сама тя ще разреши разпрята възъ основа на патриаршеския проектъ.¹ Подъ влиянието на съветитѣ на руския посланикъ Григорий VI като че ли ставалъ склоненъ да приеме Паисиевия проектъ,² обаче голѣмо е било противодействието на цариградскитѣ гърци, които го накарали да се закълне, че никога не ще допусне да се разшири българската екзархия отвъдъ Стара планина. Графъ Игнатиевъ е внушилъ на Али паша да изработи свой проектъ възъ основа на оня на Григория VI.³ И В. Порта, не желаейки помирението между българи и гърци и боейки се да не би критското въстание зарази и българскитѣ земи, въ голѣма частъ отъ които въ това

ния (цит. кн., т. I, стр. 335), а споредъ В. Тепловъ (цит. съч. стр. 61) да се приеме проектътъ, който бившиятъ пловдивски митрополитъ Паисий е представилъ тайно ужъ отъ страна на „умѣрената българска партия“ (Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 425). Кои цариградски бълг. дейци, освенъ Паисия Пловдивски, сж били отъ тая „партия“ въ този моментъ, не е известно; но фактътъ, че Паисиевиятъ проектъ не билъ известенъ на българитѣ (Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 425, заб. 1), говори, че между цариградскитѣ български дейци е нѣмало открити привърженици на патриаршеския проектъ. Само единъ българинъ-емигрантъ е издигналъ гласъ за тоя проектъ съ брошурата си „Братско обяснение на българинъ къмъ братията му Българе“, издадена въ Букурещъ въ 1867 г. Споредъ преценката на руския Св. Синодъ (въ отговора му отъ 19 априлъ 1869 г. на посланието на цариградския патриархъ Григорий VI отъ 16 декемврий 1838 г.), Паисиевиятъ и Григориевиятъ проекти сж били съвършено сходни въ главнитѣ си черти и се различавали само въ частноститѣ, именно: 1) митрополитъ Паисий е включвалъ въ екзархийския окръгъ и смѣсени епархии; 2) въ тѣзи епархии мнозинството избира епископъ отъ своята народностъ, а за малцинството се назначава хорепископъ; 3) Синодътъ на екзархията веднажъ за винаги получава пълномощие отъ патриарха да ржкополага избранитѣ епископи. (В. Тепловъ, цит. съч., стр. 62—63; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 425).

¹ Д-ръ Хр. Стамболски т. I, стр. 344 и 352.

² В. Тепловъ, цит. съч., стр. 61 и 63.

³ Гърцитѣ отдавали двата проекта на В. Порта отъ 3 октомврий 1868 г. на руско внушение (В. Тепловъ, цит. съч., стр. 60). Сжщото твърдѣлъ и Халилъ Шерифъ бей (високъ чиновникъ въ Министерството на външнитѣ работи и изповѣданията, после министъръ на външнитѣ работи подъ името Халилъ Шерифъ паша) въ единъ разговоръ съ д-ръ Хр. Стамболски и Изетъ бея (внукъ на Фуадъ паша). (Виж. Д-ръ Хр. Стамболски, цит. съч., т. II, стр. 5).

време действували четитѣ на х. Димитъръ, Ст. Караджата и др., на 3 октомврий 1868 г. е издала два проекта, съ които на българския народъ се давало широко църковно самоуправление.¹ Напраздно патриаршията, която е обявила двата проекта за антиканонични, се обръщала къмъ графъ Игнатиевъ за съдействие противъ намѣсата на турското правителство. Съ пълно основание рускиятъ посланикъ отговарялъ на патриаршескитѣ ходатаи (синодни владици и гръцки първенци): „Азъ ви препоръчвахъ многожди да бждете по-отстъпчиви къмъ българитѣ, да имъ отстъпите още 3—4 епархии въ Тракия, вие отказате и хвърлихте въ хаосъ Вселенската църква“.² Не успѣвайки да помири гърци и българи, той се убеждавалъ, че неизбежна е намѣсата на гражданската властъ за разрешението на тѣхната разпря. Такава мисль той е изказалъ въ половината на м. октомврий 1868 год., току що следъ издаването на двата турски проекта.³ Ала гръцкобългарскиятъ раздоръ е взималъ заплашителенъ характеръ. Българскитѣ представители оповѣстили на народа, че църковниятъ въпросъ е разрешенъ и поканили българскитѣ митрополити да дойдатъ въ Цариградъ да образуватъ Синодъ. На 19. декемврий 1868 г. пристигнали въ Цариградъ Доротей Софийски и Иларионъ Ловчански, а по-сетне и Антимъ Видински, които заедно съ Панарета Пловдивски и Илариона Макариополски образували времененъ български Синодъ. Това силно е раздразнило гърцитѣ, които искали църковни наказания за непокорнитѣ българи. Тѣ сж били недоволни и отъ руското посолство, че по негово внушение В. Порта е издала двата проекта.⁴ Оставенъ отъ руския Св. Синодъ безъ упжтвания,⁵ графъ Игнатиевъ се чувствувалъ безси-

¹ Че и страхътъ отъ революционно движение въ България е потикнало турското правителство къмъ това решение, говори и прускиятъ посланикъ Голцъ въ Цариградъ въ рапорта си отъ 28 октомврий 1868 г. (Д-ръ Хр. Стамболийски, т. I, стр. 365, заб.)

² Д-ръ Хр. Стамболийски, т. I, стр. 364.

³ *ibid.*

⁴ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 66.

⁵ Въ 1868 г. графъ Игнатиевъ е искалъ упжтвания отъ руския Св. Синодъ, обаче този му отговорилъ, че „макаръ и да следи съ напрегнато внимание развитието на прискрѣбната гръцкобългарска разпря, той не може сега да вземе какво да е участие въ нея, считайки я за вътрешенъ въпросъ на самостоятелната цариградска църква, въ чиито дѣла да се мѣси не смѣта да има право, безъ да получи за това покана отъ вселенския патриархъ“. (В. Тепловъ, цит. съч. стр. 63).

ленъ самъ да примири страстно враждуващитѣ страни и далъ на патриархъ Григория идеята за свикване вселенски съборъ, която още въ 1866 г. той е внушилъ на патриарха и на нѣкои синодни владици. Той е мислѣлъ, както е обяснилъ на своето правителство, че чрезъ вселенския съборъ щѣла да се издигне цариградската патриаршия предъ очитѣ на турското правителство, щѣли да станатъ по-тѣсни връзкитѣ между Русия и източнитѣ църкви и освенъ това Русия щѣла да се предпази да вземе решение по българския въпросъ, каквото тя по „толкова съображения“ не е могла да формира „по единъ категориченъ начинъ“.¹ Ако рускиятъ Св. Синодъ не се съгласилъ да се свика вселенски съборъ, той е сторилъ това пакъ тъкмо, за да не постави Русия въ принудителното положение да вземе категорично решение по гръцкобългарския въпросъ, което, несъмнено, би ослабило влиянието ѝ върху недоволната отъ спорещитѣ страни.

Макаръ и да признавалъ неизбѣжността отъ намѣсата на гражданската властъ въ българогръцката разпря, графъ Игнатиевъ обаче не е престававалъ да внушава на В. Порга, че за правилното ѝ разрешение е необходимо съгласието на цариградската патриаршия. Понеже патриаршията решително е отхвърлила двата проекта на В. Порга и не е желаела да представи новъ, по-добъръ проектъ, великиятъ везиръ Али паша, насърденъ отъ изявлението на патриарха Григория VI предъ него (на 31 декемврий 1868 г.), че заради мира не би билъ противъ да поизмѣни своя проектъ², въ началото на 1869 г. е назначилъ смѣсена комисия (отъ трима българи и трима гърци³), която да изработи новъ спогодителенъ проектъ. Графъ Игнатиевъ се стараелъ да въздействува върху членоветѣ на тази комисия, като увещавалъ българитѣ да бждатъ умѣрени въ своитѣ искания защото всичко наведнажъ не се постига, и най-напредъ да

¹ Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 20; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 66 и 68.

² Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 429.

³ Членове сж били: българитѣ Гавриилъ Кръстевичъ (членъ въ Върховния сждъ), Иванчо Х. Пенчовичъ и Георгани Стояновичъ (членове на Държавния съветъ); гърцитѣ Фотиади бей (бившъ турски посланикъ въ Атина), съветникътъ въ Министерството на търговията Александъръ Каратеодори и банкиринътъ Христати Зографосъ. (Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 430).

поставятъ своята църква на каноническа основа¹. Немалко усилия е положилъ той и за да отклони сръбското правителство отъ намѣрението да предяви претенции върху епархиитѣ на бившитѣ Ипекска и Охридска архиепископии², което отъ една страна би нарушило дотогавашния сговоръ между българи и сърби и отъ друга страна би усилило упорството на патриаршията да се споразумѣе съ българитѣ. За да не се протака въпросътъ отъ смѣсената комисия, както имало навикъ турското правителство, и за да се спратъ всѣкакви интриги, които пречели да се разбератъ българи и гърци, графъ Игнатиевъ е изтъквалъ на великия везиръ Али паша, че е крайно необходимо да се сподиятъ гърци и българи, защото иначе би избухнало вълнение въ България или би се наложило да се свика вселенски съборъ.³ Вследствие на това сериозно внушение, Али паша самъ е председателствувалъ смѣсената комисия, която следъ нѣколко заседания е изработила спогодителенъ проектъ, одобренъ отъ графъ Игнатиева. Споредъ тоя проектъ, отъ 74-тѣ епархии на цариградската патриаршия 37 гръцки и 4 сръбски оставали подъ нейно ведомство, а 25 епархии образували диоцеза на българската екзархия съ каноническо седалище въ Търново или Охридъ⁴. Голѣми усилия е направилъ рускиятъ посланикъ за да склони патр. Григория да приеме проекта⁵, но не успѣлъ: за патриарха и този проектъ, който той повърналъ веднага на комисията, билъ антиканониченъ и противенъ на основитѣ на неговия проектъ. Най-после патр. Григорий VI склонилъ да приеме втория, по-умѣренъ проектъ, който следъ 6—7 седмици двамата члена на смѣсената комисия Христаки Зографосъ и Александъръ Кара-теодори сж му представили, обаче внесълъ въ него голѣми измѣнения, особено относно територията на екзархията.⁶

Следъ като се убедилъ, че прѣко споразумение между спорещитѣ страни не може да се постигне, графъ Игнатиевъ

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 77.

² Ibid., стр. 76.

³ Ibid., стр. 77.

⁴ Ibid., стр. 78; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 432; Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 24.

⁵ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 78.

⁶ Т. Бурмовъ, цит. съч., 433—438; Д-ръ Хр. Стамболски, цит. съч., т. II, стр. 36—39, 45—46.

е посъветвалъ В. Порта да разреши сама въпроса¹, който тъй много увреждалъ на необходимия за Русия миръ въ православно-славната църква и давалъ възможност на западнитѣ държави да противодействуватъ на руското влияние въ Близкия изтокъ. Презъ септемврий 1869 г. Али паша е приготвилъ проектоферманъ, съ който се утвърждавалъ проектътъ на смѣсената комисия, но не се решавалъ да го обнародва поради противодействието на патриаршията, до като най-после, по настояването на руския посланикъ², на 28 февруарий (11 мартъ) 1870 г. е далъ на българитѣ ферманъ, съ който се учредявала българската екзархия. Графъ Игнатиевъ е посрещналъ одобрително фермана, понеже виждалъ въ него запазена основата на каноническото единение между българската и цариградската църкви, следователно, и съ руската църква, като се надѣвалъ, че царигр. патриаршия не ще се осмѣли да отхвърли единъ държавенъ помирителенъ актъ, непротиворечещъ на духа и канонитѣ на православната църква. Предъ своето правителство той е представилъ това разрешение на гръцкобългарския въпросъ „като честито увѣнчаване съ успѣхъ“ на своитѣ „петгодишни усилия“, оправдавайки акта на турското правителство съ това, че твърде желателното споразумение между българитѣ и патриаршията не могло да се постигне и че дори да се постигнѣла спогодба между тѣхъ, тя не би могла да се осъществи безъ утвърждение на турското правителство.³ Рускиятъ канцлеръ князь Горчаковъ по начало одобрилъ дейността на графъ Игнатиевъ, като му внушилъ, че едно споразумение по българския въпросъ, което не ще скъса връзкитѣ между българитѣ и „вселенската“ патриаршия, ще отърве Русия отъ голѣми неприятности. Въ отговоръ на това графъ Игнатиевъ го увѣрявалъ, че ферманътъ

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 79, 80 и 83; Гр. Трубецкой, цит. съч. стр. 31.

² В. Тепловъ, цит. съч., стр. 80.

³ У Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 31—32. Трубецкой представя работата, че ужъ графъ Игнатиевъ билъ изигранъ отъ българскитѣ дейци, защото тѣ му били съобщили само частъ отъ своитѣ проекти, подадени на В. Порта преди издаването на фермана (цит. съч., стр. 31). Обаче това не ще да е вѣрно, защото ферманътъ е ималъ за основа не нѣкакъвъ отдѣленъ български проектъ, а втория проектъ на смѣсената комисия и внесенитѣ въ него измѣнения отъ патриарха (Виж. Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 431—433 и 439; срав. В. Тепловъ, цит. съч., стр. 83).

ще заздрави мира и единението между православнитѣ християни въ Турция и че съ своя актъ В. Порта е направила „голѣма услуга“ на Русия, защото, като „е поела върху си всичката тежина на тази неблагоприятна работа“, я отървала отъ „заслужени укори и безбройни ненависти“.¹

Макаръ и да е действувалъ графъ Игнатиевъ твърде предпазливо и примирително, ферманътъ, обявенъ отъ патриаршията за несъгласенъ съ църковнитѣ правила, силно е озлобилъ гърцитѣ противъ Русия особено, защото рускиятъ посланикъ, както имъ се струвало, е стоялъ „равнодушенъ къмъ насилията на Портата надъ патриаршията“ и е винилъ патриаршията, че съ своята неотстъпчивостъ е принудила турското правителство да се намѣси.² Тѣ образували акционенъ комитетъ противъ фермана. Негови пратеници се явили при чуждитѣ дипломатически представители и имъ изтъквали лошитѣ сетнини отъ фермана, отъ които щѣла да се възползува само Русия, но не намѣрили съчувствие, освенъ у английския представител. Сжщо и гръцкиятъ печатъ е сѣялъ омраза противъ Русия, като убеждавалъ сънародниците си въ разпространяваната още отъ 1868 г. идея, че само искрениетъ съюзъ съ Турция ще осигури добро бждеще на гръцкия народъ.³ Даже въ Англия сирскиятъ архиепископъ Ликургъ, изпратенъ тамъ да действува за сближение между православната и англиканската църква, е говорѣлъ публично, че съюзътъ съ англиканската църква е най-добрата защита противъ панславизма.⁴

За да подържа у гърци и българи убеждението, че Русия е еднакво благожелателна къмъ еднитѣ и другитѣ, графъ Игнатиевъ е искалъ отъ В. Порта да обърне внимание на исканията на патриарха; но той трѣбвало самъ да признае безполезността на подобни постѣпки, когато великиятъ везиръ го запиталъ, да ли, за да удовлетвори патр. Григория, трѣбва да заповѣда на българскитѣ владици, дошли въ Цариградъ безъ разрешение на патриарха, да се завърнатъ въ епархиитѣ си.⁵ Освенъ това той е увещавалъ патриарха и

¹ Гр. Трубецкой, стр. 33—34.

² Ibid., стр. 33.

³ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 85; Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 33.

⁴ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 87.

⁵ Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 35.

българските архиепископи да почнат преговори за спогодба, като е убеждавал първия, че споразумението му с българите трябва да се постигне на всяка цена за радост на църквата православен свят¹, а вторият, че е необходимо българската църква да бъде призната от цариградския патриарх.² По негово внушение и по съветите на великия везир Али паша, на 16 май 1870 г. се явили при патриарха Григорий VI четирима представители на Привременния бълг. съвет (Гавр. Кръстевич, Георгаки Стоянович Чалоглу, х. Иван Пенчович и х. Ник. Минчооглу), които го молили да прости българските архиепископи и да се постигне спогодба въз основа на фермана; обаче патриархът не искал и да чуе за такава спогодба, а от българ. архиепископи е изисквал да се разкажат и да се подчинят на патриаршията.³

Отклонявайки патриарха от мисълта за вселенски събор, граф Игнатиев му предложил да покани в Цариград апокрисарии на автокефалните църкви, за да разгледат въпроса. Българите приемали това предложение, като заявявали, че са готови да приемат всеки компромис, който им бъде предложен от руския Св. Синод. Ала и патриарх Григорий, и руският Св. Синод отхвърлили предложението на Игнатиев — първият, защото е считал за недостойно да прибегва до маскиран вселенски събор, какъвто той е имал безспорно право да свика открито, а вторият, защото се съмнявал, че апокрисариите биха имали някакво значение пред цариград. патриарх, който изобщо не обичал да му се изпращат такива.⁴

Въ началото на 1871 г. генерал Игнатиев е предложил на великия везир да се направи още веднаж опит за помирение на българите и патриаршията и, ако се постигне то, да бъдат внесени съответни членове в изработвания от бълг. църковнонароден събор Екзархийски устав.⁵ Същевременно той е действувал да се създаде примирително течение в бълг. църковнонароден събор.⁶ Това е

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 87.

² *ibid.*, стр. 86.

³ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 474—480; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 87.

⁴ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 90; Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 35.

⁵ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 149.

⁶ Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 39.

искалъ той, за да не се създадѣлъ разколъ въ православната църква въ този моментъ, когато рускиятъ Св. Синодъ е възнамѣрявалъ да развие голѣма пропаганда между славянитѣ католици за обръщането имъ въ православие.¹ Презъ м. мартъ 1871 г. Али паша е назначилъ четиричленна комисиия отъ българитѣ Гавриилъ Кръстевичъ и Ив. Пенчовичъ и гърцитѣ Александъръ Каратеодори и Христати Зографосъ съ поръжка да изработятъ спогодба по оспорванитѣ отъ патриарха точки на фермана, главно чл. 10.² Комисията е заседавала тайно, защото въ църковнонародния съборъ е господствувало убеждението, че не може да има помирение, щомъ патриаршията не приема изцѣло фермана. Тя не могла да дойде до споразумение. Главното разногласие между грѣцкитѣ и българскитѣ представители се състояло въ това, че първитѣ настоявали, името на патриарха да се споменава не само отъ екзарха, а и отъ българскитѣ митрополити, което самъ Али паша е призначалъ за неоснователно.³

Демонстративната оставка на патриарха Григория VI (29 май 1871 г.) не е поразила надеждата на графъ Игнатиева да се постигне помирение между патриаршията и българитѣ. По негово въздействие, на 5 септемврий 1871 г. билъ избранъ за цариградски патриархъ 82-годишниятъ старецъ Антимъ VI Куталяносъ, руски кандидатъ за царигр. патриархъ още отъ Кримската война. Патр. Антимъ предварително е далъ обещание на руския посланикъ, че справедливо ще разреши грѣцкобългарския въпросъ.⁴ На 7 септемврий с. г., преди да се е представилъ патриархътъ на султана и да се е поселилъ въ патриаршията,⁵ по съвета на графъ Игнатиевъ, четирма членове на Бѣлг. привремененъ съветъ на чело съ Илариона Макариополски сж отишли да го поздравятъ. Антимъ VI ги приелъ твърде радушно, като прегърналъ Илариона Макариополски, и въ двочасовъ разговоръ ги увѣрявалъ, че има горещо желание да свърши съ спора, останалъ до сега неразрешенъ по вина на неговитѣ

¹ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 148. Това е заявилъ графъ Игнатиевъ на българскитѣ първенци въ Цариградъ, поканени по традиция на обѣдъ въ руското посолство на Великденъ въ 1871 г.

² Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 493

³ Виж. *ibid.*, стр. 494—501.

⁴ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 96; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 516; Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 37.

⁵ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 516.

предшественици. Той имъ предложилъ да се събератъ представители отъ дветъ страни на общо съвещание. На въпроса, да ли българитъ сж склонни да се спогодятъ съ патриаршията, българскитъ пратеници сж отговорили, че тѣ сж винаги готови да приематъ спогодба възъ основа на фермана. Патриархътъ е призовавалъ къмъ примирителностъ и цариградскитъ гърци въ своята първа речъ предъ тѣхъ, като осждилъ действията на своитъ предшественици и се изказалъ противъ свикването на вселенски съборъ. Той отстранилъ отъ Цариградъ деркоския, кизикския и кесарийския митрополити — противници на помирението. Антимъ VI скоро изпратилъ единъ проектъ по гръцкобългарския въпросъ на руския Св. Синодъ, като го увѣрявалъ, че е готовъ точно да се съобразява съ указанията, които той би му далъ.¹ По негова покана и поради заповѣдта на великия везиръ Махмудъ Недимъ паша да се почнатъ преговори за помирение,² на 25 септемврий с. г. отишли при патр. Антима шестъ души отъ бълг. привремененъ съветъ (Гавр. Кръстевичъ, х. Ив. Пенчовичъ, д-ръ Чомаковъ, Георги Чалоглу, х. Ник. Минчогулу и Д. Гешовъ), които около два часа разговаряли съ патриарха, какъ да се изгладятъ разногласията между дветъ страни по нѣкои точки на фермана³

Следъ два дена патриархътъ е поканилъ на разговоръ и българскитъ архиереи чрезъ патриаршеския главенъ секретаръ архимандритъ Доситей (после самоковски митрополитъ). Той ги приелъ и изпратилъ съ братско целование, а на другия день самъ ги посетилъ въ Орта-къой, като изпратилъ двама свои епископи да навестятъ болния бившъ пловдивски митрополитъ Паисий.⁴

Преговоритъ, обаче, водени около 4 месеци между шестимата членове на бълг. привремененъ съветъ и Панарета Пловдивски съ патриаршията, не довели до спогодба поради разногласие за границитъ на екзархийския окржгъ. Българитъ искали, освенъ изброенитъ въ фермана, още 12 епархии въ Македония и Тракия (скопска, дебърска, охридска, пелагоний-

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 96—97.

² И Махмудъ Недимъ паша, както предшественикътъ му Али паша (умрѣлъ на 25 августъ 1871 г.), е действувалъ по внушение на генералъ Игнатиевъ (Виж. Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 164)

³ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 517.

⁴ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 96; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 519.

ска, мъгленска, струмишка, костурска, полянинска, драмска, мелнишка, воденска и одринска); а патриархътъ е представилъ, съ съгласието на ген. Игнатиевъ на бълг. привремененъ съветъ и В. Порта, новъ проектъ, съ който отъ непредвиденитѣ въ фермана български епархии е отстъпилъ само скопската и охридската (безъ преспанската епископия), прилѣпската каза (отъ битолската епархия), Ахж-Челеби (отъ ксантийската епархия) и новайската каза (отъ одринската епархия) и е искалъ, председателъ на екзарх. Св. Синодъ да бжде на първо време изгонениятъ преди 7—8 години гръцки търновски митрополитъ Григорий и всички гръцки владици въ българскитѣ епархии да запазятъ катедритѣ си.¹ Самъ патриархътъ, както е заявилъ на българскитѣ делегати на 10 декемврий 1871 г., билъ склоненъ да увеличи още екзархйския окръгъ, но патр. Синодъ и нѣкои гръцки първенци не му позволявали, и гръцкото обществено мнение го осждадо за направенитѣ отстъпки.² Сжщо и цариградскитѣ българи почнали да негодуватъ, че се водятъ преговори съ патриаршията. На 17 декемврий 1871 г. тѣ се явили масово въ Орта-къой и подали на привременния съветъ протестъ противъ спогаждането съ патриаршията. Протести пристигали и отъ епархиитѣ. Народътъ е искалъ да се приложи ферманътъ, безъ да се търси съгласието на патриаршията. На това мнение сж били и членоветѣ на привременния съветъ д-ръ Чомаковъ и Христо Тъпчилещовъ, както и нѣкои отъ българскитѣ архиереи.³

Прекжсването на гръцкобългарскитѣ преговори е принудило графъ Игнатиева да се намѣси енергично, за да ги поднови. Съгласно изричната поржка на императора Александра II, съ когото ималъ свиждане недавна въ Ливадия, той е съветвалъ българскитѣ дейци да действуватъ тактично и предпазливо спрямо патриаршията, за да се избѣгне разколъ въ православната църква⁴ и да не изпускатъ случая да

¹ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 520—521 и 524; В. Тепловъ, цит. съч. стр. 97 и 99; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 164—165.

² Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 525. Даже гръцкиятъ *chargé d'affaires* въ Цариградъ е заявилъ на патриарха, че атинското правителство решително е противъ отстъпването на Велесъ на българитѣ. (В. Тепловъ, цит. съч., стр. 100).

³ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 527—529.

⁴ У Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 162 и 167. Споредъ В. Тепловъ, графъ Игнатиевъ е виждалъ, че Антимъ VI билъ твърде примирителенъ

поставятъ Бълг. църква на каноническа основа.¹ Съ тая цель той ги задържалъ да не подаватъ молба до В. Порта за утвърждение на Екзархийския уставъ,² докле се постигне спогодба съ патриаршията. В. Порта, сподѣляйки желанието на влиятелния предъ султана руски посланникъ,³ е отлагала утвърждението на екзархийския уставъ, въпрѣки молбата на бълг. привремененъ съветъ.⁴ Когато членоветъ на привремения съветъ Гавр. Кръстевичъ, х. Иванчо Пенчовичъ и Георгаки Чалоглу съобщили на великия везиръ за прекъсването на преговоритъ съ патриаршията и искали позволение за приложението на фермана, великиятъ везиръ ги посъветвалъ да подновятъ преговоритъ, като имъ обещалъ, че, ако и следъ този опитъ патриаршията не направи задоволителни отстъпки, ще позволи да се приложи ферманътъ.⁵ По въздействие на генералъ Игнатиевъ, патр. Антимъ VI билъ готовъ да отстъпи и Неврокопъ и обещалъ да постави свещеници българи въ всички смѣсени мѣстности, подведомствени на царигр. патриаршия.⁶ Обаче, по настояването на д-ръ Чомаковъ, Хр. Тѣпчилещовъ и митр. Панаретъ, българскиятъ привремененъ съветъ е отложилъ преговоритъ следъ Ивановденъ,⁷ за да не се подновѣли никога, понеже на Богоявление (6 януарий 1872 г.) българскитъ владици Иларионъ Ловчански, Панаретъ Плов-

и е направилъ важни отстъпки, но българитъ зле оценили неговата отстъпчивостъ и настоявали да имъ се отстъпятъ 35 епархии. (цит. съч., стр. 97—98). Обаче отъ дневника на Д-ръ Хр. Стамболски (т. II, стр. 167) се вижда, че графъ Игнатиевъ, напротивъ, билъ огорченъ отъ поведението на патр. Антимъ VI при преговоритъ съ бълг. представители. При това българскитъ представители сж искали не 35, а 28 епархии (15-16 указани въ фермана и 12 по чл. 10 на фермана).

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 98.

² В. Тепловъ, цит. съч., стр. 97.

³ За влиянието на графъ Игнатиевъ въ Цариградъ виж. у Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 167.

⁴ Виж. Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 527.

⁵ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 168. Такъва постъпка била направена и отъ петочленна депутация (двама представители на царигр. българи, единъ отъ които билъ П. Р. Славейковъ, и трима представители на смѣсенитъ епархии въ Македония). И на нея великиятъ везиръ е далъ сжшитъ увѣрения. (Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 529; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 163—169).

⁶ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 99.

⁷ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 168.

дивски и Иларионъ Макариополски сж извършили литургия въ българската църква „Св. Стефанъ“ безъ разрешение на патриарха. Тази постъпка на бълг. владици била строго осждена отъ графъ Игнатиевъ, тъй като той мислѣлъ, че тя попрѣчила на помирението, което било на пжтъ да се свърши, и причинила зло на православната църква.¹ Силно се раздразнилъ и патр. Антимъ VI. Той е изгубилъ предишния си примирителенъ духъ и се подалъ на противобългарското течение между цариградскитѣ гърци начело съ хераклийския митрополитъ.² Напраздно графъ Игнатиевъ се мжчелъ да отклони патриарха отъ крайни мѣрки³ и да възобнови преговоритѣ съ съдействието на гръцкия *chargé d'affaires* Разисъ⁴ и подкрепванъ отъ В. Порта.⁵ По съвета на великия везиръ Махмудъ Недимъ паша, бълг. митрополити Панаретъ Пловдивски и Иларионъ Ловчански заедно съ члена на привр. съветъ Георгаки Чалоглу два пжти отишли въ патриаршията, но патриархътъ не ги приелъ.⁶ Антимъ VI е обявилъ своя проектъ за невалиденъ и предоставилъ на гръцкото народно събрание (60 миряни и 20 духовни) движението на въпроса. На предложението на умѣренитѣ български дейци Гавр. Кръстевичъ и х. Ив. Пенчовичъ да подновятъ преговоритѣ, гръцкото събрание е отговорило, че преговори би водило само съ български представители, несолидарни съ провиненитѣ на Богоявление бъл. владици.⁷ Отъ день на день се усилвали гласовѣтъ, за да бждатъ българитѣ обявени за схизматици. За да успокои гърцитѣ, В. Порта на 21 януарий 1872 г. е заточила тримата български владици въ Измидъ, но вследствие негодуването на народа и енергичното застъпничество на генералъ Игнатиевъ,⁸ ги освободила следъ

¹ Виж. у Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 177 за срѣщата на трима отъ умѣренитѣ членове на привр. съветъ съ графъ Игнатиевъ на 21 януарий 1872 г. Въ една телеграма до своето правителство отъ 23. I. 1872 г. графъ Игнатиевъ е изказалъ своята скръбъ, че „владици тъй недостойни не могатъ никога да основатъ Църква православна, която да заслужава това име“ (Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 40).

² В. Тепловъ, цит. съч., стр. 104; Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 41

³ В. Тепловъ, цит., съч., стр. 103.

⁴ Гр. Трубецкой, цит. съч., стр. 41.

⁵ В. Тепловъ, цит. съч., 105—106.

⁶ Д-ръ Хр. Стамбовски, т. II стр. 171.

⁷ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 106—107.

⁸ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 176—177.

4 дена (25 с. м.). На 22 януарий, съ одобрението на генералъ Игнатиевъ,¹ великиятъ везиръ Махмудъ Недимъ паша е изпратилъ при патриарха мюстешарина (съветникъ) въ министерството на външнитѣ работи и членъ на патриаршеския смѣсенъ съветъ Александъръ Каратеодори и четирма члена отъ бълг. привремененъ съветъ (Гавр. Кръстевичъ, Дим. Гешоглу, х. Ник. Минчоглу и Ст. Камбуровъ) да му съобщатъ, че трѣбва да приеме фермана, защото иначе правителството ще позволи да се прилага безъ негово съгласие. А патриархътъ отговорилъ, че тоя въпросъ ще реши гръцкото народно събрание, което по синодно решение щѣло да се свика следъ 13 дни (6 февруарий). Великиятъ везиръ още два пжти е изпратилъ при патриарха Ал. Каратеодори и други гърци, висши чиновници въ В. Порта, да го убедятъ, че трѣбва да приеме фермана и да не държи затворена българската църква „Св. Стефанъ“. Сжщия съветъ му давалъ и рускиятъ посланикъ, ала патриархътъ не е давалъ положителенъ отговоръ за фермана.² На 25 януарий 1872 г. великиятъ везиръ е издалъ заповѣдь до българския привремененъ съветъ да прилага фермана и да управлява екзархията до избирането на екзархъ, а на 11 февруарий с. г. е заповѣдалъ да се избере екзархъ.³

Сега, поради изостренитѣ отношения между гърци и българи, задачата на руския посланикъ била много по-трудна, понеже следъ събитието на 6 януарий той често е ходилъ при великия везиръ Махмудъ Недимъ паша и въ решението на турското правителство да се приложи ферманътъ гърцитѣ и посланицитѣ на другитѣ държави виждали негово влияние.⁴

¹ *ibid.*

² Т. Бурмовъ, цит. съч., стр., 539—542; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 178.

³ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр., 542 и 543; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 182—183.

⁴ Въ своя докладъ до канцлера Бисмаркъ отъ 14. II. 1872 г. цариградскиятъ германски посланикъ Радовицъ е писалъ: „Избраното отъ Портата решение тукъ се гледа изобщо като триумфъ на руската политика. Генералъ Игнатиевъ, който преди се изказваше много предпазливо по своето участие въ работата и всѣка отъ спорещитѣ страни увѣряваше, че той действува въ нейнитѣ интереси, сега безъ заобикалки се произнася въ полза на българитѣ и доста презрително за гърцитѣ. Той въ последнитѣ дни разви една даже и за самия него необикновена деятелностъ и, безъ съмнение, чрезъ своитѣ представления

Цариградскитѣ и атинскитѣ грѣцки вестници остро нападали Русия за измѣната ѣ къмъ елинизма, като изтъквали, че учредяването на бѣлг. екзархия е първиятъ актъ на панславистската агитация на Русия.¹ При все това генералъ Игнатиевъ пакъ се опитвалъ да създаде нишки за помирение между патриаршията и бѣлгаритѣ. Понеже избирането на бѣлгарски екзархъ билъ решителенъ актъ за бждещитѣ отношения между дветѣ църкви, той е полагалъ всички усилия, екзархътъ, съгласно съ чл. 3 на фермана, да получи каноническо утвърждение отъ патриарха, т. е. да се яви при него, преди да бжде официално признатъ отъ В. Порта, но не е успѣлъ. Патриархътъ е протестиралъ противъ позволенieto на В. Порта да се избере бѣлгарски екзархъ, и грѣцкото народно събрание на 15 февруарий с. г. е обявило, че не ще признае бѣлгарския екзархъ.² Затова и бѣлгарскиятъ Св. Синодъ не рачилъ да съобщи на патриарха за новоизбрания екзархъ, нито пъкъ екзархъ Антимъ I е поискалъ предварително съгласието на патриарха, за да отиде въ Цариградъ, както е изисквалъ чл. 9 на фермана. Предвиждайки печалната развръзка на грѣцкобѣлгарската разпря — разцепление въ православната църква, за предотвратяването на което генералъ Игнатиевъ е работилъ съ всичката си енергия, той е предписалъ на рускитѣ консули въ Сирия, Палестина и Египетъ да внушатъ на антиохийския, иерусалимския и александрийския патриарси, че тѣхенъ дългъ е да запазятъ 5—6 милиона православни души отъ опасността да станатъ католици или протестанти. „Докато — пишелъ той — съществува най-малка надежда да се запазятъ бѣлгаритѣ за православието, священъ дългъ е на всѣки православенъ да употреби всички усилия, за да възтържествуватъ даванитѣ на дветѣ страни съвети да бждатъ снизходителни, милосърдни и умѣрени и да се избѣгнатъ суровитѣ мѣрки, които могатъ да унищожатъ вѣроятността на омиротворението. За този священъ дългъ сж длѣжни да помнятъ предимно лицата, които седатъ на светителскитѣ престоли въ Иерусалимъ, Антиохия и Александрия, на които въ насто-

предъ турскитѣ министри, ако не докара благоприятното решение за бѣлгаритѣ, то все пакъ го ускори,“ (у Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 197).

¹ Въ сжщия докладъ на германския посланикъ Радовицъ (у Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 193).

² Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 547—548.

ящата трудна и решителна минута се пада ролята на примирители и възстановители на спокойствието въ православната църква. Тѣзи светители трѣбва да заставятъ цариградския патриархъ да изслуша тѣхния досточтимъ гласъ на прощение и любовъ, за да предотвратятъ взимането отъ вселенския престолъ мѣрки, които могатъ да извикатъ разколъ, и да укрепятъ Антима въ чувства на търпение и кротость. Ржководейки се само отъ тѣзи чувства, ще може да се намѣри изходъ отъ настоящето тежко положение — изходъ, достоенъ за светата православна църква.“¹

Сжщо и великиятъ везиръ Махмудъ Недимъ паша, види се, подбуденъ отъ генералъ Игнатиевъ, е настоявалъ, екзархъ Антимъ, преди да получи берата, да извести съ писмо на патриарха, че е дошълъ въ Цариградъ и иска да му се представи. Великиятъ везиръ даже му далъ и образецъ на това уведомително писмо. Ала екзархъ Антимъ отказалъ да пише такъво писмо и да посети патриарха, преди да бжде признатъ официално отъ В. Порта.² За да не разочарува народа, който е гледалъ на него като на български патриархъ и презъ време на пжтуването му отъ Видинъ за Цариградъ му поржчалъ да не отива въ патриаршията, той се опиталъ да влѣзе въ връзки съ патриарха само, следъ като получилъ берата (на 3 априлъ 1872 г.). Той три пжти е изпратилъ членоветѣ на привременния съветъ Гавриилъ Кръстевичъ, х. Ив. Пенчовичъ и Георгаки Чалоглу да съобщатъ на патриарха, че желае да му се представи, обаче патриархътъ отказалъ да го приеме, преди да се разкае съ писмо, подписано отъ него не като български екзархъ, а като видински митрополитъ, и преди да се отдѣли отъ осжденитѣ отъ патриаршията български архиереи.³ По съвета на великия везиръ, екзархъ Антимъ е поискалъ, съгласно съ общия каноническия редъ и съ чл. 9 отъ фермана, четири пжти (първенъ чрезъ депутация отъ двама члена на привременния съветъ и три пжти писмено) позволение да служи въ бѣлг. църква на Великденъ, но патриархътъ му отказалъ, като му върналъ и третѣ писма, следъ като снелъ преписъ отъ тѣхъ.⁴

¹ У В. Тепловъ, цит. съч., 108.

² Т. Бурмовъ, цит. кн., стр. 554—557.

³ Ibid, стр. 558; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 110.

⁴ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 561—562.

Следъ тѣзи несполучливи опити за помирение, последвали действия, които водили къмъ разривъ. На 23 априлъ 1872 г. (Гюргьовденъ и Томина недѣля) въ църквата „Св. Стефанъ“ архим. Григорий (после русенски митрополитъ), който е извършвалъ литургия, е прочелъ отъ царскитѣ двери акта, съ който подписалитѣ го ненизвержени още отъ патриарха бълг. иерарси (екзархъ Антимъ и митрополититѣ Доротеи Софийски, Партений Нишавски и Генадий Велешки) обявявали за недействително патриаршеското низвержение на българскитѣ архиереи Иларионъ Макариополски, Панаретъ Пловдивски и Иларионъ Ловчански. По поводъ на това на 27 априлъ патриархътъ е свикалъ съборъ (отъ бивши цариградски патриарси, архиереи и архимандрити), който е решилъ, ако въ 30-дневенъ срокъ екзархъ Антимъ не се разкае за извършеното, да се свика въ края на м. май голѣмъ съборъ отъ представители на всички помѣстни църкви въ Турция, за да осжди екзарха. Сжще-временно патриархъ Антимъ VI съ окръжно послание до всички епархии (въ туй число и екзархийскитѣ) е обявилъ българския екзархъ за самозванъ и освенъ това е писалъ на източнитѣ патриарси да се явятъ въ Цариградъ на съборъ къмъ края на м. май.¹ В. Порта обаче не позволявала да се свика такъвъ съборъ, като повѣрително е заплашила патриарха, че щомъ пристигнатъ източнитѣ патриарси въ Цариградъ, ще ги изгони отъ тукъ. И патриархъ Антимъ VI е отложилъ свикването на помѣстния съборъ, но заявилъ на турското правителство, че слага отъ себе си отговорноститѣ за последицитѣ отъ такъво унижително отношение къмъ него. По поводъ на тази закана на патриарха, В. Порта го предупредила, че ако той низвергне българския екзархъ самъ ще бжде низложенъ. А патриархътъ отговорилъ остро: „и следъ низложението си азъ не ще се лиша отъ правото да се сждя предъ върховния сждъ на турската империя съ онзи, който ще предизвика моето низложение само заради това, че азъ не търпя да се тѣпчатъ правата на вселенската патриаршия и правилото на моето изповѣдание.“² Споредъ грѣцкия в. „*Тѣлозъ*“.

¹ Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 563—564; О. Кургановъ, цит. съч. Прав. Соб. III, стр. 359.

² О. Кургановъ, цит. съч., въ Правосл. Собесѣд., III, стр. 360.

който е съобщавалъ горното, същото обяснение е ималъ съ патриарха и генералъ Игнатиевъ.¹

На 11 май, св. Кирилъ и Методий, екзархътъ е служилъ въ църквата „Св. Стефанъ“ заедно отъ низверженитъ отъ патриаршията Иларионъ Макариополски, Панаретъ Пловдивски и Иларионъ Ловчански и следъ прочитането на апостола архимандритъ Григорий е прочелъ предъ многоброенъ народъ актъ, съ който екзархъ Антимъ и българскитъ архиереи Панаретъ Пловдивски, Доротей Софийски, Партений Нишавски, Геннадий Велешки, Иларионъ Ловчански и Иларионъ Макариополски провъзгласявали независимостта на българската църква. На литургията екзархътъ е споменалъ не патриарха, както го задължавалъ ферманътъ, а „всякое епископство православныхъ“. Вследствие на този актъ, на 13 май патриаршески съборъ, подобенъ на оня на 27 априлъ, е обявилъ екзарха Антима и всички служили съ него низши духовни лица за низвержени, Илариона Ловчански и Панарета Пловдивски за отлъчени отъ църквата, а Илариона Макариополски за „повиненъ на геена огнена и вѣчна анагема.“² Това решение на събора патриархътъ е съобщилъ на всички автокефални църкви, отъ които атинскиятъ синодъ го одобрилъ, но александрийскиятъ патриархъ Софроний го счелъ за прибързано и той, както и другитъ източни патриарси, подъ влияние на позива на генералъ Игнатиевъ,³ сж отишли въ Цариградъ, за да действуватъ като помирители.⁴

¹ Ibid.

² Т. Бурмовъ, цит. съч., 567—568; В. Тепловъ, цит. съч., 111; Д-ръ Хр. Стамболски, т II, 201—202.

³ Виж. по-горе, стр. 22—23.

⁴ О. Кургановъ, цит. сп., III, стр. 362—363; В. Тепловъ, цит. съч., стр. 111—112. Споредъ В. Тепловъ, източнитъ патриарси се явили въ Цариградъ, понеже царигр. патриархъ, следъ патриаршеския съборъ на 13 май, ги поканилъ на помѣстенъ съборъ по бълг. въпросъ (цит. съч. 111). Изглежда, че Тепловъ вижда такава покана въ посланието, съ което патр. Антимъ VI е съобщилъ на автокефалнитъ църкви за присждата отъ 13 май надъ екзарха Антима и бълг. владици. Той смѣта отговора на атинския синодъ по това послание като отговоръ на покана за помѣстенъ съборъ, когато въ действителностъ патриархътъ не е могълъ да покани на съборъ представители на църкви въ чужди държави безъ съгласието на турското правителство, защото това би значело да се свика вселенски съборъ, какъвто В. Порта по никой начинъ не е позволявала.

ДАРЪ

отъ

МАКЕДОНСКИ ИСТОРИЧЕСКИ

ИНСТИТУТЪ

Отъ своя страна екзархъ Антимъ, съ позволение на правителството, е започналъ да поставя митрополити въ бѣлг. епархии, въ нѣкои отъ които е имало патриаршески владици.¹ Това още по-вече озлобило патриарха, който подъ влияние на цариградскитѣ гърци взелъ усилено да се готви за свикване помѣстенъ съборъ, за да обяви бѣлгарската църква за схизматична.

Предъ явната опасностъ да рухне цѣлото му десетолѣтно омиротворително дѣло и съ това да претърпи голѣмъ ударъ руската политика на Изтокъ, генералъ Игнатиевъ е направилъ крайни усилия да отклони патриаршията отъ сждбоносното си намѣрение, както и да предпази отъ фенерското влияние тримата източни патриарси, върху които цариградскитѣ гърци и атинскитѣ агенти, дошли въ Цариградъ нарочно да насѣскватъ гърцитѣ противъ бѣлг. народъ, сж упражнявали голѣмъ натискъ, за да изтрѣгнатъ предварително тѣхното съгласие за схизмата.

И Кургановъ не знае, дали по покана или безъ покана сж отишли въ Цариградъ източнитѣ патриарси и кипърскитѣ архиепископъ (Правосл. Собесѣдникъ, III, стр. 363). По всѣка вѣроятностъ, патр. Антимъ не е изпратилъ друга покана, освенъ оная отъ края на м. априлъ. Източнитѣ патриарси сж отишли въ Цариградъ възъ основа на тази покана и по поводъ на крайния актъ на патр. Антимъ VI отъ 13 май.

Съпоставяйки този фактъ съ съобщението на грѣцкия в. „Тѣлозъ“, за запрещението на В. Порта да се свика помѣстенъ съборъ, Кургановъ предполага, че или това съобщение не е вѣрно, или В. Порта е отмѣнила своята заповѣдь (Прав. Собес. III, стр. 363, заб. 4). Обаче такъва алтернативно предположение не се налага, защото източнитѣ патриарси могли да отидатъ въ Цариградъ и безъ да е било отмѣнено запрещението на В. Порта, на основание на общото си право да отиватъ въ столицата по свои нужди. Такова право е давалъ ферманътъ (чл. 9.) и на бѣлгарския екзархъ. Ако е вѣрно съобщението на в. „Тѣлозъ“, то великиятъ везиръ Махмудъ Недимъ паша е запрещавалъ свикването на помѣстенъ съборъ, за да низвергне екзарха Антима, а не изобщо идването на източнитѣ патриарси въ Цариградъ. Затова помѣстниятъ съборъ билъ свиканъ следъ падането на Махмудъ Недимъ паша, при бѣлгарофоба Мидхадъ паша, макаръ че изт. патриарси дошли въ Цариградъ 2—3 седмици преди падането на Махмудъ Недимъ паша (20 юлий 1872 год.) (Кургановъ, Прав. Соб., III, стр. 363; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 219).

¹ Въ 1872 г. поставенъ билъ Иларионъ Макариополски за търновски, архим. Доситей за самоковски, архим. Викторъ за нишки, архим. Григорий за доростолочервенски, архим. Симеонъ за преславски, архим. Мелетий за софийски, архим. Дамаскинъ за велешки.

Патриархъ Антимъ VI билъ непреклоненъ въ своето решение. На тълпата, която му представила прошение съ 15,000 подписа за обявяване на схизмата, той е обещалъ да се съобрази съ изказаното народно желание, а предъ руския посланикъ, който го упрѣквалъ за такова поведение, той се оправдавалъ, че нѣма право да възспира православнитѣ да проявяватъ своята ревностъ въ вѣрата. Рускиятъ посланикъ се помжчилъ да спечели на своя страна новия грѣцки пълномощенъ министъръ Симось, но не успѣлъ.¹ Той е правѣлъ постѣпки и предъ великия везиръ Мидхадъ паша, който вътрешно е съчувствувалъ на противобѣлг. движение, да спре уличнитѣ грѣцки демонстрации, правени съ цель да сплашатъ източнитѣ патриарси, при викове „Да живѣе султанътъ, да живѣе схизмата! Смъртъ на измѣнницитѣ на елинизма!“² По поводъ на това Мидхадъ паша за лице обърналъ вниманието на патриарха върху уличнитѣ демонстрации и го запиталъ, кога ще се осществятъ многобройнитѣ проекти за спогодба съ бѣлгаритѣ, но патр. Антимъ VI му отговорилъ, че В. Порта не може да се мѣси въ духовнитѣ работи на патриаршията и че предишнитѣ му проекти сега представляватъ бѣла хартия.³ Генералъ Игнатиевъ е препорѣчалъ на министра на външнитѣ работи Джемиль паша да не допуска обявяването на схизмата, а да разреши бѣлгарогрѣцкия въпросъ съгласно съ фермана, като отъ спорнитѣ 10 епархии по чл. 10 даде 5 на бѣлг. екзархия и 5 на патриаршията.⁴ Обаче Мидхадъ паша не е желалъ да има сговоръ между бѣлгари и грѣци. Той се надѣвалъ, че схизмата ще отдалечи бѣлгаритѣ отъ Русия, ще ги разцепи религиозно и съ това тѣ ще бждатъ омаломощени. Затова той не е предприемалъ нищо за предотвратяване на схизмата, въпрѣки съвета на руския посланикъ. Генералъ Игнатиевъ е помолилъ бѣлгаритѣ да направятъ последенъ опитъ за помирение върху базата, която е препорѣчалъ на Джемиль паша. Членоветѣ на смѣсеня съветъ Гавриилъ Кръстевичъ и х. Ив. Пенчовичъ се срещнали съ източнитѣ патриарси, които имъ предложили две условия за спогодба: 1)

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 113.

² О. Кургановъ, Прав. Соб., III, стр. 365; В. Тепловъ, цит. съч. стр. 112.

³ В. Тепловъ, цит., съч., стр. 113—114.

⁴ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 224.

бълг. екзархия да не се намира въ Цариградъ и 2) нейниятъ диоцезъ да се разграничи веднажъ за винаги при приемливи за гърцитѣ условия.¹ Тѣ предложили и на гръцкитѣ първенци да сключатъ споразумѣние, като раздѣлятъ 10-тѣ спорни епархии по 5 между патриаршията и бълг. екзархия. Обаче този опитъ билъ скоро осуетенъ: на 25 августъ с. г. гръцкитѣ първенци—турскиятъ висшъ чиновникъ Сава паша (сетне турски министъръ на външнитѣ работи), Милтиадъ Аристархи (бившъ самоски князь), Иоанъ и Иосифъ Икиади, д-ръ Зографосъ и К. Калиади се явили при източнитѣ патриарси и ги заплашили, че ще отговарятъ предъ народа, ако не се съгласятъ да се обяви схизмата.² Рускиятъ посланикъ е успѣлъ да задържи само иерусалимския патр. Кирилъ отъ участие въ провъзгласяването на схизмата (16 септемврий 1872 г.)

* * *

Руситѣ сж схванали схизмата като гръцки ударъ не само срещу българитѣ, а и срещу Русия. Враждебниятъ езикъ на гръцкитѣ вестници (въ Атина и Цариградъ) противъ Русия, както и обстоятелството, че английскиятъ посланикъ въ Цариградъ Елиотъ е подържалъ крайната гръцка партия³ и, въпрѣки съветитѣ на атинския руски посланикъ, атинското правителство на Делигеорги тайно е подбуждало цариградската патриаршия да провъзгласи схизмата, сж убеждавали рускитѣ политически кръгове, че Гърция се стреми да подбие руското влияние на Балканския полуостровъ. Въ тази мисълъ ги утвърждавало заявлението на гръцкия пълномощенъ министъръ въ Цариградъ Симосъ предъ австроунгарския посланикъ графъ Лудолфъ, че схизмата била провъзгласена, за да се спечелятъ Англия и Австро-Унгария за гръцката кауза, както

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 114; Д-ръ Хр. Стамболски, II, 227. Споредъ източника, отъ който се ползувалъ Кургановъ, (Прав. Соб. III, 368), българскитѣ представители ужъ заявили на иерусалимския патриархъ, че българитѣ „сж готови даже да приематъ последния проектъ, даденъ отъ патриарха Антима VI на бившия великъ везиръ Махмудъ Недимъ паша, съ най-незначителни измѣнения,“ подъ които, ако е вѣрно това изявление, бълг. представители сж разбирали прибавянето на 5-тѣ спорни епархии къмъ екзархията.

² В. Тепловъ, цит. съч., стр. 114; Т. Бурмовъ, цит. съч., стр. 577.

³ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 112.

и предложението му да се сключи съглашение между Гърция и Австро-Унгария за сфери на влияние въ Балк. полуостровъ.¹ Поради това следъ провъзгласяването на схизмата, руската политика къмъ Гърция взела да бжде сдържана, предпазлива. Смѣтайки гръцкото висше духовенство за орждие на атинското правителство, Русия е секвестирала доходитѣ отъ бесарабскитѣ имоти на гръцкитѣ манастири.² При все това Русия ревниво е бранѣла своето историческо право на изключителна покровителка на православнитѣ народи. За да възстанови своето влияние между гърцитѣ, тя трѣбвало пакъ да се стреми да примирява гръцкитѣ и българскитѣ тежнениа, сир. трѣбвало да работи за премахването на схизмата, която я поставяла въ мъчителна дилема: или съ българитѣ, или съ гърцитѣ и съ това се ослабвало нейното влияние върху цѣлата православна църква. А основа за нови помирителни опити е имало, понеже неучастието на патр. Кирила и славянскитѣ православни църкви въ провъзгласяването на схизмата е подбивало каноническата стойностъ на тоя актъ. Затова руското министерство на външнитѣ работи, смѣтайки решението за схизмата за неокончателно и измѣнимо, е предписало на своитѣ консули въ Турция да убеждаватъ гърци и българи да дойдатъ до една спогодба чрезъ взаимни отстъпки, защото раздорътъ между двата православни народи причинява съблазънь въ църквата и тѣ биха спечелили много повече, ако живѣятъ въ миръ и единение, отколкото ако враждуватъ.³ Нѣколко дни следъ провъзгласяването на схизмата, генералъ Игнатиевъ е поканилъ много отъ влиятелнитѣ въ патриаршията гръцки първенци да действуватъ за дигане на схизмата. Той е съветвалъ и българитѣ да бждатъ по-отстъпчиви. Понеже билъ убеденъ, че Мидхадъ паша е подържалъ патр. Антима въ решението му за схизмата, той си поставилъ за цель да го свали отъ везирския постъ.⁴ И наистина, на 6 октомврий 1872 г. (20 дни следъ провъзгласяването на схизмата) Мидхадъ паша билъ замѣненъ

¹ У В. Тепловъ, цит. съч., стр. 136—137 и 141.

² *ibid.*, стр. 142.

³ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 134.

⁴ У Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 245—246. Намѣрението си спрямо Мидхадъ паша генералъ Игнатиевъ билъ открилъ на д-ръ Стамболски на 24 септемврий 1872 г.

съ Мехмедъ Ружди паша.¹ Следъ четири месеци (3 февруарий 1873 г.) и Мехмедъ Ружди паша билъ сваленъ, по всѣка вѣроятностъ, пакъ по натискъ на генералъ Игнатиевъ, защото е искалъ да промѣни фермана, което водѣло къмъ осъществение на схизмата, а генералъ Игнатиевъ е внушавалъ на екзарха да държи фермана и да се споразумѣе съ патриаршията по чл. 10.² Сжщо по натискъ на руския посланикъ и приемникътъ на Мехмедъ Ружди, Есадъ паша, следъ два месеца (на 3 априлъ 1873 г.) билъ замѣненъ съ Мехмедъ Ружди паша Ширванизаде и уволненъ билъ министърътъ на външнитѣ работи Сабри паша, понеже сж заповѣдали да се издадатъ берати за владицитѣ, назначени отъ патр. Антима VI за екзархийскитѣ епархии.³ Новиятъ кабинетъ е проявилъ видимо желание да подготви унищожението на схизмата, като е възнамѣрявалъ да се произведе истилямъ (допитване) въ смѣсенитѣ епархии отъ една тричленна комисия (единъ вишъ чиновникъ на министерството на външнитѣ работи и изповѣданията и по единъ представителъ на патриаршията и екзархията). Министърътъ на външнитѣ работи Савфетъ паша е мислилъ, че по тоя начинъ ще се свърши спорътъ по чл. 10 на фермана и патриаршията ще се принуди да преговаря съ бѣлг. екзархия за помирение.⁴ Но за да се осъществѣлъ тоя планъ по-скоро, генералъ Игнатиевъ е успѣлъ да уволни Савфетъ паша следъ единъ месецъ (на 3 май 1873 г.) и да постави на негово мѣсто русофила Рашидъ паша.⁵ Сега вече генералъ Игнатиевъ усилено се заелъ да действува за дигане

¹ *ibid.* стр. 256.

² Виж. *ibid.* стр. 258.

³ *ibid.* стр. 278. Генералъ Игнатиевъ, щомъ узналъ за това намѣрение на В. Порта, е отишълъ при султана на 31 мартъ.

⁴ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 279.

⁵ Тая явно тенденциозна смѣна се тълкувала въ дипломатическитѣ кржгове като надмощие на руското влияние надъ султана. Английскитѣ и френскитѣ посланици побързали лично да изкажатъ на султана недоумението на своитѣ правителства и, за да ги успокои, султанътъ чрезъ окржжно на министра на външнитѣ работи е съобщилъ на посланицитѣ, че за напредъ министритѣ и другитѣ висши държавни чиновници не ще бждатъ смѣнявани, ако се съобразяватъ съ изискванията на законитѣ. Окржжно въ сжщия смисълъ било издадено и до валиитѣ. Великиятъ везиръ пъкъ е далъ банкетъ на всички посланици (У Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 281).

на схизмата. Той често е викалъ въ посолството влиятелнитѣ, гръцки първенци (търговци и висши чиновници въ В. Порта), съ цель да ги убеди да действуватъ за помирение между патриаршията и екзархията. Съ същата цель той е изпращалъ руски архимандрити въ патриаршията и екзархията. За него основа за помирение билъ ферманътъ. Затова графъ Игнатиевъ е съветвалъ българитѣ да бждатъ умѣрени и търпеливи и да не вършатъ нищо вънъ отъ фермана, а предъ турското правителство е настоявалъ да удовлетвори законнитѣ имъ искания възъ основа на фермана.¹ Подъ влияние на неговия приятель министра Рашидъ паша, министерскиятъ съветъ е решилъ, че турското правителство не може да признае схизмата, тъй като е незаконна, бери за патриаршески владици въ българскитѣ епархии не ще се дадатъ и ферманътъ ще се приложи, като наскоро се произведатъ истилями за окончателното изравнение на спора по чл. 10 на фермана. Рашидъ паша е събщилъ това решение на патр. Антима VI на 2 юлий 1873 г., когато последниятъ се явилъ при него да иска братитѣ за назначенитѣ свои владици въ екзархийскитѣ епархии, и му внушилъ, че за патриаршията нѣма друго срѣдство, освенъ да се помири съ българитѣ при посрѣдничеството на В. Порта.² Патриархътъ, следъ известно колебание, склонилъ да дигне схизмата, но при условие, че екзархътъ съ заявление ще поиска отъ него прошка.³ По внушение на руския посланикъ, министърътъ на външнитѣ работи Рашидъ паша на 23 юлий 1873 г. е повикалъ екзарха и му предложилъ да стане помирение съ патриаршията⁴ при следнитѣ условия: 1) ферманътъ не ще бжде измѣненъ; 2) въ Македония на екзархията ще бждатъ дадени 4 или 5 епархии; 3) не ще се изпращатъ гръцки владици въ екзархийскитѣ епархии, но гръцкото население ще има свои свещеници, подчинени на мѣстния епархийски архиерей; 4) екзархътъ ще се нарича екзархъ на българитѣ, но ще живѣе вънъ отъ Цариградъ, кждето ще идва само по работа, а въ Цариградъ ще стои само мирскиятъ съветъ на екзархията; 5) екзархътъ и

¹ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 290—291.

² *ibid.*, стр. 285.

³ *ibid.*, стр. 291.

⁴ 107 заседание на Екз. см. съветъ, 27 юлий 1873 г. и III протоколъ на екзарх. писма 1873/1874 г., стр. 377, № 243 отъ 19 юлий 1873 г.; Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 286.

българскитѣ архиереи да подадатъ на патриарха прошение за прошка.¹ Даже руското посолство е приготвило образецъ на извинителното писмо, което трѣбвало да изпратятъ екзархътъ и бѣлг. архиереи на патриарха, но екзархъ Антимъ, въпрѣки настояването на генералъ Игнатиевъ, върналъ назадъ това писмо „като унизително за него самия, духовенството и народа“ и „упропастително за Ексархіѣтѣ и Църквѣтѣ“² Съгласно съ решението на Св. синодъ отъ 24 юлий и смѣсенія съветъ при екзархията отъ 27 юлий, на 4 августъ екзархъ Антимъ е отговорилъ писмено на министъръ Рашидъ паша, че българскитѣ архиереи нѣма за какво да искатъ прошка отъ патриарха, тъй като не смѣтатъ за прѣстѣпно дѣлото, за което се борятъ, и че спогодба съ патриаршията може да има само, ако тя даде писмено увѣреніе, че признава фермана и „духовния“ (иерархическия) съставъ на екзархията. Въ тоя смисълъ екзархъ Антимъ е говорилъ и на графъ Игнатиевъ при свиждането си съ него на 25 юлий с. г.³

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 147; Заседание на Екз. см. съветъ отъ 27 юлий 1873 г.

² III проток. екз. писма за 1873—1874 г., стр. 413.

³ 107 засед. на екз. см. съветъ отъ 27 юлий 1873 г. Интересни сж разсѣжденията на нѣкои отъ членовѣтъ на см. съветъ. Н. Михайловски казалъ: „Трѣба да пишемъ писмо и да поискамы прошка казвате. Но какво смы сгрѣшили? Всичкытъ си работы сегашны и отъ 15 години насамъ ный признаваме законны, слѣд. нѣма за какво да искамы прошка. Ако патріархътъ иска примиреніе, твърдѣ добрѣ, ний приемамы братско примиреніе, но братско примиреніе бѣва тогава, когато има равенство и когато всѣкый дома си е свободенъ и господарь. Да признае фирманътъ, да признае владыцѣтъ, да признае и всичко до сега извършено отъ Ексархіята за свято, законно и каноническо, и примиреніе става, както на 50-та година стана примиреніе съ Елленската църква, като ся припозна. Както съ Елленската църква стана, тъй и съ Българската трѣба да стане примиреніето, но патріархътъ, види ся, не иска такова примиреніе и съ насъ тогава ще ся примири, когато го удовлетворимъ или когато види, че нищо не може да спечели. Това казвамы за примиреніето, а за правителството да отговоримъ, че не признаваме себе си виновны. Ако иска патріархътъ примиреніе, да приеме фирманътъ: той ни раздѣля. . . Ный нѣмамы никаквы грѣшки, ный смы чисты. Патріархътъ грѣши, че проважда, държи и иска да проважда владыцы въ нашитѣ епархіи, безъ да има право и да ны пыта. Той бы ималъ право, ако да бѣше папа, защото тогава безъ Вселенскы соборъ можеше да ны отдѣли отъ Църквата, или ако да бѣше ся отказалъ отъ православіето. Но той не е папа и

Както при предложението на великия везиръ Махмудъ Недимъ паша за помирение, тъй и сега руското посолство е намѣрило между цариградскитѣ българи голѣми привърженици на споразумението съ патриаршията.¹ Тѣзи българи, живущи въ Халки на брой 11, между които имало членове на бившия привремененъ съветъ, сж отишли до тамъ, че протестирали предъ екзарха и В. Порта отъ името на българския народъ противъ изпращането (на 8 ноемврий 1873 г.) на скопския митрополитъ Доротей (бивши софийски)² въ Одринъ и смоленския епископъ Нилъ въ Солунъ безъ позволенieto на правителството.³ Противъ тоя актъ на екзархията билъ и генералъ Игнатиевъ. На 8 декемврий 1873 г. той нарочно е посетилъ екзарха и осждилъ тази постѣпка, като му казалъ: „Хемъ искате да се не признава схизмата отъ правителството, хемъ вие сами давате причина и починъ да ви наричатъ схизматици“.⁴ Обаче не се знае, да ли той е подбудилъ 11-тѣ българи да подадатъ протестъ. Скоро (на 18 ноемврий) В. Порта е предписала на екзархията да отзове двамата владици, понеже „тѣхното испровождане е пречало на примиренieto, което (правителството) ся старае да направи“.⁵ Въ протеста

не ся отказалъ отъ православieto; затова грѣши, като проважда свои владици въ нашата Церква.“ Д-ръ Чомаковъ считалъ за странно предложението за спогодба въ единъ моментъ, когато спорътъ съ патриаршията още не билъ свършенъ, понеже имало още епархии вънъ отъ екзархията. Сжщо и екзархъ Антимъ е заявилъ: „не смы въ нищо съгрѣшили. Нашята Церква съ фирманъ ся оничтожи, съ фирманъ ся и въстанови“. — Д-ръ Хр. Стамболски представя екзарх. условия въ 4 точки: 1) да се признае ферманътъ; 2) да се признае всичко извършено до тогава отъ българитѣ за законно; 3) да се дигне схизмата и 4) патриаршията да съобщи писмено на В. Порта, че приема първитѣ три точки (т. II, стр. 286).

¹ III протоколъ на екзарх. писма за 1873/1874 г., стр. 413, Екзархъ Антимъ изрично казва, че „едно мѣсто“ е внушило на В. Порта да предложи примирение и е спечелило на своя страна нѣколко царигр. българи. Подъ „едно мѣсто“ той е разбиралъ, несъмнено, руското посолство.

² Доротей Скопски стоялъ въ Цариградъ, понеже още не билъ получилъ бератъ.

³ III протоколъ екзарх. писма за 1873/1874 г., стр. 414, окръжно № 379 отъ 3 декемврий 1873 г. Вж. и Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 293. У Хр. Стамболски, т. II, стр. 294.

⁴ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 294.

⁵ III протоколъ екзарх. писма за 1873/74 г., стр. 414; Д-ръ Хр. Стамболски, II, 293.

си до екзархията (отъ 27 ноемврий 1873) „11-тѣ“ сж въставали и противъ екзархийския смѣсенъ съветъ, понеже споредъ тѣхъ той билъ съставенъ безъ официално позволение на правителството — при неутвърденъ екзархийски уставъ. Въ действителностъ тѣ добре знаели, че правителството вече било разрешило да се състави екзарх. съветъ „по устава“ и ония отъ тѣхъ, които сж били членове на бившия привремененъ съветъ, сами решили да се пише на епархиитѣ да избераатъ членове за екзарх. съветъ. Споредъ сведенията на екзархията, тѣ мислѣли да се постигне спогодбата чрезъ измѣнение на фермана и по следния начинъ: 1) тѣ подаватъ отъ името на българския народъ, чиито представители се смѣтали, молба до патриаршията за прошка и дигане на схизмата; 2) патриаршията известява на правителството, че дига схизмата, и съ свой „сингелионъ“ (постановление) опредѣля границитѣ на екзархийския диоцезъ, въ който влизатъ споменатитѣ въ фермана епархии безъ пловдивската и сливенската, срещу които патриаршията да отстъпи две или 3 отъ смѣсенитѣ епархии; 3) правителството потвърждава патриаршеския „сингелионъ“; 4) архиереитѣ, които патриаршията опредѣли за българскитѣ епархии, избиратъ екзархъ, когото патриархътъ утвърждава, като иска отъ В. Порта нуждия братъ за него. Последното условие се схващало въ екзархията въ смисълъ, че по такава спогодба екзархъ Антимъ и поставенитѣ отъ него митрополити трѣбвало да бждатъ отстранени.¹ 11-тѣ тъкмѣли да издаватъ и свой вестникъ.²

Цариградскитѣ българи силно възнегодували отъ постъпката на 11-тѣ и изпратили адресъ до екзарха съ повече отъ 1000 подписа и печати. Съ окръжно отъ 3 декемврий 1873 г. екзархъ Антимъ, който здраво е държалъ за фермана³, е уведомилъ епархийскитѣ архиереи за тази акция на

¹ III протоколъ екзарх. писма за 1873/1874 г., стр. 414—415, окръжно № 379 отъ 3 декемврий 1873 г.

² Ibid., стр. 420, № 8 отъ 10 януарий 1874 г.

³ Въ 102 засед. на екз. см. съветъ отъ 1 юний 1873 г. охридскитъ митрополитъ Натанаилъ е запиталъ по слуха за преговори съ патриаршията, по силата на които Македония щѣла да остане вънъ отъ екзархията. Екзархъ Антимъ е отговорилъ, че досегашнитѣ му дѣла „сж правъ отговоръ на тѣхъ лъжи и клевети“, защото още при избирането му за екзархъ той е казалъ чрезъ видинския представителъ: „пріе-

11-тѣ „самозвани народни представители“, като изтъквалъ, че тѣ искали да унищожатъ това, що народътъ съ голѣми трудове и жертви е придобилъ, и щѣли да издигнатъ „новж Ексархїѣ по волѣтѣ на Патриаршїѣтѣ“. Скорѣ сж последвали енергични протести въ екзархията и В. Порта противъ спогодителната акция на 11-тѣ „народни представители“ отъ много български градове (Видинъ, Свищовъ, Шуменъ, Ловечъ, Орхание, Берковица, Златица, Пир-

мамы избраніето съ условіе да не влѣзовамы въ сношенія за споразумѣніе вѣнъ отъ фирманътъ, Кога дойдохмы тука, не ны ли казувахж всичкы да идемъ при патриархътъ, но ный ся не съгласихмы. Послѣ не ны ли казувахж на писмото до патриархътъ да ся подпишемъ „Антимъ митрополитъ Видинскый“ или просто „Антимъ“, но ный и на това ся не согласихмы. Всякога смы казвали и сега повтарямы: никога нѣма да ся съгласимъ на спогождене вѣнъ отъ фирманътъ. Какъ може да оставимъ толкова народъ въ Охридската, Скопската и другы епархїи въ Македонїя? Какво ще стане той? Не ще ли пригърне католичествомъ? Казахмы даже, че ако цѣлый народъ и всичкото духовенство да ся съгласны да искамы спогождене вѣнъ отъ фирманътъ, ный тогава нѣма да ся съгласимъ. . . . А това, що искатъ нѣкои да ся съгласимъ да измѣнимъ фирманътъ, да признаемъ схизмата, никога нѣма да го бжде“ (85—83 л. отъ прот. книга на екз. см. съветъ за 1873 г.).

Този документъ опровергава твърдението на Тепловъ, че екзархъ Антимъ лично билъ съгласенъ съ предложенїѣтъ отъ Рашидъ паша условия, но предварително е искалъ отъ В. Порта да даде берати за българскитѣ митрополити въ Охридъ, Битоля и Скопие (цит. съч. 143). Сжщо невѣрно е твърдението, че българитѣ, подъ умѣреното влияние на екзарха, били готови да не настояватъ за 10. членъ на фермана и да приематъ онова териториално разграничение, което Портата установѣла и даже били готови да плащатъ ежегодно обезщетение на царигр. патриаршия за отнетитѣ ѣ епархїи. (Ibid., стр. 151). Наистина, екзархъ Антимъ билъ умѣренъ и трезвомислещъ иерархъ, но, както документитѣ ни го представятъ, той ревниво е пазѣлъ достоинството и интереситѣ на своя народъ и не е отстъпвалъ отъ фермана. По всѣка вѣроятность, В. Тепловъ е приписалъ екзарху Антиму това, що били готови да сторятъ бѣлг. дейци отъ рода на 11-тѣ „островитяни“. Невѣрно ще да е и твърдението му, че следъ като кукушани приели унията екзархъ Антимъ ималъ намѣрение да пренесе седалището си въ Охридъ, Търново или София. готовъ билъ даже да напише на патриарха покаяно писмо (ibid., стр. 155). На стр. 157 въ сжщото съчинение Тепловъ изтъква, че исканията на екзарха Антима относно Македония и грѣцкитѣ искания сж били не съгласими. Този фактъ не подкрепва твърдението му, че екзархъ Антимъ не държалъ много за 10. членъ на фермана.

¹ III протоколъ на екз. писма за 1873—1874 г., стр. 414—415, № 379.

допъ, Пловдивъ, Чирпанъ, Сливенъ, Карнобатъ, Мустафа паша, Лозенградъ. Одринъ, Драма, Сѣръ, Кюстендилъ, Велесъ, Битоля, Охридъ и пр.) съ лозунгъ: „Никаква спогодба противъ фермана!“¹ Отъ Мустафа паша заплашвали екзархията, че ако тя приеме спогодба съ патриаршията, тѣ ще признаятъ униятския епископъ Рафаила, но никога не ще се подчинятъ на гръцката патриаршия,² а битолчани предупреждавали екзархията, че, ако по сила на спогодба пелагонийската епархия остане подъ патриаршията, тѣ по-скоро ще приематъ протестанството, нежели да бждатъ подъ Фенеръ.³ Екзархийскиятъ протосингелъ Иосифъ (бждещиятъ екзархъ) презъ ноемврий 1873 г. е писалъ на екзарха Антима отъ Одринъ, че изпращането на български владици въ Одринъ и Солунъ се смѣтало отъ умнитѣ българи „като втора богоявленска служба за решението на 10. членъ и за отблъсването на руската политика“, и това се посрѣщало „съ радостъ“, а политиката на спогаждането въ ущърбъ на 10. членъ не щѣла да се приеме отъ българския народъ, нито отъ българскитѣ владици, като напр. пловдивския⁴ и търновския. Ала патриархъ Антимъ VI не искалъ и да чуе за фермана, особено за чл. 10 — тоя камень преткновения на всички преговори за спогодба. Заради туй пропадналъ и този усиленъ опитъ на генералъ Игнатиевъ и неговия приятель Рашидъ паша.

Рускиятъ посланикъ не се отчайвалъ. При посещението си на 8 декемврий 1873 г. въ екзархията той е увѣривалъ екзарха Антима, че следъ завръщането си отъ Петербургъ⁵

¹ 140 засед. на Св. Синодъ отъ 9 януарий 1874 г., стр. 314—315; 142 засед. на Св. Синодъ, 18 януарий 1874 г., стр. 318; 144 засед. на Св. Синодъ, 23 януарий 1874 г., стр. 318 и 324; 146 засед. на Св. Синодъ, 30 януарий 1874 г., стр. 327; 147 засед. на Св. Синодъ, 7 февруарий 1874 г., стр. 329; 148 засед. на Св. Синодъ, 11 февр. 1874 г., стр. 331. Виж. и 92 засед. на Св. Синодъ, 3 юлий 1873 г., стр. 208; 101 засед. на Св. Синодъ, 11 августъ 1873 г., стр. 228.

² 107 засед. на Св. Синодъ, 4 септемврий, 1873 г., стр. 238.

³ 138 засед. на Св. Синодъ, 20 декемврий 1873 г., стр. 307. Споредъ заявлението на битолчани, въ 1873 г. въ Битоля имало вече протестански мисионери.

⁴ По поводъ слуха, че екзархията щѣла да се премѣсти въ другъ градъ, Панаретъ Пловдивски писалъ на екзарха да не се съгласява на подобно нѣщо (106 засед. на Св. Синодъ, 30 августъ 1873 г., стр. 236).

⁵ Той заминавалъ, за да присѣтствува на вѣнчавката на единбургския принцъ съ великата княгиня Мария (Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 294).

щълъ да подготви почва за дигане на схизмата чрез преговори съ новия патриархъ Йоакимъ II (отъ 18 ноемврий 1873 г.)¹. И действително презъ 1874 г., следъ връщането си отъ Русия, генералъ Игнатиевъ е започналъ да действува усилено предъ патриаршията за помирение съ екзархията при условие да си подѣлятъ на половина 10-тѣ спорни епархии въ Македония и Тракия. Преговоритѣ се водѣли между видни гърци и 11-тѣ бѣлг. дейци. Постигнато било споразумение, щото спогодбата, която би се сключила, да се узакони съ вторъ допълнителенъ ферманъ². Йоакимъ II отначало сжщо, както предшественикътъ му Антимъ VI, се показвалъ примирителенъ. Той е далъ на други катедри двама архиереи, които Антимъ VI билъ назначилъ за екзархийски епархии, и отхвърлилъ искането на крайната фенерска партия да застави руския Св. синодъ да се изкаже по схизмата. Къмъ миролюбиво свършване на гръцкобѣлгарската разпря го подканилъ и рускиятъ Св. синодъ въ своя отговоръ на неговото послание, съ което Йоакимъ II е известявалъ встѣпването си на патриаршеския престолъ.³ Обаче и патр. Йоакимъ II не се решавалъ да признае фермана, за който, както видѣхме, бѣлгаритѣ на чело съ екзарха Антима се държали като за котва. Той билъ недоволенъ отъ начина, по който се извършвалъ истилямътъ въ смѣсенитѣ епархии и по негово искане В. Порта се съгласила да състави смѣсена истилямска комисия отъ гърци, бѣлгари и турци, ала сжщевременно, възъ основа на извършения вече истилямъ въ скопската и охридската епархии презъ мартъ 1874 г., тя е дала берати на поставенитѣ отъ екзархията тамъ бѣлгарски митрополити Доротей и Натанаилъ. Патриархътъ се разсърдилъ на екзарха и протестиралъ предъ В. Порта противъ изпращането на бѣлг. митрополити въ Охридъ и Скопье, като отказалъ да представи двама гърци за членове на истилямската комисия.⁴ На този протестъ В. Порта отговорила съ тескере, че не признава схизмата.⁵

¹ Д-ръ Хр. Стамболски, II, стр. 295.

² Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 302.

³ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 151—152.

⁴ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, 302 и 300. Екзархията е назначила за членове на тази комисия Панарета Пловдивски и д-ръ Чомакова.

⁵ Ibid.

Въпрѣки ненамалѣващата грѣцкобългарска неприязненостъ, генералъ Игнатиевъ продължавалъ своитѣ усилия да склони патриарха Йоакима II и екзарха Антима I да влѣзатъ въ преговори за помирение. Съ тази целъ на второ възкресение 1874 г. той се черкувалъ съ цѣлия персоналъ на посолството си въ патриаршеската църква и посетилъ патриарха, а на 25 априлъ е посетилъ екзарха Антима и на дълго е говорилъ за необходимостта отъ дигането на схизмата, за да има пълно единение между бѣлг. църква и другитѣ православни славянски църкви.² На 13 май генералъ Игнатиевъ нарочно е посетилъ патриарха Йоакима, за да го склони да се подновятъ преговоритѣ за помирение съ екзархията, но патриархътъ не приелъ предложението му, извинявайки се, че още не билъ проучилъ характера на необходимитѣ за тая целъ взаимни отстъпки. На 27 май с. г., не безъ знанието на руския посланикъ, рускиятъ богословъ Андрей Муравѣвъ е посетилъ екзарха и като му изтъкналъ, че схизмата ще бѣде причина за постоянна вражда между грѣцкия и българския народъ и ще спѣва тѣхното развитие,³ го увѣщавалъ самъ да поиска среща съ патриарха за помирение, сир. споредъ патриаршеския възгледъ екзархъ Антимъ да искалъ прошка, което не е могълъ да стори не само поради личнитѣ си разбирания, а и поради несъгласието на Св. синодъ, екзархийския смѣсенъ съветъ и цѣлото му паство. Види се, подъ влиянието на тѣзи енергични руски постѣпки, следъ смъртта на търновския митрополитъ Иларионъ (бившъ Макариополски, † 4 юний 1875 г.), цариградскитѣ български вестници „Напредѣкъ“ и „Вѣкъ“ подигнали въпроса за седалището на екзархията и искали да се опредѣли нейното постоянно мѣсто (въ Цариградъ, Търново или София), за да се дигнѣла схизмата.⁴

¹ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 305.

² Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 308—309.

³ Ibid, стр. 310. Д-ръ Стамболски, който изглежда, билъ единъ отъ голѣмитѣ привърженици на помирението съ патриаршията, укорява екзарха Антима, че не взелъ инициативата за споразумение съ патриарха, както го съветвалъ Муравѣвъ, а се солидаризиралъ съ д-ръ Чомакова, чийто девизъ билъ: „далечъ отъ руситѣ“! Обаче въ сжшность и да искалъ екзархъ Антимъ, той не е могълъ да вземе такъвъ начинъ, ако е държалъ за своя постъ, защото, както казахъ по-горе, подведомственитѣ му иерарси и народътъ сж били противъ спогодба вънъ отъ фермана.

⁴ Д-ръ Хр. Стамболски, т. II, стр. 342.

Най-сетне презъ м. августъ 1875 г., очевидно, за да прикрие гръцката неотстъпчивостъ предъ руския посланикъ и В. Порта, патриархъ Иоакимъ II се съгласилъ да се назначи една смѣсена комисия отъ двама гръцки и двама български архиереи подъ председателството на чиновникъ отъ В. Порта за да разгледа гръцкобългарската разпря.¹ Въ това време започнали преговори по сжщия въпросъ между новия гръцки пълномощенъ министъръ въ Цариградъ Кундуриоти и генералъ Игнатиевъ. Въ своята откровеностъ Кундуриоти е призналъ, че схизмата е била само срѣдство на гръцката политика противъ слизането на българския елементъ къмъ бѣломорския брѣгъ, който трѣбвало да остане подъ влиянието на Гърция. Той е предложилъ на руския посланикъ да изработи проектъ за разграничение между гръцкитѣ и българскитѣ епархии въ Македония, като е обещавалъ да убеди своето правителство и царигр. патриаршия да го приематъ. Гръцкото правителство, обаче, въ своя мемоаръ, представенъ скоро следъ това на руския посланикъ, е изказало такива неприемливи искания не само отъ българско, но и отъ руско гледище, че генералъ Игнатиевъ е счелъ за по-умно да прекъсне повѣрителнитѣ си преговори съ Кундуриоти, като се мжчелъ да отслаби влиянието на Атина върху патриаршията по въпроса за дигане на схизмата.²

Смѣсената комисия е започнала заседанията си въ В. Порта презъ 1876 г. и е изработила спогодителенъ проектъ, който се различавалъ отъ фермана съ следнитѣ точки:

1) Екзархътъ пребивава постоянно вънъ отъ Цариградъ, въ катедралния градъ на своята епархия.

2) Екзархийскиятъ уставъ се представя на патриарха, който въ тримесеченъ срокъ има право да направи свои бележки и да поиска изхвърлянето на ония постановления, които споредъ неговото мнение не сж съгласни съ канонитѣ.

3) Патриархътъ съобщава за избора на екзарха на В. Порта, която незабавно издава бератъ.

4) Православнитѣ небългари въ екзархийския диоцезъ и православнитѣ българи въ патриаршеския диоцезъ иматъ право, ако искатъ и ако образуватъ община, да иматъ духо-

¹ В. Тепловъ, цит. съч., стр. 156.

² *ibid.*, стр. 158.

венство отъ своята народностъ и даже епископъ (единъ видъ хорепископъ), избранъ отъ тѣхъ и ржкополаганъ отъ епархийския архиерей, отъ когото той ще зависи канонически и чието име ще споменава въ време на богослужение.

5) Запазва се *status quo* за богослужебния езикъ. Ако пъкъ въ една мѣстностъ се образува цѣла община, която не говори на езика, на който се извършва богослужението тамъ, дава ѝ се една отъ мѣстнитѣ църкви, но не и митрополитската. А тамъ, гдето има само една църква, новата община си построява отдѣлна църква на свои сръдства.

6) Сжщо така се постѣпва съ училищата въ смѣсенитѣ селища.

7) Отъ екзархията се отниматъ велешката епархия (предвидена въ фермана) и отстѣпванитѣ по проекта на патр. Антима VI прилѣпска и ахѣчелебийска кази, а ѝ се даватъ враненската каза (отъ скопската епархия) и ония мѣстности отъ епархиитѣ пловдивска, варненска, месемврийска и анхиалска, които ферманътъ е оставялъ подъ ведомството на патриаршията съ условие, че тѣзи мѣстности ще образуватъ отдѣлни екзархийски епархии и тѣхнитѣ жители ще избиратъ своитѣ епископи, които екзархътъ само утвърждава.¹

Патриархъ Йоакимъ II, одобрявайки по принципъ тоя проектъ, не приемалъ начина за избирането на епископитѣ като антиканониченъ и, подържанъ отъ грѣцкия пълномощенъ министръ Кундуриоти, по никой начинъ не отстѣпвалъ пловдивската епархия. Той представилъ свой проектъ, като увѣрявалъ графъ Игнатиева, че искрено желае да дигне схизмата безъ съборъ. Но за да извършелъ това, той предлагалъ екзархътъ да подаде до него писмено заявление, въ което да се казва, че българскиятъ народъ и неговото духовенство никога не сж се движели отъ филетизъмъ, а само сж желали да си устроятъ своя народна църква възъ основа на

¹ Ibid., стр. 158—159. За съжаление, В. Тепловъ не съобщава, кои сж били българскитѣ представители въ тази комисия. Вижда ми се невѣроятно, че тѣ, ако сж били архиереи, както казва Тепловъ (цит. съч., стр. 156), се съгласили съ този проектъ на комисията, който е лишавалъ екзархията отъ три български епархии въ Македония, които си имали вече екзархийски митрополити (велешка, скопска и охридска). При това българскитѣ архиереи, до колкото е известно, здраво държали за фермана, а велешката епархия е била вписана въ него.

предложенитѣ отъ патриарха Григорий VI начала и че, ако сѣ съгрѣшили предъ вселенската църква, тѣ сега искрено я молятъ да ги прости и да отстрани сѣществувашитѣ затруднения съгласно съ канонитѣ.¹

Отъ своя страна, взимайки поводъ отъ състраданието на пловдивскитѣ гърци къмъ пострадалото презъ 1876 год. българско население, руското министерство на външнитѣ работи съ окръжно е приканило своитѣ консули въ европейска Турция да се възползуватъ отъ тази промѣна въ настроението на гърцитѣ и да убеждаватъ гърци и българи, че е необходимо да се помирятъ за отбрана отъ общия имъ врагъ—турцитѣ, които се ползуватъ отъ взаимнитѣ имъ раздори, за да ги угнетяватъ още повече.²

И този пътъ почва за помирение между гърци и българи не мога да се създаде, както поради упорството на патр. Иоакима II да даде на екзархията ведомство въ Македония и Тракия, тъй и поради противославянската политика на атинското правителство. Атинскитѣ и цариградскитѣ ръководни кръгове се отнесли враждебно къмъ революционното движение на балканскитѣ славяни (въ Босна и България). Гръцкиятъ печатъ е използвалъ българското въстание като доказателство предъ турското правителство, че цариградската патриаршия била права, като е отхвърляла българскитѣ искания. Той е плашилъ гръцкия народъ съ призрака на панславизма и зовѣлъ гърцитѣ и западнитѣ държави на помощ на турцитѣ противъ непокорнитѣ славянски народи. А единъ разпаленъ гръцки патриотъ въ Цариградъ, Демостенъ Чивоглу, на свои срѣдства е образувалъ доброволческа гръцка дружина, която е отишла да се бие съ въстаницитѣ въ Босна. Тя е носѣла низъ цариградскитѣ улици своето червено знаме съ полумесецъ и кръстъ.³

При такъво враждебно настроение на гърцитѣ къмъ борбата на българитѣ за политическа свобода, естествено било пакъ да се опълчи българскиятъ народъ противъ новия опитъ за помирение съ патриаршията. Това е принудило екзарха Антима да уведоми епархийскитѣ архиереи (съ окръжно отъ 26 априлъ

¹ Ibid., стр., 159—160.

² Ibid., стр. 160.

³ Ibid., стр. 163.

ДАРЪ

отъ

**МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ**

1876 г. № 87), че слуховетъ за тайна спогодба съ патриаршията сж безосновни.

Въпрѣки явно изказваната грѣцка омраза къмъ Русия руското правителство е продължавало да мисли за помирение на цариградската патриаршия и българската екзархия дори въ момента, когато руското знаме се развѣвало въ Санъ-Стефано. Следъ сключването на Санъ-Стефанския договоръ, императорскиятъ комисаръ князь Дондуковъ-Корсаковъ е поканилъ екзарха Иосифа да напусне Цариградъ и да се установи въ Пловдивъ, за да организира църквата, като го увѣрявалъ, че първата му грижа била да се устрои църквата въ Санъ-Стефанска България. Да ли императорскиятъ комисаръ не е подозиралъ, че западнитѣ велики сили ще измѣнятъ Санъ-Стефанския договоръ, или пъкъ, знаейки това, той при все туй е искалъ да използва момента за да премахне една отъ пречкитѣ за църковното грѣцкобългарско помирение? Екзархъ Иосифъ, осведоменъ повѣрително отъ двама дипломати, сведуци въ тайнитѣ преговори на великитѣ сили, че Санъ-Стефанска България не ще остане, не билъ склоненъ да напусне Цариградъ; обаче князь Дондуковъ му говорилъ отъ името на руския императоръ, и на 1 юний 1878 г. екзархътъ се премѣстилъ въ Пловдивъ заедно съ чиновницитѣ си, следъ като е взелъ нужното позволение отъ В. Порта за временно пребивание въ Пловдивъ по уреждане на църковнитѣ работи и следъ като поставилъ свой намѣстникъ (архимандрита Теодосий) и екзархийски съветъ (отъ 6 души), признати отъ В. Порта два дена следъ неговото заминаване.¹ Съ окръжно отъ 22 юний

¹ I заседание на Св. Синодъ въ Орта-къой (Цариградъ) отъ 31 януарий 1883 г. Виж. и Погледъ върху деѣтелността на Българската Екзархия отъ О., М. и Б., Leipzig, 1902 г., стр. 10. Споредъ бившия скопски митрополитъ Теодосий, екзархъ Иосифъ ужъ самъ е искалъ да премѣсти екзархията въ Пловдивъ по съветитѣ на д-ръ Чомаковъ и Георгаки Чалоглу, но противъ решението на Св. синодъ. Само когато турскиятъ министръ на външнитѣ работи и изповѣданията му изказалъ желанието си екзархията да не се премѣства отъ Цариградъ и да остави свой намѣстникъ, той е заминалъ въ Пловдивъ, следъ като е уведомилъ В. Порта съ такриръ, че е оставилъ архим. Теодосия за свой намѣстникъ и съставилъ екзархийски съветъ. (Спомени отъ епохата на бѣлг. духовно и политическо възраждане, въ Сборникъ въ честь на Варненскопреславския митрополитъ Симеонъ, стр. 216—217). За да твърди това, митрополитъ Теодосий или не е знаелъ заповѣдта на руския император. комисаръ, или пъкъ, ако я знаелъ, умишлено прикрива истината.

1878 г. № 2 екзархъ Иосифъ е уведомилъ подведомственитѣ си органи, че се премѣстилъ въ Пловдивъ по заповѣдь на князь Дондуковъ-Корсаковъ. При все това той е смѣталъ своето пребивание тукъ за временно и, стараяйки се съ всички сили да запази църковното единство на политически разпокъсания български народъ, е бдѣлъ отъ Пловдивъ да не се вгнѣзди въ турското правителство мисль да обяви формално, че екзархията вече не съществува въ Цариградъ. А главна внушителька на такъва мисль могла да бжде цариградската патриаршия, подкрепвана отъ руски фактори. Заради това съ писмо отъ 25 юлий 1878 г. екзархъ Иосифъ е молилъ екзархийския съветъ да избѣгватъ раздори съ неговия намѣстникъ арх. Теодосий, защото трѣбвало да подържа добри отношения съ турското правителство, за да можелъ да седи въ Цариградъ¹ и да пази екзархийския постъ.

Това премѣстване на екзарха, по заповѣдь на руския императорски комисаръ, сигурно е било въ връзка съ преговоритѣ, които Русия е искала да се започнатъ между бълг. екзархия и царигр. патриаршия за дигане на схизмата. Че имало подобна мисль, това се вижда отъ протеста на Наумъ Спространовъ противъ всѣко споразумение съ патриаршията² и отъ писмото на екзархъ Иосифа отъ 22 декемврий 1878 г. № 149 до управляващия отдѣла за народна просвѣта въ София Мар. Дриновъ, комуто съобщава, че новиятъ цариградски патриархъ (Иоакимъ III) се намиралъ подъ влиянието на елинизма и не билъ наклоненъ за помирение възъ основа на фермана. Патриархътъ е поставялъ като условие за дигане на схизмата, екзархията да се ограничи само въ предѣлитѣ на бълг. княжество (безъ Източна Румелия). Считаючи, че не може да се постигне споразумение съ патриаршията, екзархъ Иосифъ намиралъ, че той трѣбва да пребивава въ Цариградъ, а не въ Пловдивъ, за да действува за прилагането на фермана, тъй необходимо за обезсилване на униятското движение въ Македония и Одринско. Затова той молилъ Мар. Дринова да прочете това негово писмо на князь Дондуковъ и очаквалъ отъ последния заповѣдь по въпроса за мѣстожителството си.³

¹ I екзарх. изход. книга № 27, 25 юлий 1878 г.

² III екз. вх. кн., № 43, 13 юлий 1878 г.

³ V протоколъ на екзарх. писма за 1878—1880 г., стр. 847—850.

Следъ Берлинския конгресъ (станалъ отъ 13 юний 1878 г. до 13 юлий с. г.), въ свръзка съ изработването на конституцията и съ нуждата да се устрои църквата въ българското княжество, по руско внушение, българскитѣ политически кръгове сериозно е занимавалъ въпросътъ: въ Цариградъ или въ София да бжде постоянното седалище на екзархията.¹ Имало вече и течение тя да се премѣсти въ София или най-малко въ Пловдивъ. Поддръжниците на това мнение сж изхождали отъ убеждението, че по силата на чл. 62 отъ Берлинския договоръ бълг. екзархъ щѣлъ да може да управлява духовно и българскитѣ области въ Турция (Македония и Одринско). Между съставителитѣ на бълг. конституция имало и такива, които мислѣли да поставятъ бълг. църква подъ надзора и покровителството на руския Св. синодъ.²

(Ще се свърши).

¹ Въ писмото си до Наумъ Спространовъ (драгоманинъ въ Солунското руско консулство) отъ 21 юлий 1878 г., № 17, отъ Пловдивъ екзархъ Иосифъ пише: „Въпросътъ е, где ще да бжде екзархията: въ Цариградъ или въ столицата на княжеството“. Даже се говорѣло, че въ Пловдивъ се готвѣлъ проектъ, споредъ който за седалище на екзархията се опредѣлялъ Охридъ, и Маринъ Дриновъ е приготвявалъ изложение въ тоя смисълъ до руския императоръ (Протопресв. д-ръ Ст. Цанковъ, Измѣненія на Екзарх. уставъ, въ Сборникъ въ честь на Варн. и Преслав. митрополитъ Симеонъ, 1922 г., стр. 261. Виж. и писмото на митроп. Симеона до екзарха Иосифа отъ 6 ноемврий 1879 г. *ibid.*, стр. 279, забел.)

² Разговоръ на Н. Блаженство бълг. екзархъ Иосифъ I, съ единъ руски странникъ въ Цариградъ на 6 септемврий 1886 г., прев. отъ руски свещ. М. Димовъ, Свищовъ, 1886 г., стр. 8.

ЗАВИСИМОСТЪ НА МОЛДАВСКАТА ЦЪРКВА ОТЪ ОХРИДСКАТА ВЪ ПОЛОВИНАТА НА XV В.

Отъ Юрд. Трифоновъ

Следъ като се разгледаха отношенията на сръбската ипекска църква къмъ охридската въ началото на турското владичество,¹ не е мжно да се схване общото положение на православнитъ църкви на Балк. полуостровъ въ половината на XV в. Затова ние ще пристѣпимъ направо да разгледаме възраженията, които гръцкиятъ ученъ Ласкарисъ направи срещу нашето предположение, че патриархъ Никодимъ сръбски и архиепископъ Никодимъ охридски сж едно и сжщо лице, както и неговото твърдение, че молдавската църква никога не е имала връзки съ охридската архиепископия. Ще припомнимъ най-напредъ известията, на които почива нашето предположение.

Путненскиятъ лѣтописъ свидетелствува, че молдавскиятъ митрополитъ билъ ржкоположенъ отъ патриарха на сръбската земя Никодимъ по време на деспота Георгия, когато въ Молдавия владѣлъ воевода Александрелъ. Като отбѣлзва 4-годишното господаруване на последния, този лѣтописъ (по преписа на монаха Азария) казва: И при нем благослови са прѣосвященны кур деоктисть на митрополитство от патріарха Никодима сръбскыа земля, при благочестивѣм деспотѣ георгіи. Тутакси следъ това е казано, че Александрелъ умрѣлъ въ Бѣлградъ (Акерманъ) въ м. августъ 1454 г.² Явно е, следов., че, споредъ путненския лѣтописъ, въ преписа на монаха Азария, ржкополагането на митроп. Теоктиста е било извършено между 1450 и 1454 г. отъ па-

¹ Вж. статията ни „Отношенията на сръбската ипекска църква къмъ охридската въ началото на турското владичество“ въ „Македонски прегледъ“, г. IV. кн. 4, стр. 43—73.

² *Analele Academiei Române, seria II, t. XXI (1909), стр. 146.*

триарха Никодима. На друго мѣсто сжщиятъ лѣтописъ дава възможностъ да се опредѣли още по-точно годината на ржкополагането. Той казва, че Теоктисъ умрѣлъ на 8 ноемврий 1477 г.¹, а споредъ лѣтописа на Уреке, този митрополитъ заемалъ катедрата 25 год., та ржкополагането му е било въ год. $1477 - 25 = 1452$ или 1453 г., понеже годината 25 е предадена кржгло. Почти къмъ сжщото време отнася ржкополагането на митрополита Теоктиста и една бележка въ Нѣмцовския сборникъ, писанъ въ 1557 г., защото тази бележка е поставена непосредствено следъ друга, която носи означена година 1453. Но споредъ тази бележка, Теоктисъ билъ посветенъ за митрополитъ „ѿ архіепископа сръбскаго куръ Никодима“.² А архиепископъ съ име Никодимъ е имало въ 1452 г. въ Охридъ. За това свидетелствува надписътъ на манастирската църква въ с. Лешани, преписанъ отъ руския ученъ Григоровичъ при пжтуването му въ западна Македония въ 1845 г. Той гласи: зижде се и пописа се св. бжѣственный храмъ великихъ мученикъ всихъ святыхъ съ трудомъ и попеченіемъ раба Божія Ни... Божикева изъ града Охрида въ дни архіепископа Никодима въ лѣто **с.ц.ж.**³. Понеже молдавската традиция говори за зависимостъ на молдавската църква не отъ Печъ, а отъ Охридъ и понеже тази традиция се потвърждава и отъ кореспонденцията между Стефана Велики и охридския архиепископъ Доротей, — ние изказахме предположение, че въ сжщность патриархъ Никодимъ сръбски и архиепископъ Никодимъ охридски, които се споменуватъ все въ 1452 г., сж едно и сжщо лице. Къмъ това предположение ни наведе анализътъ на различнитѣ редакции отъ списъка на сръбскитѣ патриарси, а особено поменика на печката църква, отъ който се вижда, че съ патр. Никодима се е свършила редицата на сръбскитѣ патриарси въ XV в.⁴ Потвърждение на това отъждествяване ние намѣрихме въ една приписка отъ 1446 г., писана отъ самия патр. Никодимъ, въ която той казва, че подарилъ евангелие „великіе церкви архіепископїи и

¹ Пакъ тамъ, стр. 149.

² Яцимирскій. А. И. „Григорій Цамблакъ“, стр. 285.

³ Очеркъ ученаго путешествія по Европ. Турци, стр. 126—7. Въ сборника на Стояновича, № 300.

⁴ Вж. статията ни „Съединението на Ипекската патриаршия и пр.“ стр. 15—20.

патріаршіи равною са охридскою иіустиніанскою". Последнитѣ думи ние изтълкувахме така: макаръ патриархътъ да не служи вече въ тази църква, тя все пакъ може да се нарече и патриаршеска и архиепископска, защото ипекската патриаршия и охридската юстинианска архиепископия сж едно и сжщо нѣщо. Ние бѣхме изказали още мнение, че въ тази си приписка Никодимъ се е подписалъ съ зелено мастило въ качеството си на охридски архиепископъ. Това ни мнение днесъ не може да бжде подържано, защото Иречекъ, въ изследването си „*Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*" (IV, стр. 46) изнесе, че вече сръбскиятъ патр. Спиридонъ, въ единъ документъ отъ 1379—1380 г., се е подписалъ съ зелено мастило. Само това ни мнение именно е можалъ да опровергае Ласкарисъ благодарение на Иречековото посочване. Колкото за другитѣ му възражения срещу нашето предположение, тѣ сж слаби. Къмъ тѣхното разглеждане именно пристѣпваме сега.

* * *

Както се каза въ предходната ни статия, и румънскитѣ учени приематъ, че посвещаването на митрополита Теоктиста е било извършено отъ охридски иерархъ. Тѣ не сж се смущавали отъ това, че путненскиятъ лѣтописъ говори за патриархъ „сръбскыя земля“, а Нѣмцовскиятъ сборникъ — за „архіепископа сръбскаго“, защото сж знаели, че молдавскитѣ книжовници отъ XVI—XVII в. сж употрѣбавали думата „сръбски“ въ смисълъ на югославянски, та сж я прилагали и къмъ българи. Ласкарисъ не отрича това; но той мисли, че лѣтописецътъ не би могълъ да има предъ видъ охридски иерархъ, 1) защото последниятъ не би могълъ да бжде нареченъ „патриархъ“ и 2) защото, ако да би ималъ предъ видъ него, не би забелязалъ, че ржкополагането на Теоктиста станало „при благочестивѣмъ деспотѣ Георгіи“, подъ когото може да се разбира само сръбскиятъ деспотъ Георги Бранковичъ (1427—1456), тъй като нито градътъ Охридъ се е намиралъ въ деспотството, нито охридското архиепископство е имало подвластни епископи въ последното. По време на Теоктистовото посвещение, и Охридъ и епархиитѣ на архиепископията му сж се намирали подъ турска власть. — На първото отъ тия възражения ние нѣма нужда да се спираме,

защото вече доказахме¹, че титлата „патриархъ“ не само е могла да бжде дадена на охридскитѣ иерарси още въ XVI в., но се е явявала и наложителна, щомъ сръбската църква е била вече съединена съ охридската и щомъ въ султанскитѣ фермани се е говорило за охридска патриаршия. Ако охридскитѣ архиепископи въ външнитѣ си сношения обикновено сж избѣгвали титлата „патриархъ“, то е било защото сж искали да основаватъ своитѣ права не толкова върху султанскитѣ фермани, колкото върху Юстиниановата новела и върху хрисовулитѣ на Василия Българоубиеца. Относно второто му възражение ще кажемъ, че посочването на чужди владѣтели, считани за защитници на православието, особено при липса на собствени, не само не е необикновено, но дори не е рѣдко въ припискитѣ. Така, върху единъ печатанъ Триодъ стои приписка: Въ то лето поидоше Търъци на Бечъ, ничътоже не получише. Въ тоже времена бистъ турьски царь султанъ Мехмедъ, благочестиви же Петаръ, немачьки Игнацїе Леополдъ (у Стояновича, № 825). Въ ржкописенъ Служебникъ на манасти. Св. Павелъ въ Св.-гора се казва, че за книгата „Троуди сѧ многогрѣшнии Леонтие архимандритъ пелагонскїи и прилѣпски въ монастырѣ, глаголемомъ Потокъ, въ лѣто 7120 (=1612 отъ Хр.), господарѧ Александра оугровлахїискаго“ (№ 1001). Книгата Пентикостаръ била написана въ Милешевския манастиръ, за храма Възнесение Христово, въ 1623 год. „въ Москви царствующѧ благовѣрномѧ и христолюбивомоу царю Михаилу, сынѧ патріарховоу, въ Конѣантинѣ же градѣ амирѣ соулѣтанѣ-Мѣстави“ (№ 1132). Дори въ 1811 г., върху храма св. Богородица въ Топола е написано, че билъ съграденъ „при імператорѧ Александрѧ всероссїискомѧ самодержцѧ, трѣдомъ благовѣрнаго господарѧ Георгїа Петровича вожда сербскаго народа“ (№ 3884). За да отстрани възможността да се мисли, че Никодимъ, когото путненскитъ лѣтописъ нарича „патриархъ“, а Нѣмцовскитъ сборникъ — „архиепископъ“ може да е билъ охридски иерархъ, както приематъ и румънскитѣ учени, защото въ лешанския надписъ отъ 1452 г. се споменува охридски архиепископъ Никодимъ, — Ласкарисъ изкарва този надписъ съмнителенъ поне по от-

¹ „Макед. прегледъ“, год. IV, кн. IV, стр. 60—62.

ношение на годината. Споредъ него, надписътъ билъ обнародванъ отъ Григоровича по-несвършенъ и незадоволителенъ начинъ (*d'une manière défectueuse*). Това трѣбвало да се заключава отъ обстоятелството, че като го препечатвалъ въ сборника си, Стояновичъ заградилъ № му въ жглести скоби [300], а въ предговора си (кн. I, стр. VIII) билъ казалъ, че съ такива скоби загражда номерата на приписки, които „очевидно не сж точно издадени, било че не сж издадени изцѣло, било че не е запазенъ оригиналниятъ правописъ, било че четенето имъ не е сигурно“. Ласкарисъ е приспособилъ къмъ въпросния надписъ последната частъ отъ бележката на Стояновича, т. е. счелъ го е за неточно прочетенъ, когато заграждането на номера му въ жглести скоби е могло да бжде направено отъ Стояновича затова, защото въ него е повредено името Ни . . . и защото е напечатанъ съ граждански букви. Но ако дори Стояновичъ наистина да е считалъ лешанския надписъ за невѣрно прочетенъ, това дава ли ни право да се съмняваме въ него? За такова съмнение би трѣбвало да се посочи нѣкаква несъобразностъ въ надписа, а такава не сжществува. Освенъ това Григоровичъ е билъ добросъвестенъ и предпазливъ ученъ и опитенъ славистъ, който се е старалъ да бжде точенъ. Ако надписътъ да е билъ нечетливъ и въ други части, освенъ въ думата Ни . . . , той би посочилъ това. Обстоятелството, че въ 1845 г., когато е билъ прочетенъ надписътъ, за патриарха Никодима не се е знаело нищо, както не се е знаело и за Теоктиста, и при все това Григоровичъ е прочелъ година 1452, която напълно отговаря на отпосле изнесенитѣ сведения за единия и за другия, това обстоятелство най-добре доказва, че предпазливиятъ Григоровичъ е прочелъ добре годината. Но Ласкарисъ не се ограничилъ само съ казаното съмнение, а се усъмнилъ и въ годинитѣ, презъ които е митрополитствувалъ Теоктистъ. Както се спомена, въ лѣтописа на Уреке е забелязано, че тия години сж били 25, и понеже Теоктистъ е умрѣлъ на 18 ноемврий 1477 год., ромънскиятъ ученъ Добреску правилно е заключилъ, че той ще да е билъ ржкоположенъ въ 1452 г. Причината за съмнението на Ласкариса е тая, че получената отъ Добреску година се равнява на оная въ лешанския надписъ, та става възможно да се допусне, че митроп. Теоктистъ е билъ ржкоположенъ отъ охридския архиеп. Никодимъ, — което младиятъ грѣцки

ученъ не иска по никой начинъ да се допуска. И ето той се улавя о това, че споредъ Журеско бележката за 25-годишното митрополитствуване на Теоктиста била въ интерполирана частъ отъ лѣтописа. Но и така да е, въпросната бележка пакъ не губи значението си, защото въ случая нѣма никаква основа да се допуска фалшификация. Какъвъ интересъ, наистина, би ималъ продължителътъ на лѣтописа да измисля числото 25? Явно е, че той го е прочелъ нѣгде и го е внесълъ въ лѣтописа, както обикновено сж постъпвали лѣтописцитѣ. Отгдето е можелъ да знае той, че по неговата бележка Добреску ще получи нежелателната за Ласкариса година 1452?

Сега да се спремъ върху приписката отъ 1446 г., писана отъ патр. Никодима. Изцѣло тя гласи така: „Азъ смирени Никодимъ по милости божіей патріархъ Срблемъ и поморію и инимъ странамъ, во дни благочестиваго и христолюбиваго деспота Гюрга и сіновъ его приложивъ сію книгу великіе церкви архіепископій и патріаршіи равною са охридскою и іустиніанскою, въ лѣто 6954, генваръ 14“ (у Стояновича № 282). Макарь че приписката не е издадена напълно критично, думитѣ, които ни интересуватъ не възбуждатъ съмнение; тѣ сж: „равною са охридскою и іустиніанскою“. Дори и да не е запазенъ правописътъ имъ, смисълътъ имъ е предаденъ вѣрно. Какво значатъ тия думи? Въ статията си „Съединението на Ипекската патрияршия“ пр. (стр. 29—30), ние допуснахме, че тѣ съдържатъ посочване за извършеното вече по онова време съединение на срѣбската църква съ охридската. Ние писахме: „Наистина, думата „равною“ може да се изтълкува и въ смисълъ на „равноправна“; но за такова тълкуване не остава мѣсто, като се вземе предъ видъ, че въ 1446 год. срѣбската държава е стояла добре, и патрияршията, чието седалище е влизало тогава въ деспотството, не е можела да са застрашава ни най-малко отъ охридската църква, а особено като се вземе предъ видъ, че ако даже да биха се застрашавали нейнитѣ права, приписка къмъ подарено на църква евангелие не е мѣсто, гдето да се изказва защитата на тия права.“ Ласкарисъ въстава срещу нашето допущане и твърди, че „равною“ може да значи само еднаква по честъ (*ισότης*), по съревнование (*ἐφ' ὁμοίαν*), но не идентична; да се превеждала тази дума съ идентична, зна-

чило да се насилва смисълътъ на текстоветъ (*et vouloir le traduire par identique c'est, nous semble-t-il, forcer le sens des textes*, стр. 28). Въ сжщностъ, „равною“ може да значи и идентична, както се вижда отъ обстоятелството, че когато се каже за Синъ, че е равенъ на Отца, разбира се, не само че е равночестенъ, равнодостоинственъ, но и едносжщенъ, идентиченъ. Друга дума въ църковния езикъ за изказване понятиято „идентиченъ“ освенъ „равенъ“ нѣма. При това, за да може възражението на Ласкариса да има въ случая значение, той би трѣбвало да обясни, каква нужда би имало да се доказва, и то въ едно подарено евангелие, че патриархъ има равна честъ, равно достойнство съ архиепископъ. Немъ нѣкой е поставялъ патриаршеското достойнство по-долу отъ архиепископското? Най-последно, не трѣбва да се забравя, че, както се спомена по горе, ние сме посочили разглежданата приписка само като потвърждение на изводъ, постигнатъ следъ подробно изучаване на списъка на сръбскитъ патриарси, известенъ подъ заглавие „Сказаніе ѿ житіи преосвященныхъ архіепископовъ всехъ сербскіхъ и поморскіхъ земли“, на сръбскитъ лѣтописи, които говорятъ за падането на деспотството, и на поменицитъ. Отъ това изучаване ние дойдохме до заключение, че Арсений не е билъ последенъ патриархъ, а предпоследенъ и че последенъ е билъ Никодимъ, при когото именно и ще да е било извършено съединението на дветъ църкви. Като изследваме внимателно текстоветъ, ще видимъ, че предложеното отъ насъ тълкуване на думата „равною“ не изнасилва тѣхния смисълъ, а добре го обяснява.

Минуваме къмъ въпроса за молдавската традиция. Презъ XVII—XVIII в. въ Молдавия е сжществувало вѣрване, че отъ време на флорентийския съборъ (1439 г.) молдавската църква е зависѣла отъ Охридъ. Това вѣрване е намѣрило изразъ и въ исторически, и въ канонически съчинения. Така, то е било изказано въ продължението отъ лѣтописа на Уреке, писано отъ монаха Мисаилъ (между 1660 и 1667 г.), па е намѣрило мѣсто и въ историческото съчинение на молдавския логотетъ Миронъ Костинъ, който емигриралъ въ Полша и тамъ го написалъ въ 1684 г. за единъ сановникъ на краля Янъ Собески; сжщото се срѣща и въ съчинението на Кантемира „Описание на Молдавия“ (1716 г.). Споредъ Мирона Костинъ, молдавскитъ пратеници, които били изпратени

отъ господаря Александъръ Стари да искатъ владици отъ цариградския патриархъ, като не го намѣрили въ столицата му, защото билъ отишелъ на флорентийския съборъ, заминали за Охридъ, чийто митрополитъ е пръвъ следъ патриарсите. Подъ негово върховенство молдавската земя седѣла до господаря Радулъ (Михнеа), който я подчинилъ на цариградския патриархъ следъ първата битка при Хотинъ (1621 г.). Споредъ Кантемира пъкъ, молдавскиятъ митрополитъ, който присѣствувалъ на флорентийския съборъ, следъ като подписалъ решението на последния за уния съ папата, не се осмѣлилъ да се върне въ Молдавия, затова най-голѣмиятъ противникъ на унията, Марко Ефески, изпратилъ тамъ за митрополитъ своя архидяконъ, родомъ българинъ, човѣкъ смиренъ и правовѣренъ, „и тъй като цариградскиятъ патриархъ миналъ къмъ противния лагеръ (т. е. къмъ унията), заповѣдалъ му (на архидякона) да поиска ржкоположение отъ охридския патриархъ“. Зависимостта на молдавската църква отъ Охридъ, споредъ Кантемира, продължила до 1642 г., когато билъ събранъ съборъ въ Яшъ, който решилъ, тя да се подчини на цариградския патриархъ. Съобщенията на Мирона Костинъ и Кантемира, макаръ да посочватъ различни дати за времето, когато молдавци подчинили своята църква подъ цариградския патриархъ, не съдържатъ въ себе си нищо странно и лесно могатъ да се съгласятъ, стига да се допусне, че първиятъ има предъ видъ началото на преговоритѣ, а другиятъ — окончателното оформяване чрезъ съборъ; но съобщенията имъ относно обстоятелствата, при които билъ ржкоположенъ молдавски митрополитъ въ Охридъ, както забелязахме другаде и относно известieto въ лѣтописа на Уреке¹, сж погрѣшни. Въ тѣхъ трѣбва да виждаме опитъ да се обясни познатата на авторитѣ традиция за зависимостъ на молдавската църква отъ Охридъ. Освенъ това, казанитѣ писатели невѣрно представятъ, че тази църква се е намирала подъ върховенството на охридския архиепископъ непрекъснатото отъ флорентийския съборъ дори до първата половина на XVII в. Такава непрекъснатостъ не е имало. Въ това се убеждаваме, между друго, отъ обстоятелството, че въ свикванитѣ отъ архиеп. Прохора охридски събори противъ Павла Смедеревски, за които говорихме въ

¹ Статията ни „Съединението на Ипекската патр. и пр.“, стр. 3.

първата си статия, не сж участвували молдавски епископи. И по-рано, следъ 1466 год., за която ще говоримъ по-долу, зависимостта на молдавската църква отъ охридската ще да е била само номинална и е имала морално значение. Ней напр. ще да се дължи посочения отъ Яцимирски¹ фактъ, че въ поменика на Бистричкия манастиръ, захванатъ въ 1407 г. покрай молдавскитѣ иерарси отъ чуждитѣ се споменуватъ само охридскитѣ. Опитътъ на Ласкариса да възбуди съмнение въ точността на даденитѣ отъ Яцимирски сведения за този поменикъ не е сполучливъ. обстоятелството, че Богданъ и Николаеску, като говорѣли за поменика, не споменували за констатирания отъ руския ученъ фактъ, показва само непълнотата на тѣхнитѣ бележки. Следъ 1466 г., молдавскитѣ епископи сами ще да сж ржкополагали своитѣ митрополити, затова Номоканонътъ (*Indreptarea legii*) отъ 1652 г. съ право забелязва: „Сега тя (молдавската църква) не зависи нито отъ охридския архиепископъ, нито отъ цариградския, но ние не знаемъ, отгдѣ е получила тя тази властъ“.² Молдавци презъ XVII в. наистина не помнѣли вече добре обстоятелствата, при които тѣхната църква се подчинила за около две десетолѣтия на охридската, както и ония, при които почнали да си поставятъ сами митрополити; но у тѣхъ се запазила неясна традиция за едновременно подчинение подъ Охридъ, и тази традиция, както показватъ сведенията за положението на православнитѣ църкви въ началото на турското владичество, не е била безосновна. Така и вѣрваха всички учени, които сж се занимавали съ въпроса досега; но, както се каза, Ласкарисъ заявява, че тѣ сж се лѣгали и че молдавската църква нито фактически, нито дори номинално (*ni même en principe*) не е зависѣла отъ охридската архиепископия. Колкото за вѣрването на молдавскитѣ книжовници отъ XVII и XVIII в., за което се говори по-горе и по което тѣхната църква въ половината на XV в. се е подчинила за известно време на Охридъ, за него Ласкарисъ мисли, че се дължи не на традиция, а на легенда. Тази легенда, споредъ гръцкия ученъ, е произлѣзла така: въ Синтагмата на Матей Властара, която е била преведена на сръбско-славянски още въ времето на Стефана Душана и

¹ „Григорій Цамблакъ“, стр. 296—7.

² Вж. у Ласкариса, стр. 14—15.

вече въ XV в. е била приета и въ Влашко, и въ Молдава за официален канонически сборникъ, какъвто си останала и до половината на XVII в., — въ тази Синтагма има едно мѣсто, гдето се казва, че съгласно съ 130 новела на Юстиниана, охридскиятъ архиепископъ трѣбва да се поставя по чинъ непосредствено следъ цариградския патриархъ и да има подъ своя властъ „епископы епархіи Дакіе Медитераніе и Дакроніе Рипинсіе и Преваліе и Карданіе и Мисіе Горніе, и отъ того тѣхъ хіротонисати се“. Румънскитѣ книжовници отъ края на XVI и началото на XVII в., по незнание, мислѣли, че подъ „Дакіа Медитераніа“ се разбирали Влашко и Молдава. Въ полза на своето обяснение Ласкарисъ дава две доказателства: 1) Номоканонътъ отъ 1652 г. (*Indreptarea legii*) твърди, че споредъ Синтагмата на Властара Молдавия зависѣла нѣкога отъ охридския архиепископъ, а въ Синтагмата, освенъ приведенитѣ думи за Дакіа Медитераніа, нѣма никакви думи, които да говорятъ за подобно нѣщо; 2) писмата, за които се казва, че били размѣнени между Стефана Велики и охридския архиеп. Доротей и въ които става дума за ржкополагане на молдавски митрополитъ отъ последния, сж били намѣрени пакъ въ преписъ на Синтагмата, а това обстоятелство показвало, че тъкмо посоченото мѣсто за Дакіа Медитераніа е дало поводъ да се съчинятъ тѣзи измислени, споредъ Богдана и Ласкариса, писма. Монахътъ разбралъ въпросното мѣсто така, че въ него се говори за зависимостъ на румънскитѣ области отъ Охридъ, и пожелалъ да покаже нагледенъ примѣръ за тази зависимостъ, като съчинилъ въпроснитѣ писма по материяла, който му доставило послесловието на писаря Димитъръ отъ Кратово (стр. 21—22). Че румънскитѣ книжовници и духовници сж подразбирали подъ Дакіа Медитераніа своитѣ княжества — това е истина. Така сж разбирали тия думи и въ Охридъ, затова тамошнитѣ архиепископи сж били убедени, че румънскитѣ княжества трѣбва да бждатъ подъ тѣхна властъ. Че е така, имаме изрично свидетелство въ обясненията, които монахъ Викторъ, преписвачъ на Синтагмата въ близката до Охридъ Струга, е далъ на приведеното мѣсто отъ 130 Юстинианова новела въ 1590 г.: „имѣти присно под собою епископъ епархіи Дакіе, сирѣчъ ѿгро-влахїа, Медитеранїе, сирѣчъ ѿгрѣскаа земля и Дакронїе, сирѣчъ срѣбскаа земля, до западнаго мора“ и пр. (Стояновичъ, Мѣ

812). Истина е така също, че Властаровата Синтагма е имала много силно влияние и въ румънските княжества, и въ България, и въ Сърбия, па дори и върху гърците, защото и авторът ѝ е билъ грѣкъ. За него писа Яцимирски,¹ па и ние.² Но тъкмо поради това влияние, Синтагмата не бива да се използва само за създаване хитроумно обяснение на вѣрването на книжовниците отъ XVII—XVIII в., че Молдава е зависѣла нѣкога отъ Охридъ, а трѣбва да се има предъ видъ, и когато се говори за ржкополагането на митрополита Теоктиста. Защо да се предполага, че Синтагмата е влияла само на книжовниците отъ XVI—XVII в., а не и на ржководителитѣ на Молдавия и на нейната църква въ половината на XV в.? Последнитѣ не сж напуснали цариградския патриархъ така случайно, както сж мислѣли Миронъ Костинъ и Кантемиръ. Тѣ сж търсѣли случай да се отдѣлятъ отъ него и сж намѣрили такъвъ следъ флорентийската уния, когато станало нужда да се ржкоположи Теоктистъ. Въ това ни убеждава по-раншната борба между молдавци и патриарха, за която ще кажемъ нѣколко думи, и тъкмо при този търсенъ случай тѣмъ е можело да помогне въпросното мѣсто отъ Синтагмата на Матей Влостара, тълкувано въ полза на Охридъ.

Борбата, за която загатнахме, е следната. Въ 1387—1388 г. молдавцитѣ били подведени отъ единъ авантюристъ грѣкъ, Павелъ Тагара, който се представилъ за цариградски патриархъ, и получили отъ него отдѣленъ епископъ. Когато изматата се открила, ржкоположениятъ отъ него Симеонъ го проклелъ и се отказалъ отъ епископския санъ, но цариградскиятъ патриархъ Антоний му възложилъ да управлява молдавската църква като намѣстникъ на галицкия митрополитъ. Следъ това молдавцитѣ се обърнали къмъ последния съ молба да имъ ржкоположи двама епископи, и той изпълнилъ молбата имъ. Но патриархъ Антоний не одобрилъ това, а посветилъ за Молдавия особенъ митрополитъ, който да зависи направо отъ него, и имъ изпратилъ за такъвъ Иеремиа. Молдавцитѣ обаче не го приели, и той, откакъ проклелъ и отлжчилъ и тѣхъ, и епископитѣ имъ, върналъ се въ 1394 г. и сполучилъ да се настани въ Търново, което тъкмо по това време, по-

¹ „Григорій Цамблакъ“, 292—4 и др.

² „Унищожаването на Търновската патриаршия“, стр. 17—18.

ради заточението на патр. Евтимия било останало безъ иерархъ. При всичко че стоели отлжчени дори до 1401 или 1402 г., възмутенитѣ отъ натрапничеството на патриарха молдавци не отстѣпили, макаръ че последниятъ ги заплашвалъ, проклиналъ и наричалъ епископитѣ имъ разбойници, незаконни грабители на епархии, блудници и др. Най-после патр. Матей хвърлилъ мостъ за отстѣпване на патриаршията, като писалъ, че патр. Антоний ужъ затуй не искалъ да признае молдавскитѣ епископи, защото билъ се научилъ, че тѣ били *σέρβο-ἐπίσκοποι*, т. е. че били поставени отъ сръбския патриархъ, който чрезъ това си присвоявалъ чужда областъ; но ако излѣзѣло истина онова, що твърдѣли самитѣ молдавци, именно че тѣхнитѣ епископи сж били посветени отъ галицкия митрополитъ, той ще признае тѣхното ржкополагане. Понеже тѣ наистина били посветени отъ този митрополитъ, патр. Матей ги призналъ за законни. Насъ въ случая интересува не хитруването на патриарха, а това, че той изтъквалъ като причина за несъгласието на патриаршията мнимо ржкополагане отъ сръбски патриархъ (въ славянския преводъ на Матеевото послание се казва: глаголаше бо сѧ, ѧко сръбскыи епископъ сѧи ѿнѣкъдъ наскочи на цръковъ тж.¹) Яцимирски мисли², че подъ „сръбски патриархъ“ трѣбва да се разбира охридския; но това е погрѣшно: макаръ че молдавцитѣ сж наричали въ по-подирно време и охридската църква „сръбска“, цариградската патриаршия никога не е правила това. Важното е, че първитѣ сж получили отъ патр. Матея предупреждение да не се обръщатъ къмъ сръбския патриархъ. Близу следъ половина вѣкъ въ Молдавия се явила нова борба съ Цариградъ. Въ 1447 г. митрополитътъ на тази държава Дамиянъ умрѣлъ. Въ ноемврий сжщата год. византийскитъ императоръ (Иоанъ VIII), който билъ призналъ флорентийската уния, издалъ заповѣдь (*πρόσταγμα*), препечатана въ статията на Ласкариса (стр. 31), съ която заповѣдь, въ съгласие съ патриарха, изпраща агатополския епископъ Иоакимъ за молдавски митрополитъ съ право да ржкополага и втори архиереи (*μετὰ καὶ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρούσεως*).

¹ Изложение на борбата вж. у Голубинскій, Краткій очеркъ, стр. 372—6, и у Яцимирскій, Григорій Цамблакъ, стр. 63—80.

² Яцимирскій, ib. стр. 90.

Въ императорската заповѣдь не се споменува нищо за искане на молдавци да имъ се изпрати митрополитъ отъ Цариградъ; а две писма, копия отъ които сж запазени въ единъ ржкописъ на Ягелоновската библиотека (въ Краковъ) — едното адресувано до папата, а другото до консисторията на кардиналитъ (първото е препечатано отъ Ласкариса, стр. 4), — даватъ да се разбере, че и въ този случай се е повторила историята съ Иеремия: и сега изпратениятъ отъ унията императоръ Иоакимъ Агатополюски билъ изгоненъ отъ държавата и се принудилъ да отиде наедно съ последователитъ си въ Полша, гдето преседѣлъ доста време, а следъ това заминалъ за Римъ. Ето при какви обстоятелства за молдавци се явила нужда да търсятъ автономенъ иерархъ, който да не е униятъ като цариградския по онова време, но да бжде съ неоспорванъ авторитетъ, за да се отнеме възможността на последния да прави възражения. Такъвъ иерархъ тѣ намѣрили въ лицето на охридския архиепископъ, къмъ когото се и обърнали за ржкополагане на митр. Теоктиста. Обстоятелствата, при които станало това, отпосле сж били забравени, особено откакъ молдавци почнали сами да си ржкополагатъ митрополити, но предаване за обръщане къмъ Охридъ и за това, че обръщането станало по време на униятство въ Цариградъ, се е запазило. Защо е било потрѣбно да се създава „легенда“ за молдавска зависимостъ отъ охридския архиепископъ, за каквато умува Ласкарисъ? Даже ако приемемъ неговото мнение, че „сръбскиятъ“ патриархъ Никодимъ, за когото молдавскиятъ лѣтописъ казва, че ржкоположилъ Теоктиста, е билъ ипекски, а не охридски, пакъ не би трѣбвало да се говори за „легенда“, защото и по мнението на Рувараца, приемано отъ Ласкариса, ипекската патриаршия въ 1459 г., 6—7 години следъ ржкополагането на митрополита Теоктиста, е била подчинена подъ Охридъ, та молдавската църква, ако не направо, то поне косвено е била свързана съ охридската архиепископия. Когато иерусалимскиятъ патриархъ Хрисантъ Нотарасъ, отъ когото Ласкарисъ се възхищава толкова много, е писалъ въ 1715 г., той не е знаелъ за връзкитъ на Молдава съ Охридъ, създадени било направо въ 1452 г., било косвено въ 1459 г., та затова е можалъ да твърди, че „митрополитскитъ седалища на Влахия и Молдавия никога не сж зависѣли отъ охридския архиепископъ“ (*οὐδέποτε τῶ Ἀχρίδος ἀρχιεπισκόπου ἦσαν*

ὀλοκείμενοι); но Ласкарисъ, който предпочита мнението на Рувараца за унищожаването на ипекската патриаршия предъ онова на Стояновича,¹ нѣма право да поддържа сжщото. Кое го движи да поддържа на всѣка цена, че молдавцитѣ и въ половината на XV в. сж се намирали въ културни връзки само съ сегашнитѣ си крайдунавски съюзници, не е мжчно да се разбере. Обяснимо е и силното увлѣчение на младия ученъ отъ собственото му обяснение на мнимата молдавска „легенда“ за нѣкогашна зависимостъ отъ Охридъ — увлѣчение, което го е направило да се възхищава отъ писанията на единъ Хрисантъ Нотарасъ, а да гледа отъ високо на заслужилъ историкъ като Ксенопола, когото той нескромно нарича „поврѣхностенъ умъ“ (*un esprit superficiel*, стр. 24). Едно нѣщо обаче не може да се разбере въ случая: то е, какъ такъвъ способенъ ученъ като Ласкариса не е можалъ да съгледа противоречието, въ което пада, като приема отъ една страна, че митрополитъ Теоктистъ е билъ ржкоположенъ отъ сръбски патриархъ и че сръбската патриаршия следъ 6—7 години (1459) е била подчинена на охридската (мнението на Руварацъ), а отъ друга поддържа съ всички сили, че молдавската църква никога не е зависѣла отъ Охридъ. Колкото за твърдението му, че щомъ се приеме, какво митрополитъ Теоктистъ е билъ посветенъ отъ ипекския патриархъ, по-добре можело да се обясни влиянието на сръбското изкуство върху архитектурата на молдавскитѣ църкви, на него ние не ще се спираме, защото е ясно, че влияние върху архитектурата на църквитѣ не се обяснява съ 6—7 годишна зависимостъ. Ще минемъ върху писмата на Стефана Велики и архиепископа Доротей, които заслужаватъ по-подробно разглеждане, не само защото даватъ най-добро доказателство за молдавската църковна зависимостъ отъ Охридъ въ половината на XV в., но още защото еднички посочватъ опредѣлена дата, до която е траяла фактически тая зависимостъ.

Съдържанието на въпроснитѣ писма ние предадохме още въ въведението на първата си статия. Тука ще приве-

¹ Той пише: „Entre celles (hypothèses) de Ruvarac et de Stojanović, qui sont l'une et l'autre impossibles à démontrer dans l'état actuel de nos sources, nous croyons celle de Ruvarac plus proche de la vérité“, стр 31.

демъ само нѣкои кжсове, предимно началото и датитѣ имъ, понеже ще ни трѣбватъ при обсъждане на въпроса за произхода на писмата. Първото захваща така: „Милостию божіею ѿаннь стефанъ воевода господинъ землы мѣльдовлахійскои блаженнѣишемъ архіепископъ прѣвѣ ѿстиніаніе и всѣмъ бльгаромъ и сръблемъ и дакіискимъ землямъ обладателю, радovati се о господи. Ѣбаче бѣди ти вѣдомо, нако митрополитъ нашъ куръ висаріонъ ѡспе, и неможемъ тамо послати иногo да его рѣкоположишь, дльготи ради пѣтныє“... Датата на писмото е тая: „Въ лѣто /сцѣд, мѣсеца априлѣа, ѿндиктіонъ .дѣ.“

Началото на второто писмо: „Дородеи милостію божіею архіепископъ прѣвѣ ѿстиніаніе и всѣмъ бльгаромъ и сръблемъ, севѣрнымъ странами и прочимъ“. Между друго въ него се казва: „Того ради послахъ твоємъ благочестію писаніе нашего смѣреніа, нако да изберете себѣ митрополита . . . и да га рѣкоположите съ тамошными епископы, призвавше къ себѣ и митрополита угровлахійскаго брата нашего и съслѣзъбника куръ Макаріа; занеже и тѣ области нашеіе естѣ“. . . Датата му е: „Въ лѣто /сцѣд, мѣсеца октобрѣа, ѿндиктіонъ .з. (поправено /сцѣѣ. инд. .ле“).¹ — Писмата сж дошли до насъ не въ първоначалния си видъ, а въ преписъ отъ по-късно време — споредъ Богдана, който ги е издалъ въ факсимиле² отъ XVI или дори отъ XVIII в., а споредъ Яцимирски³ — отъ началото на XVII или края на XVI в. Дали достигналитѣ до насъ преписи сж направени отъ оригиналитѣ, или отъ други преписи — това не се знае. Тѣ сж намѣрени написани върху крайни праздни листове въ славянски преводъ отъ Синтагмата на Матей Властара. Но за признаване тѣхната автентичность или фалшивость това има малко значение; много повече важи съдържанието имъ. Общиятъ тонъ на последното говори въ полза на истинността имъ: нѣма излишна фразеология и риторични украшения; воеводата пристѣпва направо къмъ предизвикалата писмото случка, която само се споменува, изказва

¹ Starine, XII, 253—4.

² За жалость, при всичкитѣ ни старания, ние и досега не можахме да си доставимъ статията на Богдана въ оригиналъ, за да видимъ факсимилето.

³ Вж. неговата рецензия на Богдановата книга „Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare“ (București, 1913) въ Рус. Фил. вѣстникъ т. 73, вып 2. (1915 г.), стр. 421—6.

желание да се прати лице, което да ржкоположи новъ митрополитъ, и обяснява, защо не може да се отиде за ржкополагане въ Охридъ; а архиепископътъ съ смирение и искреностъ обяснява, защо и отъ негова страна не може да се изпрати лице, и дава позволение, ржкополагането да се извърши отъ самитѣ молдавски епископи въ съслужение съ влашкия митрополитъ Макарий, който сжщо билъ подчиненъ на Охридъ. Но въ писмата, именно въ кжсоветѣ, които приведохме по-горе, има и такива подробности, които будятъ недоумѣние. На първо мѣсто между тѣхъ трѣбва да се постави годината на писмата и противоречието между нея и индиктитѣ. Първото писмо дава год. 6964 отъ сътв. на свѣта (септемврийска) = 1456 отъ р. Хр.; а второто—6964, поправена на 6965, мѣсецъ октомврий, която дава пакъ 1456, защото, макаръ да била почнала септемврийската година 1457, но януарска продължавала още 1456 г. Между това преселването на архиепископа Доротея въ Цариградъ наедно съ нѣколко боляри, за което преселване се говори въ 2-то писмо, е станало не въ 1456, а въ 1466 год. За това свидѣтельствува изрично послесловието на Димитра Кратовски къмъ преписаната отъ него, по поржка на архиепископа, Синтагма. Въ послесловието се казва: „прѣдвижет се (Доротей) въ констан'тинъ градъ, царемъ мехемедом', и съ множайшии отъ болгарь охрїѣд'скихъ и причѣтникъ црковныхъ такожде... — отъ създаіа же мироу ~~сѣд~~ (= 1466) индиктїонъ .д.“ (вм. д). Къмъ сжщата 1466 г. отнася събитието и една приписка къмъ ржкописъ отъ библиотеката на Хлудова: „Въ лѣт(о) ~~ѣ.ц.ѣ.ѣ.~~ (6975). Въ сїе лѣт(о) прѣсели царь Мехмед Охрїждани, мѣсеца охтомврїа .ѣ. день на светаго Квпрїана и Оустины“ (Стояновичъ, № 329). Най-после, на 1466 г. отговаря и индиктътъ на първото писмо — дї. (14). Следователно, и въ двете писма годината е означена невѣрно, но индиктътъ въ 1-то е вѣренъ. Въ 2-то писмо е посоченъ индиктъ ѣ (7), който отпосле е поправенъ на іе (15), както и трѣбва да бжде. — Втора подробностъ, която буди недоумѣние, е името на починалия митрополитъ — Висаріонъ. Въ 1466 г. още е билъ живъ сучавскиятъ митрополитъ Теоктистъ, който, както се спомена, се е поминалъ въ 1477 г. Въ сжщото време въ Романъ е билъ епископъ Тарасий. И единиятъ, и другиятъ често се споменуватъ въ

грамотитѣ на Стефана Велики, издадени отъ І. Богдана¹. Така, въ сжщата 1466 г. откогато сж писмата, има издадена въ Сучава (9 юлий) грамота, въ която се казва: „и дорадили сѣ есмо с нашимъ митрополитомъ квр Теоктистомъ, и епископомъ нашимъ квр Тарасиемъ отъ Романовѣ“. . . (т. I, стр. 105). — 3-та подробностъ, която буди недоумѣние, е споменуването на влашки (угровлахийски) митрополитъ Макарий. Митрополитъ съ такова име въ разглежданото време не се споменува въ никой другъ документъ, па и зависимостъ на влашката църква отъ Охридъ въ сжщото време не е засвидетелствувана никъде. Последнитѣ две подробности, що будятъ недоумѣние сж били забелѣзани отъ Богдана, който поради тѣхъ е прогласилъ писмата за фалшиви. По него върви и Ласкарисъ. За мѣсто, гдето сж били измислени тѣ, първиятъ посочва Влашко, а вториятъ е по-склоненъ да приеме Молдава.

Но, като приематъ, че писмата сж фалшиви, Богданъ и Ласкарисъ е трѣбвало да посочатъ, какво би могло да подбуди изобретателния имъ авторъ да ги съчини и отгде е намѣрилъ материялъ за тѣхъ. И двамата приематъ, че материялъ му е дало послесловието на Димитра Кратовски, въ което се говори за архиепископа Доротея и за неговото заточаване. Колкото за причината на измислянето имъ, Богданъ допуска две възможности: 1) авторътъ е искалъ да достави на молдавци, които не сж желаели да бждатъ подъ духовната властъ на цариградския патриархъ, конкретно доказателство, че сж зависѣли нѣкога отъ охридския архиепископъ, понеже ржкополагането на митрополита Теоктиста около 1452 г. се явява като единчѣкъ фактъ отъ такава зависимостъ, предизвиканъ или отъ затруднения въ Цариградъ въ навечерието на падането му подъ турцитѣ, или отъ флорентийската уния; 2) възможно е, писмата да сж риторическо упражнение на нѣкой монахъ, направено безъ опредѣлена цель. Такива упражнения имало въ единъ сборникъ на Румънската Академия отъ 1515 г. Ласкарисъ се присъединява къмъ първото предположение на Богдана, като приема, че тѣхниятъ съчинител монахъ е искалъ да даде на молдавци

¹ Documentele lui Ștefan cel Mare, București, 1913. (Издание на Comisia istorică a Românie), т. I, стр. 25, 27, 30, 56, 150, 159—160 и др.

конкретенъ примѣръ за зависимостта на църквата имъ отъ Охридъ, въ която зависимостъ той вѣрвалъ поради погрѣшното тълкуване на думитѣ „Дакіе-Медитераніе“, прочетени въ Синтагмата на Властара. Срещу тия предположения направи възражения А. И. Яцимирски. Той изтъкна, че ако авторътъ на писмата бѣ ги измислилъ, като е използвалъ послесловието на Димитра Кратовски, той не би ги помѣстилъ тутакси следъ това послесловие, а би гледалъ да скрие извора имъ. При това, нарочно измислени писма биха били използвани при борбата на молдавци противъ претенциитѣ на цариградската патрияршия, а въ сжщностъ за тѣхъ не се споменува. Срещу второто предположение на Богдана Яцимирски забелязва, че сборницитѣ отъ писма („епистоляри“), било български, било сръбски, било румънски, съдържатъ не измислени, а истински писма, които сж били преписвани отъ оригиналитѣ или безъ всѣкаква промѣна, както е случаятъ и съ разгледанитѣ две, или съ малки съкращения, като сж изпущани лични и географически имена, фактически подробности, дати и пр. Нему не е известенъ нито единъ случай отъ нарочно фалшифицирано подобно писмо (вж. рецензията, стр. 423—4). Произходътъ на дветѣ разглеждани писма той си представя така: нѣкой е събралъ паметници за живота на архиепископа Доротея, а може би и на други охридски иерарси и ги е прибавилъ къмъ Синтагмата. Отпосле тѣ извехтѣли и, откакъ били пренесени въ Румъния, нѣкой писарь е намѣрилъ за по-интересни само дветѣ, понеже се отнасяли къмъ миналото на неговия народъ, и ги преписалъ.

Не е мжно да се види, че умуванията на Богдана и Ласкариса за произхода на разглежданитѣ писма почиватъ на предположението, че последнитѣ сж били намѣрени въ Румъния. На това предположение се е подалъ и Яцимирски, който допуска, че писмата сж били намѣрени въ нѣкой влашки манастиръ. Въ сжщностъ обаче то не е вѣрно: писмата сж били намѣрени не въ Румъния, а въ Охридъ, както е забелязано върху самитѣ листове отъ Григоровича, който ги е намѣрилъ. Въ книгата „Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи“ (Казань, 1848), последниятъ не говори за свои находки въ румънски манастири; а пѣкъ букурешки българи още при преминуването му презъ влашката столица чули, че той е намѣрилъ писмо на румънски князь. Така, въ едно

писмо на д-ръ Ив. Селимински до д-ръ Г. Золотовича, писано на 18 ноемврий 1846 г., се съобщава следното: „Единъ професоръ отъ Казанския университетъ, именуванъ Викторъ Григоровичъ, като обиколилъ нашето отечество, открилъ много важни нѣща: . . . Саморжчно писмо на нашия патриархъ до тогавашния влашки князъ, комуто се давало позволение да се ржкоположи като влашки Митрополитъ Арцеския епископъ“.¹ Макарь Селимиски да не е схваналъ досущъ добре подробноститѣ на предаденото му съобщение за находката на Григоровича, не може да има съмнение, че той говори за писмото на Стефана Велики, което рускиятъ професоръ намѣрилъ, „като обиколилъ нашето отечество“. За сжщото билъ чулъ и Мустаковъ, който го съобщилъ на Хр. Георгиевъ. Последниятъ, въ едно писмо (отъ 1856 г.) до Н. Геровъ, пише: „ми казувж Г. Мустаковъ защо професоратъ Григоровичъ които въ лѣто 1845 беше проведенъ въ Европешка туркія. . . и на връщаніето си презъ тукъ отъ онѣзи дѣто имаше съ него си. . . показалъ единъ поменикъ. . . ощи показалъ и едно писмо отъ Молдавскіатъ Клиръ и бояръ къмъ българскіатъ Патріархъ въ охрида, и го заповѣдали да доди да имъ хиротонисалъ Митрополитъ, защото вдовивала епархіата имъ та Патріархатъ отрядилъ Влаш. Митрополитъ на негово място да отиди да го хиротониса защото сжціатъ ніго прощавали обстоятелствата да отиди“. . .² Явно е, че за намиране на писмата въ румънски манастиръ не бива да става дума. Може да се разисква само въпросътъ, дали тѣ сж били въ Охридъ, или въ Рилския манастиръ. Както се каза по-горе, върху самитѣ листове, откжснати отъ Властаровата Синтагма, стои написано съ ржката на Григоровича „Охридъ“.³ Но въ „Блѣг. книжици“ (Цариградъ) отъ 1858 г., кн. I за май, гдето писмата сж препечатани отъ „Гласникъ“, кн. VII, архим. Партений Зографски казва, че писмата „се нахождатъ ржкописни въ Рилскі-атъ Монастырь“ (стр. 27); а въ юнската книжка на сжщото списание⁴, архим. Б. (Богданъ, псевдонимъ на Натанаила) съобщава, че той билъ

¹ Библиотека д-ръ Ив. Селимински, III, 47—8.

² „Изъ архивата на Н. Геровъ“, I, № 312.

³ Р. Ф. В., т. 73, вип. 2, стр. 421.

⁴ Отдѣлъ „Съвременна лѣтопись“, стр. 39—41.

изпратилъ на архим. Партения „подмѣчаніе, що исти-тѣ ся находятъ въ Рилскій Монастирь“. Яцимирски потвърждава, че споредъ Григоровича ржкописътъ, въ който били писмата, се намиралъ въ Рилския манастирь: „В. Григоровичъ называеъ рукопись принадлежащей Рыльскому монастырю“. Ние нѣмаме на ржка кн. V отъ Временникъ Моск-го Об-ва Истории и древностей російскихъ“, гдето казанскиятъ професоръ е напечатилъ писмата, за да видимъ, какви точно думи е употребилъ той; но намъ се струва, че ако той наистина е споменалъ Рилския манастирь, направилъ е това, за да не издаде тайната за откъсването на листоветъ изъ Властаровата Синтагма въ Охридъ. Наистина, и въ Рилския манастирь има преписъ отъ последната¹, но Григоровичъ не споменува за него въ своя „Очеркъ ученаго путешествія“, докато за охридския дава точно посочване. Като изброява ржкописитѣ, които видѣлъ въ охридската църква, той отбелязва (стр. 185) на 23 мѣсто: „сочиненіе божественныхъ правилъ Матѣея (Властара), 4^о пр. б., рукопись писана въ XV столѣтіи при Доротеѣ архіеп. первой Іустиніаны“. Рилскиятъ преписъ не е правенъ при Доротея. Явно е, прочее, че листоветъ, на които сж написани послесловието на Димитра Кратовски и разглежданитѣ писма, сж се намирали при охридския преписъ на Синтагмата, направенъ отъ самия Димитра. Да бѣха били приложени къмъ Рилската Синтагма, тѣ нѣмаше да стоятъ неизвестни до дохождането на Григоровича, защото рилскитѣ монаси на чело съ Неофита и неговитѣ ученици, които сж четѣли книгитѣ въ манастирската библиотека, отдавна биха ги намѣрили.

Че твърдението на Богдана и Ласкариса, какво, ужъ, разглежданитѣ писма били измислени отъ румънски калугеръ, който използвалъ послесловието на Димитра Кратовски, е безосновно, показва ни и сравнението между употребената въ тѣхъ титла на архиеп. Доротея и оная, която е употребилъ Димитъръ. Както се вижда отъ приведенитѣ погоре изписки отъ писмата, Стефанъ Велики нарича Доротея

¹ Вж. Милетичъ, Л. „Славянскитѣ ржкописи въ библ-та на Рилския манастирь“, въ „Библиотека“, прилож. на Църковенъ вѣстникъ“, год. II, кн. IV—VI, стр. 155.

Сжщо: Спространовъ. „Опись на ржкописитѣ въ библ-та на Рилския манастирь, стр. 18—19.

архиепископъ на Първа Юстинияна и обладателъ на всички българи, сърби и Дакийски земи (Прозвището „обладателъ на българи“ и пр. напомня думитѣ, употребени въ приписката отъ Горна Митрополия за търновския митрополитъ Арсений въ 1573 г. „тогда обладющъ блѣгарскоу землю“). Въ писмото на самия Доротея, последниятъ се титулува пакъ архиепископъ на Първа Юстинияна и на всички българи и сърби, но думата „обладателъ“ липсва и вмѣсто „Дакийски земи“ казано е „северни страни“, което обнема последнитѣ. Между това, Димитъръ Кратовски въ послесловието си пише за Доротея само „архіепископа блѣгарскаго“ или „архіепископу ѡхрїдскому“. Ние вече обяснихме, че Димитъръ е употребилъ титлата „архиепископъ български“ затова, защото се е придържалъ строго о терминологията на Синтагмата. Ако твърдението, че и дветѣ писма били измислени все отъ едно и сжщо лице, и то отъ румѣнинъ, да бѣше вѣрно, пита се, защо титлата въ дветѣ не е досущъ сжща и защо тя се различава толкова много отъ оная, употребена отъ Димитра Кратовски, когато, ужъ, авторътъ на писмата ги е кроилъ по неговото послесловие? Ако пакъ сж били измислени въ Охридъ, отгдѣ е знаелъ авторътъ имъ, кой е билъ молдавски воевода въ 1466 г. и какъ се е титулувалъ? Заслужва да се забележи и това, че Стефанъ воевода въ своитѣ грамоти се титулува все „господаръ земли Молдавскои“, а само въ онази отъ 10 май 1466 г., съ която обещава да дава всѣка година по 100 маджарски дукати на св. горския манастиръ Зографъ, се нарича „господинъ въсеи молдовлахїискои земли“.¹ Формата „молдовлахїиска“ вм. „молдавска“ е по-старинна; тя се срѣща въ църковната книжнина, напр., въ разказа за пренасяне мощитѣ на св. Ивана Бѣлградски: наже и въ слоуха прїидоша иже тогда благочѣстиваго господствоужщомоу въсеж Молдовлахїж и Поморїж (по сборника въ Нямцовския мѣнастиръ № 106 отъ 1438 г.);² сжщата се срѣща и въ проложното житие на Св. Ивана.³ Явно е, прочее, че писмото на архиеп. Доротея не е фалшиво, а е излѣзло отъ неговата канцелария,

¹ Bogdan, I. Documentele lui Ștefan cel Mare, стр. 99.

² Яцимирскій, А. „Григорій Цамблакъ“, стр. 92.

³ Іб. 99.

която е била навикнала да употребява по-старата форма — „молдовлахийска земля“. И въ гръцки документи дори отъ XVII в. се срѣща титлата δ Σουζάβας (сучавски) *καὶ πάσης Μολδοβλαχίας καὶ ἑξαρχος Πλαγιανῶν*¹.

Сега да се върнемъ къмъ ония подробности въ писмата, които възбуждатъ съмнение. Едни отъ тѣхъ, именно споменуването на влашки (угровлахийски) митрополитъ Макарий и твърдението, че и той зависѣлъ отъ охридския архиепископъ, не представя голѣма мжнотия, защото, както забелязва и Яцимирски, имената на румънскитѣ иерарси отъ онази епоха сж малко известни, а единъ непознатъ по-отблизу Макарий се споменува въ изворитѣ около 1480 година. По-голѣма мжнотия съставя годината 6964 (=1456) вмѣсто 6974 (=1466) и въ дветѣ писма, защото ξ (60) не може да се смѣси съ 0 (70). Ще трѣбва да допуснемъ, че преписвачътъ се е повлиялъ отъ нѣкое друго мисмо на архиепископската архива. Най-мжно за обяснение остава името на митрополита Висариона, понеже въ Сучава по онова време е билъ митрополитъ Теоктистъ, а въ Романъ — епископъ Тарасий. Намъ идатъ на умъ две обяснения: 1) Може да се допусне, че се има предъ видъ митрополитъ въ Радовци. Въ една грамота на Стефана Велики отъ 14 октомвр. 1473 тамъ се споменува епископъ Иоаникий редомъ съ романския епископъ Тарасий. Макарь иерарситѣ тамъ да сж били по онова време епископи, седалищата имъ сж наречени „митрополии“. Така, въ сжщата грамота отъ 1473 г. се казва: прѣдъ кър Тарасіе, еп[и]скѣпъ ѿ Долнеи митрополїи²; а въ друга отъ 30 августъ 1479 г. е казано: да зтврѣдимъ и зкрѣпимъ свѣтлю црѣковъ нашъ митрополїю ѿ Радовцех.³ Въ последната грамота седалището на радовецкия епископъ се споменува нѣколко пжти и се нарича все „митрополия“. И въ грамота отъ 23 августъ 1481 г. четемъ: кого богъ изберетъ да бѣдетъ епискѣпъ з нашъ митрополїю ѿ Радовцех (№ CXLI, стр. 257 и др. По-после (напр., въ грамотата отъ 13 ноемвр. 1487 г.), вмѣсто „митрополия“, почва да се казва „епископия“. Обстоятелството, че радовицката епархия се е наричала по-

¹ Голубинскій. Краткій очеркъ, 333.

² Bogdan, Documente, № CVII, стр. 186.

³ Пакъ тамъ, № CXXVI, стр. 230.

рано митрополия, показва, че тя наистина е била такава. Стига да допуснемъ, че до 1466 г. тамъ е светителствувалъ Висарионъ, и мжчнотията за признаване автентичността на 1-вото писмо се отстранява. 2) Друго обяснение, което може да се допусне, е това, че и въ 1-то писмо, както въ 2-то, името на митрополита не е било споменато, а преписвачътъ го е поставилъ, защото го е намѣрилъ въ нѣкое друго писмо отъ онова време. Впрочемъ, отъ това, че засега не може да се даде обяснение на подигнатата отъ 1-вото писмо мжчнотия, не бива да се заключава за негова неистинностъ. — И така, нѣма никакви сериозни основания да се допуща, че разглежданитѣ писма сж били измислени отъ нѣкой калугеръ въ Румъния; тѣхниятъ произходъ и тѣхнитѣ грѣшки, доколкото има такива, трѣбва да се търсятъ въ Охридъ. Тѣзи писма си оставатъ едно отъ най-важнитѣ и опредѣленитѣ доказателства за зависимостта на молдавската църква отъ охридската въ половината на XV в.

Намъ остава да разгледаме още последното доказателство, което Ласкарисъ привежда, за да отхвърли въпросната зависимостъ. Него той вади отъ единъ списъкъ на архиерейскитѣ седалища (*Táxiς προκαθηδρίας*), обнародванъ отъ Гелцера въ съчинението „*Ungedruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum*“ (München, 1901).¹ За това доказателство младиятъ ученъ пише: „Ако има още нужда отъ доказателство, че Молдава и въ XV в. не е престанала да зависи, поне *de jure*, отъ цариградския патриархъ, ние ще изтъкнемъ, че една *Notitia episcopatum*, запазена въ 17 ржкописа, която, споредъ Гелцера, ще да е съставена въ 2-та половина на XV в., споменува между подчиненитѣ на цариградския патриархъ митрополити и онѣзи на Влашко и Молдава; споредъ тази *Notitia*, първиятъ ималъ подъ своя властъ епископитѣ на Римникъ и Бузеу, а вториятъ — онѣзи на Радауци и Романъ“ (стр. 13—14). Макаръ че Ласкарисъ не е казалъ нищо повече за въпросния списъкъ (*Notitia*), ние ще се спремъ на него малко повече, защото подобни списъци, ако не се използватъ критично, могатъ да станатъ изворъ на грѣшки, както сж и станали вече. Що

¹ Bd. XXI (Abth. III) отъ „*Abhandlungen*“ на Баварската акад. на наукитѣ, стр. 628 - 637.

представлява той? Самъ Гелцеръ бележи, че подобнитѣ нему списъци сж имали повече историческо, отколкото практическо значение.¹ Самото имъ изложение има исторически характеръ. Така, разглежданиятъ отъ насъ изброява митрополиитѣ, които нѣкога били отдѣлени отъ римската диоцеза, а тогава били подчинени подъ цариградския тронъ (солунска, коринтска и пр.). Сжщиятъ поставя папата на чело на патриарситѣ. И той, и други сж правени възъ основа на по-стари и отчасти запазватъ положението на епархиитѣ, както е изложено въ последнитѣ, а отчасти внасятъ промѣни, за да се приспособятъ къмъ съвременността, но само за ония области, които сж били известни на тѣхнитѣ автори. По този начинъ се явява смѣсване на старо и ново положение. Напр. въ списъка отъ време на патр. Нилъ, съставенъ въ 1386 г., до голѣма степенъ е предадено положението на митрополиитѣ отъ XIII в. и порано, а онова на архиепископиитѣ — както е било по времето на Алексия Комнина (1081—1118).¹ За сжщия списъкъ отъ 1386 г. Гелцеръ бележи, че при излагане на рускитѣ митрополитства авторътъ му нарочно избѣгва литовското, понеже въ негово време отношенията тамъ сж били много неопредѣлени (стр. 612). И списъкътъ, който Ласкарисъ има предъ видъ, често смѣсва по-старо положение на епархиитѣ съ по-ново, затова не може да решава въпроси като този за отношенията на молдавската църква къмъ цариградската, а може само да ги повдига. Гелцеръ приема, че той е билъ съставенъ въ втората половина на XV в., между друго, защото въ него Молдава не е посочена като митрополия на охридската архиепископия, а той счита писмата, размиѣнени между Стефана Велики и архиеп. Доротея, за истински. Ласкарисъ, като не признава тѣхната истинностъ, не би трѣбвало да приема и мнението му, че списъкътъ е отъ втората половина на XV в.; но той и тукъ не забелязва противоречието. Намъ се струва, че поставянето на папата на чело на патриарситѣ и посочването, кои епархии едно време били отдѣлени отъ неговата диоцеза, сочатъ изворъ отъ време на унията — 40-тѣ години на XV в., когато Молдава наистина е била още подъ цариградския патриархъ. По-важно обаче въ случая е

¹ Ungedruckte ... Texte, стр. 613.

¹ стр. 611.

това, че списъкътъ не е останалъ въ първоначалния си видъ, а е билъ допълненъ, и понеже е билъ съчиненъ по онзи отъ 1386 г., на нѣкои мѣста сведенията му сж по-стари отъ половината на XV в., а на други — по-сетнешни. Така, за румънскитѣ митрополитства и за видинското въ него се повтаря сжщото, което е казано въ списъка отъ 1386 г., съ изключение на думитѣ „ἐφ' ἡμῶν (при насъ, въ наши дни): Ἐγένοντο δὲ καὶ ὕστερον ἐν τῇ Οὐγκροβλαχίᾳ δύο μητροπολῖται, καὶ ὁ μὲν εἰς ἔχει τὸν τόπον τοῦ Νικομηδείας καὶ ἑξαρχος λέγεται πάσης Οὐγκρίας καὶ Πλαγηνῶν. ὁ δὲ ἕτερος λέγεται μητροπολίτης μέρους Οὐγκροβλαχίας τῆς κατὰ τὸν Σεβηρίνον καὶ τὸν τόπον ἐλέχων τοῦ Ἀμασειας (т. е. по-сетне въ Влашко станаха двама митрополити — единиятъ има мѣстото на никомидийския и се нарича екзархъ на цѣла Унгария и на съседнитѣ страни, а другиятъ се нарича митрополитъ на северинската област (буквално: на частъта отъ Влашко, що е около Северинъ) и има мѣстото на амасийския). Непосрѣдствено следъ тия думи следва: ἐγένετο δὲ (въ списъка отъ 1386 г. се казва още: ἐφ' ἡμῶν — въ наши дни) καὶ μητροπολίτης Βιδύνης, καὶ ἐν τῇ Μαυροβλαχίᾳ ἕτερος. καὶ ἐν τῇ Γαλίτζῃ, ἣτις ἦν μέρος τῆς Μικρᾶς Ῥωσίας (= стана и видинския митрополитъ (отъ епископъ), и другъ въ Молдава, па и въ Галиция, която бѣ часть отъ Мала Русия). А въ сжщностъ, видинското митрополитство, което се е подчинило на цариградския патриархъ по време на Срацимира (затова е и казано въ списъка отъ 1386 г. „въ наши дни“), въ началото на XV в., както се вижда отъ обнародваната отъ Баласчева кореспонденция, е било вече подъ Охридъ. Кога отпосле е минало наново подъ Цариградъ, не се знае. Между епископиитѣ на галицката митрополия, за която се казва, че била часть отъ Мала Русия, е поставена и оная на гр. Ἀσπροκαστρον (Бѣлградъ, отпосле Акерманъ): Τῇ δὲ Γαλίτζῃ, μέρος οὖσα τῆς Μικρᾶς Ῥωσίας, ἐπισκοπαὶ ὑπόκεινται αὐταί... τὸ Ἀσπροκαστρον τὸ εἰς στόμιον Ἐλισσοῦ ποταμοῦ¹ (Аспрокастронъ, който е при устието на рѣката Елиса). Но този градъ, който наистина лежи при Днестърския лиманъ, вече въ края на XIV в. е влизалъ въ Молдавия, а въ 1420 г. е падналъ въ ржцетѣ на турцитѣ, въ които е билъ и въ 1497 г., когато полскиятъ кралъ Албертъ навлѣзълъ въ Молдавия ужъ да го освобождава.¹ За

¹ У Гелцера, стр 632.

¹ Bogdan, I. „Letopiset,ul lui Azarie“ въ Analele на Рум. Академия, т. XXXI (1908—9), стр. 150.

киевския митрополитъ списъкътъ говори като за всеруски (*Κυβερν καὶ πάσης Ῥωσίας*), а отъ митроп. Иона (1448) насамъ всеруски е станалъ московскитъ, докато въ 1458 г. въ Киевъ е билъ поставенъ най-напредъ като униятъ, а отъ 1470 г. като православенъ отдѣленъ киевски митрополитъ Григорий българинътъ, следъ когото сж следвали и други¹.—Но, ако за нѣкои отъ посоченитѣ случаи подадкитѣ на списъка сж по-стари не само отъ половината, ами и отъ началото на XV в., за други тѣ сж по-сетнешни. Така, рускиятъ митрополитъ е поставенъ между неподчиненитѣ на никой патриархъ иерарси — между охридскитъ архиепископъ и кипърскитъ (у Гелцера стр. 632). Наистина, отъ 1448 г. московскитѣ митрополити сж се ржкополагали отъ мѣстнитѣ епископи, но патриаршията не изеднажъ е признала това положение и е ржкополагала киевски (литовски) митрополити въпрѣки неодобрението на Москва — въ 1458 Григория българина, въ 1475 Мисаилъ, въ 1481 Симеонъ. При поставянето на Григория, московскитъ митрополитъ е протестиралъ. Истински е била призната независимостта на руската църква съ учреждаването на московското патриаршество. — Че списъкътъ е билъ съчиненъ по старъ изворъ, а сетне допълненъ и поправенъ, показватъ ни най-добре румънскитѣ епархии въ него. Въ преведения по-горе откъслекъ се говори за двама влашки митрополити, отъ които единиятъ се наричалъ *ἐξαρχος πάσης Οὐγκρίας καὶ Πλαγηνῶν*, и другиятъ — *μέρους Οὐγκροβλαχίας τῆς κατὰ τὸν Σεβηροῖνον*; но на 71 мѣсто се поставя само единъ влашки митрополитъ, който се мѣси съ молдавския: *ὅα ὁ Οὐγκροβλαχίας ἦτοι Μπουγδαρίας*, а на 72 мѣсто сжщинскитъ молдавски: *ὅβ ὁ Μουντοβλαχίας*. Сжщо, докато за двамата влашки по-рано се казва, че единиятъ държелъ мѣстото на никоидийскитъ (следов. 7-мо), а другиятъ — на амасийскитъ (13-то), въ края на списъка пъкъ се казва, че молдовлахийскитъ заемалъ мѣстото на амасийскитъ (у Гелцера, стр. 637). Ясно е, прочее, че този списъкъ, както казахме, може да подига въпроси относно зависимостта или независимостта на молдавската църква въ втората половина на XV в., а не да ги решава.

И така, вѣрването на молдавскитѣ книжовници отъ XVI—XVIII в., че тѣхната църква е зависѣла отъ Охридъ, не е легенда, а е традиция, която прави вѣроятно, че двамата Никодимовци, споменувани около 1452 г., сж били едно и сжщо лице.

¹ Голубинскій. Исторія русской церкви, II, 504, 550. 903 и др.

ИЗЪ ДЕЙНОСТЪТА НА РУСКИТЪ ЖАНДАРМЕРИЙСКИ ОФИЦЕРИ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ 1904 г.

Съобщава Р. Славейковъ

Презъ 1902—5 година руски воененъ представителъ въ София бѣше полковникъ, а следъ това произведенъ генералъ-майоръ отъ генералния щабъ Николай Ивановичъ Протопоповъ. Това бѣше единъ истински русинъ, съ свойственитъ на руситъ сърдечностъ и гостоприемство. Въ противоположностъ на дипломатическитъ представители на Русия, той още съ пристигането си въ София прояви желание да влѣзе въ тѣсно съприкосновение съ нашитъ общественици и граждани безъ огледъ на тѣхнитъ убеждения и обществено положение. И скоро той спечели много познати и приятели, и неговия салонъ и трапезария се пълнѣха не само съ представители отъ дипломатическия свѣтъ, но и съ най-разновидна смѣсъ българска интелигенция. По тоя начинъ, като никой другъ официаленъ представителъ на Русия, които потръсливо избѣгваха българския демократизъмъ, ген. Протопоповъ черпѣше сведенията си по нашитъ работи непосредствено отъ официални лица и обикновени граждани.

Въ рапортитъ си до руския главенъ генераленъ щабъ ген. Протопоповъ между другото е давалъ сведения и за македонското революционно движение. Копия отъ неговитъ рапорти по тоя въпросъ главниятъ щабъ е прасалъ за сведение въ министерството на външнитъ работи. Сведенията му по тѣхъ не сж се сходяли съ ония, които е прасалъ въ това министерство и рускиятъ дипломатически представителъ въ София, Бахметевъ. Причинитъ за това бѣха, че персональтъ на руското дипломатическо агенство се е информиралъ по нашитъ и македонскитъ работи не отъ лично проучване, а по дипломатически редъ отъ българското правителство и отъ донесенията на официалния руски шпионинъ по него време,

Вайсманъ, който отпосле излѣзе, че е билъ сжщевременно и сръбски шпионинъ.

Донесенията на ген. Протопоповъ обръщатъ вниманието на руското външно министерство съ своята яснотъ и обстойностъ. По личната заповѣдь на императора, комуто тѣ сж били докладвани, главниятъ щабъ предписва на своя агентъ да направи едно обстойно изложение за миналото на македонското движение и да държи щабъ подробно въ течението на това, което ставаше тогава въ Македония.

По него време азъ бѣхъ вече запознатъ съ ген. Протопопова, но отношенията ни бѣха още официални. Когато получава гореказаното предписание, той видѣлъ, че самъ не ще може добросъвестно да изпълни възложената му задача и че ще трѣбва да си осигури съдействието на мѣстенъ човѣкъ, следящъ политическото положение, какъвто и почва да дири. За такъвъ съмъ му билъ посоченъ азъ, и той ме поканва у дома си, гдето, желяейки да бжде на чисто, ми дава да прочета секретното предписание на началството си и ме замолва да му укажа съдействието си. Понеже бѣхъ вече предупреденъ и подготвенъ отъ близки хора, азъ си дадохъ съгласието, имайки предъ видъ, че по тоя начинъ ще бжда полезенъ и на самото дѣло.

Генералъ Протопоповъ бѣше вече достатъчно изучилъ бѣлгарския езикъ за да разбира свободно вестниците, които купуваше всички безъ изключение, прочиташе ги внимателно и отбелязваше всичко онова, което му се виждаше интересно за работата му. Всѣка привечеръ азъ отивахъ при него, ние преглеждахме отбелязаното, и това, което ни се виждаше правдоподобно, се потчертаваше, а за съмнителното азъ вземахъ грижата да го провѣря отъ първоизточникъ. Отъ събранитѣ по тоя начинъ материяли, както и отъ лично добититѣ сведения, генералътъ правѣше рапортитѣ си до началството по текущитѣ събития. А материалътъ за миналото на македонското движение ни бѣше доставенъ непосредствено отъ архивитѣ на Македонската Организация.

Освенъ вѣрността на описванитѣ събития и тѣхната обстойностъ, донесенията на генерала се отличаваха съ нескриваема симпатия къмъ македонската кауза и съ сърдечностъ спрямо дейцитѣ и жертвитѣ. Дълбоката заинтересованостъ на цѣлия бѣлгарски народъ къмъ македонското дѣло се под-

чертаваше и разясняваше. По такъвъ начинъ въ лицето на ген. Протопоповъ ние имахме единъ искренъ приятелъ, който охотно правѣше всичко за да разбератъ въ Петербургъ жизнения интересъ на народа ни спрямо македонското дѣло.

Работейки така заедно, ген. Протопоповъ веднажъ дваждѣ ми подметна, че е готовъ да ми плаща за труда, но азъ категорически отказахъ, заявявайки му, че съмъ достатъчно възнаграденъ отъ начина, по който се използва тоя трудъ. Желаяйки по нѣкой начинъ да ме задоволи, единъ день той ми предложи да ми дава да си преписвамъ рапортитѣ, които рускитѣ жандармерийски офицери въ Македония пращали въ Петербургъ, копия отъ които били пращани за сведение и до него. Азъ се съгласихъ, и следъ като взе дума отъ мене, че нѣма да ги използвамъ докато не мине време и не се измѣнѣли обстоятелствата, той почна да ми дава единъ по единъ тия рапорти, писани на пишуща машина, които азъ, следъ като ги преписвахъ на отдѣлна тетрадка, му ги повръщахъ обратно. Когато той бѣ неочаквано премѣстенъ отъ София, понеже нѣмахъ време да препиша останалитѣ у него рапорти, макаръ въ преписването и да бѣхъ подпомогнатъ отъ г-жа Каравелова, той махна съ ржка единъ день и, като ми каза: „ну, братушка, взѣмте ихъ всѣ“, даде ми ги. Двеѣ тетрадки съ преписани рапорти и преписаното отъ г-жа Каравелова азъ съмъ запазилъ, но оригиналнитѣ копия незнамъ какво сж станали, да ли ги е взелъ нѣкой отъ мене за прочитъ, или при премѣстването ми отъ квартира на квартира отъ тогазъ насамъ случайно сж били изтърсени, защото сигурно азъ не съмъ изхвърлилъ такъвъ цененъ материалъ.

Такъвъ е произходътъ на материала, който се печата по долу.

Преди да свърша, мисля, че не ще бжде излишно да повторя и тукъ нѣкои работи, свързани съ тая история за които съмъ писалъ вече и при другъ случай. Презъ това време азъ на нѣколко пжти предлагахъ на генерала да го запозная лично съ нѣкои отъ македонскитѣ дейци, за да може той непосредствено отъ тѣхъ да се информира по нѣкои работи. Това му се ревнѣше, но той се боеше, ако това стане известно, да не бжде претѣлкувано отъ противницитѣ на Русия, че тя поощрява македонцитѣ. Но когато въ София дойде Дамянъ Груевъ, той не устоя на изкушението, и азъ

му устрои хъ среща въ дома на г-жа Каравелова, гдето въ една отъ стаитѣ, необезпокоявани отъ никого, двамината беседваха около два часа. Дамянъ бѣ направилъ силно впечатление на генерала, който ималъ съвършено превратно понятие за македонскитѣ водители, па и първиятъ бѣ въ възторгъ, че срещналъ най-сетне единъ русинъ, който не само че се интересувалъ за македонскитѣ работи, но ги и разбиралъ: знаелъ не само какво да запитва, но и какво да отговаря на задаванитѣ му въпроси.

Не се мина много време и генералъ Протопоповъ ме запита, да ли не мога да му уредя нова среща съ Дамяна, тъй като въ първата не се сетилъ да го разпита и за други, интересующи го работи. Повторната среща стана въ дома на генерала, и докато гоститѣ му въ трапезарията и салона пиеха спокойно чай и се забавляваха съ музика, въ кабинета Дамянъ и генералътъ до късна вечеръ мирно беседваха по македонскитѣ работи. Дамянъ посети генерала въ дома му още два три пѣти и тѣ станаха голѣми приятели.

Рускиятъ дипломатически представителъ по него време, Бахметевъ, бѣше въ отпускъ, и генералътъ обадилъ на замѣстника му, ако се не лъжа секретаря Лермонтовъ, за срещитѣ си съ Дамяна и за разговоритѣ си съ него. Секретарьтъ полюбопитствувалъ и той да се срещне съ Дамяна, което азъ уредихъ въ дома на генерала. Какво сж говорили двамината, не ми е известно, но когато секретарьтъ поиска нова среща, Дамянъ категорически отказа, заявявайки, че е безполезно да се говори съ човѣкъ, който не разбира нищо отъ македонскитѣ работи, нито пъкъ знае какво да запитва и да отговаря.

Обстойнитѣ и достовѣрни рапорти на генерала Протопопова, неговитѣ симпатии и застъпничества чрезъ жандармерийскитѣ офицери въ Македония за освобождаването на невинни затворени хора, не бѣха по угодата на рускитѣ дипломати нито въ София, нито въ Петербургъ, гдето сърбофилството си бѣше вече свило гнѣздо, поради което и тукъ и тамъ почнаха интриги срещу него. А свижданията му съ Дамяна, протѣлкувани отъ тѣхъ, имъ послужиха за козъ да искатъ премахването му отъ София, въ което и сполучиха най-сетне. Той знаеше за тия интриги, но това никакъ не му повлия да се отклони отъ веднажъ набелязания пѣтъ. При

все това той не се надѣваше, че тѣ ще сполучатъ така скоро да го премахнатъ, и преждевременното му отзоваване го много наскърби, защото считаше мисията си незавършена. На своя замѣстникъ той предаде подробно начина, по който добиваше сведенията си, лицата които му помагаша и въобще всичко, което можеше да бѣде полезно за мисията му. Но замѣстникътъ му се оказа съвсемъ некадърень да върви по прокарания пѣтъ и освенъ че не бѣ не тѣй гостоприемень, но изгуби контактъ и съ всички ония личности, съ които го бѣ запозналъ генералътъ. Следъ две три посещения престанахъ и азъ да ходя у него.

За генерала бѣ утешение, че началството му, признавайки неговата ползотворна дейность, и за да не го наскърби за ненавременното му отзоваване, го бѣ назначило веднага на такава длѣжностъ въ Русия, каквато по служебень редъ едва би му се паднала следъ две три години. Следъ една блѣскава бойна кариера въ Русия, при установяването на болшевишкия режимъ, въ чинъ пѣленъ генералъ, Протопоповъ емигрира въ България, дохожда въ София, гдето въ оскѣдность и умрѣ на пети февруари 1921 год., заровень на софийскитѣ гробища съ подобающитѣ на чина му почести.

По-долу давамъ гласность на споменатитѣ, запазени у мене преписи отъ рапортитѣ на руската жандармерийска мисия въ Македония на руски точно споредъ оригинала имъ. Преди това съобщавамъ откъслечи отъ едно писмо на помощника на генерала Шостакъ, капитанъ Полтановъ, до генерала Протопоповъ, въ което следъ като му съобщава, че съ разрешението на генералъ Шостакъ той ще му изпраща за сведение копие отъ по-интереснитѣ имъ рапорти до главния щабъ и до посолството въ Цариградъ, Полтановъ продължава:

„... Всѣ наши офицеры прибыли сюда съ благими намѣреніями и съ желаніемъ работать на пользу дѣлу и населенію.

Болгарская же печать, кажется, съ этимъ несогласна, такъ какъ въ двухъ корреспонденціяхъ, помѣщенныхъ въ „Вечерней Почтѣ“ за подписью Ш., высказаны весьма нелестные о насъ взгляды и выдуманы съ большою наглостію такіе съ нашей стороны поступки, о которыхъ мы даже и не имѣемъ представленія. Согласитесь, В. Пр., что это въ высшей степени неприлично болгарской печати выдумывать про русскихъ офицеровъ всякія гадости. Мы всѣ во главѣ съ генер. Шостакомъ

возмущены этимъ поступкомъ, но совершенно лишены возможности опровергнуть это передъ лицомъ читающей публики, такъ какъ мы считаемъ невозможнымъ вступать въ полемику съ такой газетой, которая имѣетъ въ своихъ рукахъ такое оружіе, какъ наглость и ложь“.

I.

1. Извлѣчение изъ рапорта на ген. Шостакъ до нач. на Ген. Щабъ, отъ 24 Іюний 1904 г., № 121.

Генераль Шостакъ билъ въ Скопье на погребението на умрѣлия австрийски офицеръ капитанъ Шиндлеръ.

„ . . . Въ Ускюбѣ же Вали сообщилъ мнѣ о появленіи въ м. Гюмендже (моемъ участкѣ) нѣсколькихъ бандъ комитаджи, которыхъ правительству удалось своевременно окружить войсками и уничтожить, узнали также и о пожарѣ, произведенномъ при этомъ брошенными бомбами, уничтожившими нѣсколько домовъ. Я не сомнѣваюсь, что наши офицеры успѣютъ изъ Енидже-Вардара проѣхать на мѣсто происшествія выяснить въ точности все случившееся, а также опредѣлить роль при этомъ турецкихъ войскъ, поведеніе которыхъ относительно мѣстныхъ жителей составляетъ одну изъ главныхъ нашихъ обязанностей (впрочемъ генераломъ Дежіоржисомъ при всякомъ удобномъ случаѣ замалчиваемую). Дѣйствительно, на обратномъ пути изъ Ускюба въ Салоники на ст. ж. д. Гюмендже, отстоящей отъ мѣстечка того же названія въ 3-хъ часахъ ѣзды, меня разыскалъ, хотя поѣздъ стоитъ здѣсь всего 1 минуту, посланный офицерами и передалъ ихъ рапортъ съ краткими донесеніями о случившемся и съ просьбой указать, какъ поступить въ виду безусловно тяжелаго положенія жителей, вслѣдствіе нахождения между ними враждебно настроенныхъ противъ нихъ войскъ. Прибывъ въ Салоники, я отправилъ имъ со станціи же желѣзной дороги телеграмму, что командирую къ нимъ на слѣдующее утро, съ нужными указаніями, капитана Полтанова. Вечеромъ капитанъ Полтановъ возвратился обратно изъ Гюмендже съ подробнымъ донесеніемъ, и на слѣдующее утро я вмѣстѣ съ нимъ отправился къ Вали, который на мой вопросъ: Какіе онъ получилъ подробности? — сообщилъ свѣдѣнія, имѣющія очень мало общаго съ происшедшимъ въ дѣйстви-

тельности — о появленіи въ мѣстечкѣ, будто бы, нѣсколькихъ бандъ, стрѣлявшихъ въ войска и со всѣхъ сторонъ бросавшихъ въ нихъ бомбы, отъ разрыва которыхъ и произошелъ пожаръ, подхваченный вѣтромъ и уничтожившій до 30 домовъ. Войска по его заявленію вели себя безукоризненно и т. д. Выслушавъ его, я объяснилъ ему подробно, какъ дѣло произошло въ дѣйствительности, какъ недостойно вели себя войска, поджигавшія дома и грабившія имущество, какъ странно держали себя офицеры; начальникъ ихъ, даже на зовъ каймакама, не счелъ нужнымъ явиться ему, хотя войска находились въ данномъ случаѣ въ полномъ подчиненіи каймакама, какъ представителя гражданской власти. Не одинъ разъ во время моего доклада лицо Вали передергивалось и можно думать онъ въ душѣ сильно пожалѣлъ, что, не освѣдомившись точнѣе, поторопился объявить благодарность начальнику войскъ (тому самому, который не пожелалъ признать свое подчиненіе каймакаму) за его яко-бы распорядительность, и нижнимъ чинамъ за проявленное ими сознание долга и тому подобное. — Изложивъ затѣмъ передъ Вали то безотрадное положеніе, въ которомъ безспорно очутились жители мѣстечка послѣ выѣзда оттуда нашихъ офицеровъ, въ которыхъ они видѣли единственную себя защиту противъ обозленныхъ на нихъ войскъ, достаточно выказавшихъ свою свирѣпость, и выѣзда каймакама, я прибавилъ, что по моему мнѣнію оставлять эти же войска тамъ долѣе, безъ всякаго за ними присмотра, значитъ вызвать новыя несчастія. Вали обѣщаль тотчасъ же переговорить съ командиромъ корпуса и протелеграфировать каймакаму въ Енидже-Вардаръ о немедленномъ его обратномъ выѣздѣ въ Гюмендже, гдѣ ему временно и оставаться, мѣра, разумѣется, лишь временная.

Сегодня заходили ко мнѣ генеральные консула англійскій, а затѣмъ и французскій, которымъ, вслѣдствіе ихъ просьбы, сообщилъ о результатахъ разслѣдованія нашихъ офицеровъ. Заходилъ и болгарскій агентъ Шоповъ, получившій изъ Гюмендже „самыя достовѣрныя свѣдѣнія“, въ общемъ сходныя, но въ подробностяхъ часто сбивчивыя и несогласныя съ донесеніемъ капитана Полтанова, которое при семъ представляю.“

II.

**Рапортъ генерала Шостака отъ 4 іюля 1904 года
подъ № 133.**

„За послѣднее время всѣ офицеры были усиленно заняты осмотромъ личнаго состава жандармовъ и распредѣленіемъ ихъ на 3 категоріи (совершенно негодныхъ, годныхъ для вспомогательной службы въ канцеляріяхъ, конакахъ, тюрьмахъ и вѣстовыми, и негодныхъ къ полевой службѣ). Это потребовало переѣзда офицеровъ послѣдовательно въ разныя казы, послѣ чего они прибыли въ Салоники, гдѣ представили списки жандармовъ, а также и составленныя ими обзорѣнія тѣхъ казъ, которыя успѣли изучить болѣе подробно, — Кавадарскую, Воденскую, Струмицкую и Дойранскую. Я перевелъ обзоръ 2-хъ казъ на французскій языкъ и передалъ генералу Дежіоржису. Онъ прочелъ, остался работой очень доволенъ (офицеры другихъ районовъ ничего подобнаго не представили) и просилъ меня передать офицерамъ, что находитъ ихъ работу отличной, поучительной и весьма полезной. Всѣхъ жандармовъ при всемъ желаніи видѣть не удалось, вслѣдствіе нахожденія нѣкоторыхъ изъ нихъ на отдалеченныхъ постахъ въ горахъ, куда офицеры, за неимѣніемъ времени, проѣхать не успѣли, или же при отрядѣ войскъ, посланныхъ для преслѣдванія четниковъ, при чемъ мѣста нахожденія ихъ никому неизвѣстны. Согласно указанію генерала Дежіоржиса неосмотрѣнные жандармы, были помѣщены временно въ I-ую категорію (вполнѣ годныхъ), — они будутъ обязательно осмотрѣны при второмъ объѣздѣ казъ, чѣмъ въ настоящее время офицеры и занялись, и послѣ этого осмотра отмѣчены въ списокъ той категоріи, къ которой они по своимъ физическимъ и нравственнымъ качествамъ подходятъ.

Я тѣмъ временемъ, вмѣстѣ съ капитаномъ Полтановымъ успѣлъ побывать въ Лангазѣ и осмотрѣть наличныхъ жандармовъ 13-ой и 3-ей роты, размѣщенныхъ на постахъ къ востоку отъ Салоникъ.

О происшествіи въ Гюменджѣ генералъ-инспекторъ Хильми паша получилъ отъ мѣстнаго каймакама донесеніе совершенно несходное съ дѣйствительностью и съ тѣмъ, что было выяснено нашими офицерами. — На заявленіе, сдѣланное ему объ этомъ гражданскими агентами, Хильми паша отвѣ-

тилъ немедленнымъ смѣщеніемъ каймакама съ должности и преданіемъ его суду за неправильный докладъ и отправилъ для разслѣдованія дѣйствій войскъ въ Гюмендже генерала Сулеймана пашу. — Съ своей стороны гражданскіе агенты нашли нужнымъ командировать старшихъ секретарей на мѣсто для раслѣдованія основныхъ причинъ, вызвавшихъ весь этотъ печальный инцидентъ, а также и для выясненія не находится ли онъ въ связи съ вопросомъ религіозной борьбы экзархистовъ съ патріархистами.

1-го іюля я получилъ жалобу со стороны болгарскаго агента и прибывшихъ съ мѣста болгаръ объ истязаніи одного старика болгарина сторожами чифлика, которые по приказанію управляющаго бросили будто бы его въ пылавшую солому, послѣдствіемъ чего были сильные ожоги и смерть. — 2-го числа я вмѣстѣ съ Полтановымъ отправился на мѣсто происшествія въ д. Мачуково, въ 7-ми верстахъ отъ станціи желѣзной дороги Гевгели. По разслѣдованіи оказалось, что старикъ болгаринъ, снявъ хлѣба съ своего поля, поджогъ оставшіеся стебли для удобренія почвы, не сообразивъ, что огонь можетъ охватить и ближайшіе, не принадлежащія ему копы, какъ оно и случилось въ дѣйствительности. Прибывшіе служащіе хозяина, у котораго загорѣлись копы, отколотили его за неосторожность и толкнули по направленію къ пламени, притомъ такъ неосторожно и неудачно, что старикъ упалъ очень близко отъ огня и получилъ легкіе ожоги лица, рукъ, ногъ; одежда же осталась нетронутой, и самъ онъ не скончался, а находится на пути къ выздоровленію, хотя и безъ всякихъ лекарствъ. Объ этомъ происшествіи было доведено до свѣдѣній мѣстныхъ властей однимъ изъ поселянъ, котораго за это тѣ же сторожа избили, въ чемъ замѣшанъ повидимому и жандармъ, находящійся при ротѣ, расположенной въ д. Мачуково. — Каймакамъ распорядился присылкою доктора къ пострадавшему отъ ожоговъ, сторожей арестоваль, но на слѣдующій день снова освободилъ впредь до разсмотрѣнія ихъ дѣла судебнымъ порядкомъ. По моей просьбѣ каймакамъ обѣщаль снова послать доктора къ пострадавшему съ нужными медикаментами для перевязки ожоговъ. Жандарма я отправилъ тотчасъ же въ Гевгелии къ командиру роты при запискѣ, въ которой я предложилъ ему замѣнить его немедленно другимъ жандармомъ и затѣмъ представить къ увольненію отъ службы.

Было получено нѣсколько извѣстій второстепеннаго характера, о которыхъ вспомню только вкратцѣ: неоднократно появленіе бандъ комитаджіевъ въ окрестностяхъ Гевгеліи, успѣвшихъ удалиться въ горы раньше приближенія извѣщенныхъ войскъ; дважды наносились нижними чинами побои владѣльцамъ садовъ, вздумавшихъ имъ препятствовать воровать изъ садовъ фрукты; избіеніе работавшихъ въ полѣ крестьянъ (солдатами же) за то, что они позволили себѣ имѣть на головѣ во время сильной жары соломенные шляпы вмѣсто обязательныхъ для всѣхъ подданныхъ Султана фесокъ и т. д. Подобныя происшествія случаются здѣсь, въ той или иной формѣ, почти ежедневно и не о всѣхъ выходкахъ самоуправства войскъ удастся узнавать своевременно, а тѣмъ болѣе не удастся нашимъ офицерамъ поспѣвать всюду для разслѣдованія жалобъ, такъ какъ они сплошь заняты непосредственнымъ дѣломъ переустройства жандармеріи, требующимъ срочной работы на значительномъ пространствѣ девяти казъ. Дабы составить себѣ представленіе о работѣ, выпавшей на долю нашихъ офицеровъ сравнительно съ англичанами и французами (относительно итальянцевъ и австрійцевъ у меня не имѣется свѣдѣній, но послѣдніе также находятъ что 5 офицеровъ недостаточно) — достаточно, думаю, будетъ упомянуть, что у

англичанъ 4 роты, при 14 офиц. и 251 жанд.

французовъ 5 „ „ 20 „ „ 515 „

у насъ 14 „ „ 48 „ „ 1151 ж.

а съ прибавленіемъ еще 4 казъ съ ихъ жандармеріей у насъ окажется 18 ротъ, при 58 офиц. и 1413 жанд.

Тѣмъ не менѣе до сего времени всѣ срочныя работы поспѣвали и у насъ исполнѣ своевременно и къ полному удовлетворенію генерала Дежіоржиса, просившаго меня особенно благодарить офицеровъ отъ его имени.

IV.

Рапортъ ген. Шостака отъ 10 іюля подъ № 139, Солунь.

„На поднятый мною передъ нашимъ посломъ вопросъ о необходимости увеличенія числа офицеровъ, командированныхъ въ Македонію (мой рапортъ въ Главномъ Штабѣ с. г. за № 70) я получилъ въ отсутствіи посла письмо отъ временно замѣщавшаго его А. Н. Свѣчина за № 521, въ копіи

представляемое, и переговоривъ съ генер. Дежіоржисомъ отправилъ отвѣтъ на имя посла, въ копіи также представляемомъ“.

IV.

Рапортъ отъ 3/VIII подъ № 179, Солунь.

Къ 25-му сего Іюля удалось закончить первую наиболѣе важную часть работы по реорганизаціи жандармеріи и представить ее Дежіоржису-пашѣ въ окончательномъ видѣ, а именно: списки болѣе 1000 жандармовъ, подробно осмотрѣнныхъ до послѣдняго нашими офицерами и раздѣленныхъ по способности къ дальнѣйшей службѣ на три класса, а также обзоръ службы ж-овъ въ настоящее время въ разныхъ казахъ и новое раздѣленіе всей территоріи санджака (кромѣ четырехъ казъ, которыхъ первоначальная реорганизація не касается), на територіальные участки, въ которыхъ каждый жандармскій постъ долженъ впредь работать на совершенно новыхъ нежели до настоящаго времени началахъ, согласно выработанныхъ для этого инструкцій.

Распредѣленіе на участки пришлось выполнить послѣ совмѣстнаго и подробнаго обсужденія съ каймакамомъ, какъ представителемъ гражданской власти, безъ чего работа имѣла бы только кабинетный характеръ, несоотвѣтствующій дѣйствительнымъ нуждамъ. — Особенно настоятельно являлось обсужденіе это въ сѣверныхъ казахъ, наиболѣе въ настоящее время безпокойныхъ—Кавадарской, Струмицкой и Гевгелійской. Къ сожалѣнію однако въ одной изъ этихъ казъ, именно Кавадарской, сдѣлать это не удалось по слѣдующей причинѣ: Когда наши офицеры прибыли въ Кавадарцы и немедленно же отправились въ конакъ съ визитомъ къ каймакаму, они тамъ его не застали: прождавъ около часа, они оставили ему свои визитныя карточки и отправились домой, гдѣ и занялись той работой, для которой присутствіе каймакама было нужно. И не смотря на то что они прибыли въ Кавадарцы два дня, каймакамъ все таки не зашелъ къ нимъ, хотя нѣсколько разъ проходилъ мимо ихъ оконъ, очевидно умышленно подчеркивая свое нежеланіе съ ними видѣться. Не находя удобнымъ при подобныхъ обстоятельствахъ вторично къ нему зайти, но и не считая себя въ правѣ потребовать его къ себѣ, хотя бы для выясненія тѣхъ вопросовъ, ради которыхъ они прибыли, офи-

церы рѣшили выполнить работу безъ каймакама, лишь руководствуясь свѣдѣніями, добытыми при прежнихъ объѣздахъ и указаніями жандармскихъ офицеровъ. Отъ этого получилось рѣшеніе хотя удовлетворительное, но, можетъ быть, не такое, какое явилось бы при непосредственномъ участіи самаго каймакама. — Уѣзжая, офицеры, въ оставленномъ каймакаму письмѣ, выразили въ вполнѣ вѣжливой формѣ свое сожалѣніе, что нежеланіе его посѣтить ихъ въ отвѣтъ на сдѣланный ими ему визитъ, лишило ихъ возможности воспользоваться его указаніями по вопросамъ службы, вызвавшимъ ихъ пріѣздъ въ Кавадарцы. — По прибытіи сюда офицеры донесли мнѣ обо всемъ этомъ рапортомъ, который мною былъ посланъ нашему гражданскому агенту съ просьбой увѣдомить меня, какое послѣдуетъ по этому поводу рѣшеніе со стороны Хилми паши; я прибавилъ, что до принятіи Хильми пашею мѣръ къ тому, что бы бывшій въ Кавадарцѣ случай вновь не повторился, я считаю за лучшее пока воздерживаться отъ посылки офицеровъ въ Кавадарскую казу, — что, при нахожденіи въ моемъ вѣдѣніи, кромѣ нея еще 8 казъ, не можетъ задержать правильного хода работы по реорганизациіи.“

V.

Рапортъ генер. Шостака, отъ 3/VIII подъ № 180.

„Въ отвѣтъ на посланное мною 23-го сего Іюля гражданскому агенту изложеніе о нежеланіи Кавадарскаго каймакама повидать нашихъ офицеровъ, я получилъ телеграму, что генераль-инспекторъ, оставшись крайне недовольнымъ его поступкомъ, приказалъ по телеграфу командиру полка жандармеріи Мухлисъ пашѣ зайти ко мнѣ и выразить его, генераль-инспектора, крайнее сожалѣніе о невѣжливомъ поступкѣ каймакама, которому онъ объявилъ выговоръ и приказалъ быть впредь съ офицерами вполнѣ предупредительнымъ. Однако 6 дней прошло и Мухлисъ-паша не зашелъ, почему на просьбу гражданского агента, полученную мною вчера, сообщить, какого числа былъ у меня Мухлисъ паша и въ какихъ словахъ выразилъ порученіе Хильми паши, мнѣ пришлось отвѣтить, что онъ еще вовсе не заходилъ. Лишь сегодня утромъ пришелъ маіоръ жандармеріи и доложилъ, что Мухлисъ паша приказалъ ему передать мнѣ, что каймакаму за

неотданіе визита нашимъ офицерамъ объявленъ Хильми пашею строгій выговоръ.

Я счелъ нужнымъ переспросить маіора, по чьему приказанію онъ прибылъ, — по приказанію Мухлисъ паши или Хилми паши и въ точности ли онъ мнѣ передаетъ все, что ему приказали передать? Онъ отвѣтилъ, что является вслѣдствіе приказанія, полученнаго отъ Хильми паши Мухлисомъ, отправить его маіора ко мнѣ и передать все, что ему было поручено передать. Въ виду этого я послалъ телеграмму гражданскому агенту, что порученіе Хильми паши только что исполнено, да и то не полностью, но заходилъ ко мнѣ не Мухлисъ паша, а маіоръ жандармеріи.

Офицеры въ настоящее время заняты осмотромъ будущихъ помѣщеній вновь проэктированныхъ жандармскихъ постовъ и ознакомленіемъ въ каждомъ постовомъ участкѣ съ путями, по которымъ жандармамъ придется патрулировать, — работа настолько серьезная и много времени требующая (постовъ болѣе 100), что поднятіе вопроса о дополнительномъ назначеніи офицеровъ является какъ нельзя болѣе кстати...

VI.

Извлеченіе изъ рапорта капит. Воронина, отъ 9-го августа за № 93 на имя ген. Шостака.

Приложеніе къ рапорту № 193.

„Доношу, что за время моего пребыванія въ гор. Дойранѣ, ко мнѣ являлись нѣсколько разъ жители изъ дер. Акинджали и окрестностей съ просьбою защитить ихъ отъ произвола нѣсколькихъ лицъ, и на мое заявленіе, что это не мое дѣло, что я назначенъ сюда для реформированія жандармеріи и совѣтовалъ имъ идти въ конакъ, и говорилъ, что тамъ разберутъ ихъ жалобы, я получалъ съ стороны ихъ отвѣтъ, что въ конакъ они не пойдутъ, что отъ этого имъ будетъ еще хуже, и я замѣтилъ, что они прямо боятся конака, чего не замѣчалъ раньше ни въ Струмицѣ, ни въ Кукушѣ.

8-го августа, проѣзжая изъ деревни Попово, гдѣ я былъ по дѣламъ жандармеріи, обратно въ г. Дойранъ, я заѣхалъ на пути въ д. Акинджали осмотрѣть тамъ жандармскій караколь. — Во время осмотра каракола явилась толпа крестьянъ съ двумя священниками въ главѣ и стала просить ихъ вы-

слушать и войти въ ихъ тягостное положеніе. Въ присутствіи ротнаго командира 11-ой роты жандарм. капитана Талибъ-бея, переводчика д'Обермелера, сборщика податей (таксилдара) Сали-ефенди, случайно здѣсь находившагося, и унтеръ-офицера сувары Абдулъ-лативъ Сали, они разказали нижеслѣдующее:

Около девяти лѣтъ уже въ д. Акинджали и ея окрестностяхъ хозяйничаетъ шайка разбойниковъ изъ пяти человѣкъ: Мехмедъ-ага изъ д. Гевшеклии, главарь шайка, Арабъ Ахмедъ, Антонъ Кацанъ, Шерифъ Ходжа, всѣ трое изъ Акинджали и Шерифъ изъ д. Дервишли. — Шайка эта дѣлаетъ въ д. Акинджали и ея окрестностяхъ что ей угодно, считая все своей собственностью, не только вещи и скотъ, но ихъ дѣтей и дочерей. Ни одна свадьба не можетъ состояться безъ того, чтобы невѣста не была куплена женихомъ у нихъ за деньги. Ни одна купля и продажа недвижимой собственности и скота не можетъ произойти безъ ихъ согласія и уплаты въ ихъ пользу. Скотъ на деревенскихъ лугахъ пасется тоже только съ ихъ согласія и уплаты назначенной суммы денегъ. Жизнь и спокойствіе людей находится въ ихъ рукахъ, такъ какъ они съ ногъ до головы вооружены и стрѣляютъ, гдѣ угодно и въ кого угодно. Избиваютъ деревенскихъ дѣтей; — и все это продолжается въ теченіе девяти лѣтъ, — все населеніе истомилось ихъ игомъ и непосильными поборами, боится жаловаться властямъ, такъ какъ нѣсколько разъ уже эти жалобы кончались для нихъ очень печально и хотя виновные другой разъ и отбывали по приговору властей самыя пустыя и легкія наказанія, но отбывши ихъ, еще суровѣе поступали съ жаловавшимися и круче взыскивали съ нихъ изразходованныя ими на судѣ деньги сторицею. У населенія опустились руки, и они умоляли помочь имъ и избавить ихъ отъ этихъ разбойниковъ, кровопійцъ.

(Тукъ сж изброени около 30 случая на пораняванія, побои, изнудвание пари за женитби или за продажби, или за повръщане на откраднатъ добитькъ).

... И все выше изложенное происходитъ у желѣзнодорожной станціи, всего полтора часа пути отъ города Дойрана, и населеніе не можетъ въ теченіе девяти лѣтъ найти никакого заступничества со стороны властей на возстановленіе своихъ поправныхъ правъ и справедливости.

На предложенный мною вопросъ ротному командиру, что же здѣсь дѣлають жандармы и за чѣмъ они здѣсь смотрятъ, капитанъ отвѣтилъ, что жандармы противъ этихъ лицъ ничего не могутъ сдѣлать; мѣсяцъ тому назадъ капралъ Мехмедъ Омеръ составилъ нѣсколько протоколовъ о безобразныхъ дѣлахъ этой шайки и препроводилъ ихъ властямъ, но люди эти съ своей стороны выставили цѣлый рядъ лжесвидѣтелей и остались правыми въ глазахъ судей и теперь привлекають къ суду капрала Мехмедъ Омера за ложный доносъ и принужденіе мухтара и прочихъ обывателей къ приложенію печатей къ его протоколамъ.

Командиръ роты заявилъ, что хотя онъ здѣсь и давно знаетъ всѣ дѣла шайки, но при существующихъ порядкахъ онъ и жандармы безсильны. Единственно, что можно сдѣлать для успокоенія населенія, по его мнѣнію, о чемъ онъ и доносилъ своему начальству, это выселеніе шайки изъ этой мѣстности какъ можно дальше, такъ какъ лица эти неисправимые негодяи.

VII.

Репортъ генерала Шостака отъ августа 14 подъ № 193.

„Получивъ телеграмму отъ посла съ запросомъ, очевидно вызваннымъ неизвѣстнымъ мнѣ донесеніемъ гражданскаго агента, я тотчасъ отправился въ Монастырь, гдѣ долженъ былъ также переговорить съ гражд. агентомъ о цѣломъ рядѣ прошеній отъ мѣстныхъ жителей, накопившихся и ожидавшихъ разрѣшеній. Въ Монастырѣ на вокзалѣ меня привѣтствовали между прочимъ, какъ всегда, старшіе чиновники, посланные отъ генер. инсп. Хильми-паши, генер. губернатора вилаята, отъ военныхъ властей и командира полка жандармеріи. Изъ разговоровъ съ гражд. агентомъ выяснилось, что командиръ жандармеріи въ Солоникскомъ санджакѣ Мухлисъ паша категорически отказался отъ исполненія приказанія Хильми паши лично передать мнѣ сожалѣніе послѣдняго по поводу неотданія каймакамомъ гор. Кавадарцы отвѣтнаго визита нашимъ офицерамъ. Такое неповиновеніе генералъ инспектору Хильми пашѣ вызвало вообще вопросъ, терпимъ ли Мухлисъ паша на занимаемой имъ должности. Такъ какъ онъ вполнѣ показывалъ себя, съ одной стороны, неспособнымъ командовать жандармеріей, которой совершенно не понимаетъ, ея мало инте-

ресуется и ко всѣмъ реформамъ ея относится болѣе чѣмъ равнодушно, съ другой стороны, всѣми своими поступками подчеркиваетъ желаніе тормозить введеніе хотя нѣкотораго порядка въ службѣ жандармеріи, то уже давно стало яснымъ какъ мнѣ, такъ и генер. лейт. Дежіоржису, что скорѣйшая замѣна его болѣе дѣятельнымъ и подходящимъ офицеромъ для реорганизациіи крайне желательна и чѣмъ скорѣе это будетъ, тѣмъ лучше. Но удаленіе его приходится считать весьма труднымъ, такъ какъ Мухлисъ паша, по упорно держащимся слухамъ, приставленъ сюда отъ Илдісъ Кіоска съ спеціальной цѣлью сообщать во дворецъ о дѣятельности не только нашей и генерала Дежіоржиса, но и генер. губернатора и даже самого Хильми паши. Поэтому удаленіе Мухлиса паши, еслибы оно осуществилось, могло быть только полезнымъ для дѣла. Лично же я до сего времени всегда встрѣчалъ съ его стороны полную предупредительность и вѣжливость во всѣхъ отношеніяхъ и съ своей стороны ему неизмѣнно отплачивалъ тѣмъ же.

Въ теченіе послѣдняго мѣсяца вновь поступила масса прошеній отъ мѣстнаго населенія, главнымъ образомъ на квартирующія войска, а также на грабежи разбойниковъ.

Въ газетахъ промелькнулъ слухъ, что въ Греціи организуются банды для противодѣйствія болгарскимъ четамъ въ стремленіи ихъ заставить патріархистовъ переходить въ эцзархатъ. Этому слуху мало кто повѣрилъ; но доставленное мнѣ письмо на греческомъ языкѣ, за подписью капитана Георгіаки, обращенное къ одному болгарину съ угрозой убить среди бѣла дня его жену и дѣтей, если онъ не сдѣлается патріархистомъ, показываетъ, что греки не прочь проявить свою дѣятельность, хотя бы только угрозами и въ этомъ направленіи. Также и греческое духовенство не стѣсняется въ своихъ дѣйствіяхъ. Въ первое воскресеніе, послѣ общеславянскаго праздника Кирилла и Меѳодія въ нѣкоторыхъ греческихъ церквяхъ проповѣдывалось, что такого праздника нѣтъ и что его выдумали фанатики болгаре.

Недолюбливаютъ они, между прочимъ, сильно и нашихъ офицеровъ; такъ напр.: въ Дойранѣ появился слухъ распространенный греческимъ духовенствомъ, что скоро оно все подастъ въ отставку, если только еще будутъ тамъ оставаться русскіе офицеры, обращающіе всѣхъ въ болгаръ; Воденскій греческій митрополитъ открыто заявилъ, что мы распространили

массу писемъ къ болгарамъ съ предложеніемъ держать себя смѣлѣе по отношенію къ греческому населенію, такъ какъ въ этомъ они всегда могутъ найти поддержку у насъ. — Православные монастыри на Аѳонѣ также обращались ко мнѣ неоднократно съ жалобами на крупныя притѣсненія и несправедливости со стороны греческаго духовенства. Нельзя не пожалѣть, что въ большинствѣ случаевъ греческое духовенство находитъ поддержку въ представителяхъ турецкой власти, не разбирающихъ, кто виноватъ, а видятъ лишь въ патріаршистахъ людей консервативнаго закала, въ экзархистахъ же — непокорныхъ прежнимъ порядкамъ, беспокойныхъ и готовыхъ къ противодѣйствию властямъ.

Жалобы на безчинства войскъ, особенно анатолийскаго редифа, поступаютъ со всѣхъ концовъ санджака, — не менѣе какъ и жалобы на бездѣйствіе мѣстныхъ властей; одну изъ нихъ, для характеристики, представляю въ извлеченіи рапорта капитана Воронина (VII). Въ виду того, что у гражданскаго агента положительно не хватаетъ времени для своевременнаго разбора поступающихъ отовсюду жалобъ, я рѣшилъ о послѣднихъ поступающихъ ко мнѣ заявленіяхъ переговорить непосредственно съ Вали, предупредивъ его, что отнюдь не желая вмѣшиваться въ гражданскія дѣла, меня не касающіяся, думаю оказать ему лично услугу, сообщая о беспорядкахъ, происходящихъ у него въ вилаетѣ, о которыхъ онъ, очевидно, не освѣдомленъ. За сдѣланное мною сообщеніе онъ очень благодарилъ, заявивъ что онъ принимаетъ ихъ какъ сообщеніе неофициальное, а дружеское и обѣщалъ немедленно распорядиться о дополнительныхъ по нимъ разслѣдованіяхъ и о послѣдовавшемъ далъ мнѣ слово меня увѣдомить. — Я съ своей стороны не довѣряя особенному безпристрастію подобныхъ разслѣдованій, распорядился, чтобы наши офицеры собирали точныя данныя относительно жалобъ на войска, дабы въ случаѣ Вали найдетъ, какъ это не разъ бывало, поступки войскъ непредосудительными, сейчасъ же доказать ему всю несостоятельность разслѣдованій, сдѣланныхъ его чиновниками. — Судя по газетамъ, вопросъ объ увеличеніи офицеровъ близится къ скорому рѣшенію. Болѣе чѣмъ желательно, чтобы это разрѣшеніе было вытребовано у Порты, такъ какъ только одновременное присутствіе офицеровъ во всѣхъ казахъ санджака дастъ возможность немедленно и всюду имъ явиться,

откуда они получали жалобу, и такимъ образомъ, хотъ до нѣкоторой степени обуздать безчинствующія войска, а также мѣстныя власти заставить справедливо и безпристрастно относиться ко всѣмъ жителямъ безразлично, не держа сторону ни беевъ, ни греческаго духовенства.“

VIII.

Рапортъ ген. Шостака отъ 21 августа подъ № 204.

Вечеромъ 15-го августа болгарская банда по слухамъ, въ 40-60 ч-къ, явилась въ село Градоборъ (въ Солунской казѣ), гдѣ убила трехъ грековъ и сожгла три дома.

На мѣсто происшествія 16 августа отправились турецкія власти, нашъ и греческій консула и греческій митрополитъ.

Свѣдѣніе о происшествіи мною было получено 16-го послѣ полудня, а потому я могъ отправиться только на слѣдующее утро съ капитаномъ Полтановымъ и поручикомъ турецкой службы Зія-ефенди. — Осмотрѣвъ сгорѣвшіе дома и разспросивъ подробно о случившемся какъ болгарскаго священника, такъ и трехъ жандармовъ, находившихся въ селѣ въ время нападенія банды, мухтара и нѣкоторыхъ мѣстныхъ жителей, я пришелъ къ заключенію, что звѣрское убійство грека Трайко, вмѣстѣ съ двумя взрослыми сыновьями и поджегъ принадлежащихъ ему домовъ, было совершено очевидно изъ мести за то, что убитый, по общему мнѣнію, за годъ до этого выдалъ мѣстонахожденія одной изъ бандъ, которая вслѣдствіе этого и была полностью уничтожена, онъ же, какъ говорятъ, принималъ участіе и въ отравленіи нѣсколькихъ комитаджи.

Съ разсвѣта 16 августа банда скрылась; присланные по распоряженію турецкихъ властей войска и жандармы не сумѣли ее обнаружить.

Возможно, что банда состояла всего изъ 3—4 комитаджи, явившихся съ горъ и собравшихъ своихъ единомышленниковъ, можетъ быть изъ этой же и сосѣднихъ деревень, съ которыми и было совершено нападеніе, послѣ чего участники обратились снова къ своимъ постояннымъ занятіямъ. Но это слухи, порожденные скорѣе всего тѣмъ, что столь многочисленной банды по близости въ настоящее время не предполагается.

8 болгаръ были арестованы, — почти все родственники номитаджи, которые погибли въ минувшемъ году, а также священникъ, который по мнѣнію властей долженъ знать участниковъ нападенія. Ко времени моего пріѣзда лица эти были уже освобождены. По ихъ рассказамъ съ ними обращались гуманно, не прибѣгая при опросѣ къ какимъ либо пыткамъ, какъ это бывало иногда прежде. Въ настоящее время эти лица вытребованы для опроса въ Салоники.

X.

Появленіе въ селѣ Градоборѣ (салоникской казы, салон. санджака, салоник. вилаета) въ ночь съ 15 на 16 августа 1924 г.

„Болгарская банда въ ночь съ 15 на 16 августъ окружила село Градоборѣ (въ 2-хъ часахъ ѣзды отъ Солоникъ) и начала обстрѣливать. — 3 жандарма, находившіеся въ караколѣ (домъ, гдѣ помѣщаются жандармы), хотѣли узнать кто стрѣляетъ, но оказалось, что караколъ окруженъ четниками, которые при первой же попыткѣ жандармовъ выйти, открыли по нимъ огонь со всѣхъ сторонъ. — Застигнутые такимъ образомъ врасплохъ жандармы могли лишь только отстрѣливаться изъ за стѣнки каракола, не имѣя возможности даже узнать, что дѣлается въ деревнѣ. Въ то же время четники, перепугавъ стрѣльбой жителей, свободно проникли въ домъ грека Стеріо Трайко и убивъ его вмѣстѣ съ двумя синовьями, уже взрослыми, подожгли зданіе, въ которомъ вмѣстѣ съ имуществомъ сгорѣли и убитые; два другіе дома принадлежавшіе Трайко также были сожжены. Жена Стеріо Трайко, пытавшаяся защищать мужа и дѣтей отдѣлалась легкой раной.

Окончивъ свою кровавую расправу, банда заняла ограду сельской церкви и одного изъ домовъ, откуда и продолжала обстрѣливать деревню по всѣмъ направленіямъ, наводя ужасъ на жителей.

На разсвѣтѣ четники скрылись, а жители разбѣжались по сосѣднимъ деревнямъ, опасаясь вторичнаго нападенія банды.

Слухъ о происшедшемъ въ Градоборѣ достигъ Салоникъ утромъ 16-го августа, а около полудня туда отправились каймакамъ, прокуроръ, командиръ полка жандармеріи, а также нашъ генеральный консулъ въ Солунѣ, греческіе митрополиты

и консулъ. Туда же скоро прибыла рота турецкихъ войскъ. Населеніе стало нѣсколько успокаиваться и въ тотъ же день почти всѣ жители вернулись въ деревню.

Принятые мѣры для розыска банды не привели ни къ какимъ результатамъ, а потому на будущее время приказано было отъ роты высылать ежедневно съ наступленіемъ сумерокъ два патруля (человѣкъ по 50-ти) по направленію горъ, откуда скорѣе всего можно было ожидать появленіе банды. Никто изъ четниковъ не задержанъ и даже не опознанъ, но есть основаніе предполагать, что это не была правильно организованная, всегда существующая банда, а лишь собранная временно, можетъ быть изъ жителей той же и сосѣднихъ деревень, по требованію явившихся съ горъ нѣсколькихъ человѣкъ четниковъ, хорошо знающихъ жителей деревень, имъ во всемъ сочувствующихъ и вступающихъ въ ряды банды по первому требованію. — Такіе банды, совершивъ нападеніе, рассыпаются по своимъ домамъ, и бывшіе вчера четники, сегодня принимаются за обычные свои занятія.

Народная молва говоритъ, что убійство было совершено изъ мести; — полтора года тому назадъ Стеріо Трайко будто бы сообщилъ турецкимъ властямъ о появленіи болгарской банды, которая вслѣдствіе этого была уничтожена и кромѣ того участвовалъ въ отравленіи нѣсколькихъ четниковъ.

Турецкія власти произведя опросъ нѣсколькихъ лицъ пришли къ заключенію, что преступленіе это совершено не безъ участія родственниковъ тѣхъ лицъ, которыя въ прошломъ году были пойманы въ числѣ банды, выданной Трайко, а потому и теперь арестованы болѣе подозрительныя на ихъ взглядъ лица изъ числа родственниковъ.

Русскій adjoint ген.-майоръ Шостакъ, узнавши о происшедшемъ, отправился 10-го августа также въ Градоборъ съ цѣлью узнать подробности нападенія банды, освѣдомиться о поведеніи находящихся тамъ жандармовъ и о порядкѣ содержанія арестованныхъ. По прибытіи на мѣсто оказалось, что арестованные уже освобождены и что турки съ ними обращались весьма гуманно, не прибѣгая ни къ какимъ насильственнымъ мѣрамъ при опросѣ, какъ это часто было прежде.

Поѣздка русск. генерала сердечно отнесшагося къ населенію и принявшаго участіе въ постигшемъ несчастіи, въ высшей степени благоприятно и успокаивающе подѣйствовала на насе-

лѣніе, устранила совершенно произволъ со стороны турецкихъ властей и тѣмъ дала возможность пролить свѣтъ на происшедшее“.

XI.

Рапортъ ген. Шостака отъ 16 сент. № 1904 Солунъ.

„11-го сего сентября Дежіоржисъ-паша разослалъ всѣмъ своимъ adjoint'амъ приглашеніе прибыть въ Салоники и начиная съ 13-го числа мы ежедневно собираемся для обсужденій общихъ вопросовъ. Вначалѣ перваго засѣданія каждый изъ насъ изложилъ, что удалось ему до сего времени выполнить въ представленномъ кругѣ дѣятельности. Маіоръ фонъ Алтенъ, adjoint Германіи, объяснилъ ходъ обученія во вновь организованной имъ жандармерійской школѣ, какъ для офицеровъ, приглашенныхъ изъ арміи на случай замѣщенія ими впослѣдствіи офицеровъ въ жандармеріи, такъ и для унтеръ-офицеровъ и жандармовъ рядоваго званія. Обучали ихъ вкратцѣ всѣмъ предъявляемымъ къ жандармамъ требованіямъ, что, несмотря на короткое время (курсъ длился нѣсколько болѣе мѣсяца) удалось вполне удовлетворительно. Бывшіе два выпуска дали около 40 офицеровъ, столько же унтеръ-офицеровъ и свыше 80 жандармовъ, достаточно освоившихся съ своими обязанностями. Въ настоящее время устроены курсы въ Салоникахъ, Ускюбѣ и Монастырѣ, для начальниковъ жандармскихъ постовъ; они продлятся 3—4 мѣсяца, пока посѣщающіе ихъ не будутъ вполне знать то, что отъ нихъ требуется, съ чѣмъ они до сего времени были совершенно не знакомы.

Adjoint'ы прочихъ державъ перечислили все, что ими было сдѣлано, въ общемъ весьма сходственно между собой, при чемъ англійскимъ офицерамъ, судя по словамъ полковника Фергома, настолько удалось достигнуть вліянія на мѣстныя власти, что безъ ихъ вѣдома почти ничего не дѣлается въ подвѣдомственной имъ жандармеріи. Эти результаты они приписываютъ малочисленности жандармеріи и незначительности района, позволяющимъ въ каждой казѣ безотлучно находиться по офицеру. — Мнѣ пришлось заявить, что, кромѣ всѣхъ работъ по организаціи жандармеріи, выполненныхъ офицерами прочихъ державъ, наши офицеры много работали

въ смыслѣ провѣрки, по возможности на мѣстѣ, жалобъ, постоянно подаваемыхъ имъ населеніемъ какъ на войсковыя части, такъ и на мѣстныя власти.

Затѣмъ Дежіоржисъ паша просилъ adjoint'овъ высказать свои мнѣнія и сообща ихъ обсудить по всѣмъ вопросамъ, выраженнымъ въ его циркулярѣ отъ 18-аго августа (мой рапортъ отъ 24 августа № 214). Результаты, къ которымъ привелъ обмѣнъ мислей по каждому вопросу въ отдѣльности, изложены подробно въ протоколахъ засѣданій; они будутъ представлены тотчасъ по ихъ отпечатаніи. — Вкратцѣ они сводятся къ слѣдующимъ предположеніямъ: Увеличеніе числа офицеровъ найдено всѣми безусловно желательнымъ; представители Франціи и Италіи выразили необходимость пригласить еще по 5 офицеровъ, а графъ Салисъ (Австро-Венгрія) и я по 6 и даже полковникъ Ферголмъ, несмотря на незначительный районъ и малочисленность въ немъ жандармовъ, считаетъ также нужнымъ имѣть еще одного офицера. — Прибывающіе офицеры поступаютъ на службу въ жандармерію на тѣхъ же самыхъ условіяхъ, какъ и нынѣ здѣсь находящіеся.

Вопросъ о вызовѣ унтеръ-офицеровъ возбудилъ очень продолжительное обсужденіе, вызванное главнымъ образомъ представленіемъ генер. Дежіоржисомъ цѣлаго ряда обстоятельствъ, которыя по его мнѣнію связаны съ поступленіемъ европейскихъ унтеръ-офицеровъ на турецкую службу и неминуемо должны привести къ массѣ осложненій въ ихъ положеніи въ Турціи, гдѣ званіе унтеръ-офицера не играетъ ни малѣйшаго значенія, и они не пользуются ни малѣйшимъ уваженіемъ, что могло бы вполне быть избѣгнуто, если тѣ же унтеръ-офицера не состояли бы на турецкой службѣ. Признавая многое изъ приведенныхъ имъ предположеній дѣйствительно возможнымъ, впрочемъ не столько на счетъ нашихъ унтеръ-офицеровъ (возможная невоздержаность, безтактность, пьянство и т. н.), я въ своемъ заключеніи согласился, что можетъ быть дѣйствительно было бы болѣе полезно, если приглашаемые унтеръ-офицера были бы внѣ малѣйшей зависимости отъ турецкаго правительства, но только въ такомъ случаѣ, если можно быть увѣреннымъ, что это не умалитъ ихъ авторитетности при порученіяхъ, которымъ они по приказанію своихъ офицеровъ будутъ призваны выполнить.

Два случая, когда европейскіе офицеры (одинъ австріецъ, другой французъ) были вынуждены по болѣзни просить объ увольненіи и безотлагательно въ отпускъ, а отвѣтъ отъ Порты замедлился, выяснили, что хотя увольненіе европейскихъ офицеровъ въ отпускъ и дается генер. Дежіоржисомъ, но дозволеніе переѣхать границу имперіи, по толкованію турецкихъ властей, требуетъ непременно императорскаго ираде, безъ котораго ни одинъ турецкій офицеръ не можетъ покинуть Турцію. Рѣшено, что каждый adjoint представитъ своему послу просьбу одинаковой редакціи воздѣйствовать на Порту въ томъ смыслѣ, чтобы генер. Дежіоржису было предоставлено право увольненія въ отпускъ не только внутри имперіи, но также и за границу, въ виду того, что эти отпуска только и предполагались, когда по нимъ состоялись обсужденія въ засѣданіяхъ въ Константинополѣ.

Далѣе приступлено къ разсмотрѣнію вопроса о возмѣщеніи жандармскимъ офицерамъ, какъ европейскимъ, такъ и отоманскимъ, путевыхъ расходовъ при перѣздахъ по дѣламъ службы жандармеріи. — Окончательное рѣшеніе его состоится, вѣроятно, въ завтрашнемъ засѣданіи.

Сегодня возвратился изъ заграничнаго отпуска, совершенно поправившимся отъ болѣзни Н. Н. Демерикъ и вступилъ въ исправленіе должности рускаго гражданскаго агента."

ХІІ.

Рапортъ генер. Шостака отъ 19 сент. подъ № 241.

„17-го и 18-го сего сентября продолжались засѣданія adjoint'овъ подъ предсѣдательствомъ генерала Дежіоржиса. Разсматривался главнымъ образомъ вопросъ о размѣрѣ путевыхъ издержекъ для иностранныхъ, и мѣстныхъ офицеровъ въ возвратъ производимыхъ ими расходовъ во время переѣздовъ по дѣламъ службы. Турецкимъ правительствомъ предложено руководствоваться регламентомъ, существующимъ для этого въ арміи. Но онъ по своей неопредѣленности допускаетъ самое разнообразное толкованіе. Такъ, напримѣръ, посѣщеніе по дѣламъ службы мѣстности, требующей болѣе 12 часовъ ѣзды верхомъ, даетъ въ нѣкоторыхъ случаяхъ путевыя, и въ одномъ виляетъ интендатство считаетъ, что если въ 1-й день пройдено 10 часовъ пути, въ 2-ой день столько же, то эта поѣздка,

съ обратнымъ путемъ, должна быть оплачена за 40 часовъ ѣзды. Въ другомъ же вилаетѣ за тотъ же путь не платится ничего, подъ предлогомъ, что ни одного дня болѣе 12 часовъ пути не сдѣлано, такъ какъ въ первый день пройдено всего 10 часовъ, за что платы не полагается, въ второй день столько же, слѣдовательно также безъ расходовъ для казны, и то-же для обратного пути. — Рѣшено выждать, какъ существующая редакція закона будетъ разъяснена генераль-инспекторомъ Хильми пашею, съ тѣмъ, чтобы со временемъ выработать для жандармеріи совершенно особое положеніе путевыхъ издержекъ.

Генераль Дежіоржисъ поднялъ вопросъ, не считаютъ ли *adjoint's* своевременнымъ приступить къ расширенію территоріи, на которой надо заботиться о введеніи реформъ жандармеріи: Англіійскій и французскій полковники отвѣтили, что каждый изъ нихъ вводитъ реорганизацію уже во всемъ предоставленномъ ему районѣ. Графъ Салисъ и я выразили сомнѣніе, чтобы можно было приступить къ этому теперь же, когда у насъ не хватаетъ нужныхъ силъ, дабы справиться въ нынѣ реформируемыхъ казахъ. Генераль Дежіоржисъ, не развивая даже пренія, просилъ насъ подготовить отвѣты къ слѣдующему засѣданію.

Генераль Дежіоржисъ сообщилъ, что Порта согласилась на пріемъ въ жандармерію христіанъ на предложенныхъ имъ условіяхъ (при семъ прилагаемыхъ), за исключеніемъ возраста, который не долженъ быть ограниченъ 23 годами. Генераль, оставивъ за собою право по каждому поданному прошенію о пріемѣ давать свое согласіе или отказывать, просилъ насъ предлагать въ жандармы желающихъ и старше 23 лѣтъ, только по особо уважительнымъ причинамъ, излагая ихъ съ полною подробностью.

На засѣданіи 1-го сентября я по своему нездоровью не остался до конца, и по той же причинѣ прибылъ 18-го только къ концу засѣданія. Какъ я потомъ узналъ отъ графа Салиса, генераль Дежіорджисъ опять коснулся вопроса о расширеніи и просилъ *adjoint'овъ* высказаться по нему по очереди. Первымъ далъ отвѣтъ графъ Салисъ, сообщивъ, что какъ только придутъ ожидаемые офицеры, но не ранѣе, онъ думаетъ, что можно будетъ начать работу съ изученія личнаго состава въ ближайшихъ казахъ, сперва Прешево, затѣмъ Гилянъ и т. д.

последовательно въ одной вслѣдъ за другой, временно посылая туда офицеровъ изъ ближайшихъ казъ. Но и къ этому онъ можетъ приступить, конечно, не раньше какъ получить указаніе отъ своего посольства, послѣ того какъ донесетъ, что уже имѣются на лицо жандармы, подготовленные къ занятію должностей начальниковъ постовъ. — Полковникъ Веранъ, на обращеніе къ нему отвѣтилъ, что онъ уже наканунѣ высказалъ вполне опредѣленно, что онъ теперь занимаетъ весь районъ ему предоставленный, о томъ же когда другіе adjoint'ы найдутъ нужнымъ расширить свою дѣятельность — онъ судить не можегъ. Генераль Дежіорджисъ выразилъ, что это вопросъ общій, тѣмъ болѣе, что вѣдь имѣются албанскіе участки, въ которыхъ придется поработать. Но ему напомнили, что албанскіе участки безусловно исключены изъ распространенія реформъ, а графъ Салисъ добавилъ, что относительно Италіи прямо указано, что она должна распространить свою дѣятельность на санджакъ Серфиджи, но не на албанскіе участки. — Услыхавъ это, генераль Дежіорджисъ сразу прекратилъ разговоры по этому вопросу, къ удивленію присутствующихъ не спросилъ мнѣнія полковника Фергольма, изготавившаго письменный отвѣтъ, ни полковника Альбера, а прямо перешелъ снова къ дальнѣйшему обсужденію вопроса о путевыхъ издержкахъ.

Вчера выѣхалъ въ отпускъ А. А. Гирсъ, замѣнявшій послѣднѣе время Н. Н. Демерика.

Сегодня выѣхалъ въ Ускюбъ генераль-инспекторъ, туда же черезъ два дня выѣзжаютъ гражданскіе агенты, нашъ и австрійскій“.

XIII.

Письмо отъ ген. Шостока до ген. Протопопова.

Солунь 16/29 X. 1901.

„Глубокоуважаемый Николай Ивановичъ.

Сердечное Вамъ спасибо за все Вами присланное. Копіи съ моихъ рапортовъ буду присылать и впредь, а тамъ сами разберетесь, что для Васъ интересно, а также что можетъ быть предано огласкѣ и что нѣтъ.

Я на дняхъ вернулся изъ Вѣны. Залѣзалъ ко мнѣ какой то „Redacteur“ Вечерней Почты, по нашему сказать сотрудникъ. Я выругался, что въ этой газетѣ, за подписью главнаго

редактора, являются статьи о насъ, лишенная всякаго здраваго смысла. Онъ вполне соглашался съ этимъ, заявивъ, что кстати въ Вѣнѣ находится и главный редакторъ и не пожелаю ли я его видѣть. Я высказалъ свое удовольствіе „побесѣдовать съ нимъ по душѣ“, — и это вѣроятно и удержало его зайти ко мнѣ. Но все таки было бы желательнымъ видѣть въ его газетѣ весьма распространенной, правду, а не ложь. Лжи достаточно печатаютъ о насъ грекофильскія и греческія газеты, — неужели онъ настолько плохой патріотъ, что ихъ поддерживаетъ? Уже изъ принципа слѣдовало бы ему представить все въ иномъ видѣ! Изъ рапорта 296 Вы сами увидите, что греки не стѣсняются даже клеветать на насъ!“

XIV.

Рапортъ ген. Шостака отъ 11/X. № 294. Солунь.

„8-го октября я возвратился изъ Вѣны, куда съ разрѣшеніи Посла ѣздилъ за своей семьей. Во время моего отсутствія изъ Солуни произошли нѣкоторые эпизоды, организациі жандармеріи непосредственно не касающіеся.

7-го числа выѣхалъ въ Константинополь бывший генералъ-губернаторъ солунскаго вилаета Гасанъ-Фехми паша, котораго замѣстилъ вновь назначенный генералъ-губернаторомъ Реуфъ-паша и 10-го октября при весьма торжественной обстановкѣ состоялось всенародное прочтеніе фирмана о его назначеніи. Оно происходило въ конакѣ, куда былъ приглашенъ въ числѣ прочихъ и я; здѣсь я познакомился съ Реуфомъ пашей и на слѣдующій день онъ заѣхалъ ко мнѣ съ визитомъ.

Проѣздомъ въ Ускюбѣ, гдѣ поѣздъ останавливается на ночь, я посѣтилъ вмѣстѣ съ Н. Н. Демерикомъ генеральнаго инспектора Хилми пашу, который, въ разговорѣ коснувшись вопроса о не отданіи Кавадарскимъ каймакамомъ визита нашимъ офицерамъ (рапортъ мой 1-го августа за № 179), — заявилъ, что вытребовалъ для объясненія къ себѣ каймакама и послѣдній объяснилъ ему неотдачу визита чистѣйшимъ недоразумѣніемъ: онъ счелъ посылку карточекъ не за указаніе, что офицеры были въ его отсутствіи съ визитомъ, а лишь за извѣщеніе ихъ о своемъ прибытіи, почему вернувшись въ конакъ далъ объ этомъ будто бы знать офицерамъ (что оказывается вымысломъ); но такъ какъ офицеры вторично не зашли,

то и онъ не счелъ нужнымъ у нихъ быть. Несмотря на это объясненіе, Хилми паша учинилъ ему разность и приказалъ при слѣдующемъ проѣздѣ офицеровъ выказать особенную предупредительность.

Вмѣстѣ съ тѣмъ онъ спросилъ насъ, какъ могъ бы каймакамъ, не умаляя своего авторитета (будучи представителемъ мѣстной власти) вновь войти въ сношеніе съ офицерами. Дабы доказать Хилми пашѣ, что наши офицеры прежде всего стремятся принести пользу дѣлу, ввѣренному имъ, и не хотятъ чтобы оно страдало отъ проявленной каймакамомъ невѣжливости, мы, допуская возможности объяснить происшедшее недоразумѣніемъ, условились, что этотъ офицеръ, при предстоящемъ проѣздѣ извѣститъ о своемъ прибытіи каймакама, а послѣдній тотчасъ же пошлетъ къ нему старшаго чиновника спросить, въ какое время каймакамъ можетъ явиться съ визитомъ, на это офицеръ дастъ отвѣтъ, что самъ собирается немедленно зайти къ нему; такимъ образомъ, первымъ зайдетъ нашъ офицеръ, а каймакамъ немедленно послѣ того отвѣтитъ визитомъ. — Хилми паша обѣщалъ немедленно отдать соотвѣтствующія распоряженія каймакаму, — я съ своей стороны далъ должныя указанія штабсъ капитану Сурину, который долженъ былъ отправиться на дняхъ въ Кавадарцы“.

XV.

Рапортъ ген. Шостака отъ 24 окт. № 317.

„Ночь съ 16-го на 17-ое сентября ознаменовалась новымъ столкновеніемъ болгарскихъ и греческихъ бандъ. Село Гречище населено болгарами — патриархистами; экзархистовъ имѣется лишь нѣсколько семействъ. Двѣ недѣли тому назадъ комиты увели въ горы вліятельнаго грекомана этого села Глигора и оставили греческому священнику письмо съ требованіемъ, чтобы всѣ жители въ 16 дневный срокъ перешли въ экзархатъ и чтобы были удалены изъ села греческіе учителя и учительницы.

Селяне грекоманы подъ этой угрозой закрыли школу, удалили учителя и учительницу и начали служить въ церкви по-славянски. — Удаленная учительница принесла жалобу каймакаму, которому мухтаръ села при допросѣ, опасаясь мести, доложилъ, что они удалены вслѣдствіе нежеланія населенія обу-

чать своихъ дѣтей по-гречески. По той же причинѣ, боясь мести, мухтаръ умолчалъ объ уводѣ въ горы Глигора.—Такъ шло дѣло около 10 дней, пока не появилась въ деревнѣ греческая банда (говорятъ 10—12 ч-къ) и, увѣривъ жителей въ своей защитѣ, потребовала восстановленія обученія въ школѣ и богуслуженія по-гречески. Селяне, успокоившись, вытребовали обратно учительницу, тотчасъ возвратившуюся; учитель же вернуться отказался.

13-го сентября учитель получилъ письмо, въ которомъ комиты напоминали свои требованія, чтобы всѣ жители подали заявленіе о своемъ желаніи перейти въ экзархатъ и имѣть болгарскую, а не греческую школу.

Въ тотъ же день болгарамъ было дано знать о возвращеніи учительницы въ село. Они тотчасъ начали стягиваться въ окрестностяхъ села. Греческая банда направилась противъ нихъ, и у источника Чинаръ-Чешме завязалась перестрѣлка, длившаяся часа 1 $\frac{1}{2}$ причемъ былъ раненъ болгаринъ изъ села, сообщившій комитамъ о возвращеніи учительницы. — Начавшійся проливной дождь (не переставшій и 2 слѣдующихъ дня), прекратилъ враждебныя дѣйствія, почему греческая банда возвратилась въ село и 15-го и 16-го октября все была тамъ. Но 16-го вечеромъ около 200 болгаръ окружили село (какъ говорятъ это были соединенныя банды Тодора изъ Серменли, Леонида изъ Мочукова и Кюсе-Капитана изъ Прилѣпа) и приблизительно 50 ч-къ около полуночи подступило къ дому лавочника Дино, который болѣе другихъ содѣйствовалъ возвращенію учительницы. Въ этомъ домѣ (а) находились: самъ Дино съ дочерью, Лигоръ Мале, Анто Киро съ женой и дочерью и учительница Катерина Хаджи Георги. — Комиты потребовали выхода изъ дома владѣльца его Дино, но онъ не вышелъ; тогда они открыли огонь, на который изъ дому послѣдовали отвѣтныя выстрѣлы.

Нѣкоторое время спустя, не надѣясь такимъ путемъ захватить Дино, комиты достали керосину и при его помощи подожгли домъ. Но такъ какъ Дино вмѣстѣ съ другими переходилъ постепенно въ слѣдующіе дома, то и эти дома поочереды были сожжены.

Одинъ изъ осажденныхъ Анто Киро, пытавшійся съ револьверомъ въ рукахъ спастись черезъ окно былъ тутъ-же пристрѣленъ; всѣ прочіе сгорѣли.

Греческая банда въ критическую минуту покинула Гречище. Комиты ушли въ горы.

Подполк. Свирскій получилъ извѣстіе о происшедшемъ 17-го въ 5 часовъ пополудни. Зная что 15-го, въ виду слуховъ о столкновѣніи вблизи Гречища греческой и болгарской бандъ, отправлены были войска по направленію къ этому селу, онъ поторопился отправиться туда-же, но могъ лишь собрать вышеприведенныя свѣдѣнія; войска вслѣдствіе разлива двигаться должны были кружнымъ путемъ (Гречище находится на противоположномъ берегу Вардара нежели Гевгели) и прибыли въ село уже послѣ ухода банды.

Драгоманъ греческаго консула, посѣтившій тоже деревню, рѣшительно отвергаетъ всякое присутствіе греческихъ бандъ. Но въ такомъ случаѣ трудно объяснить, что могло побудить селянъ вызвать учительницу и возобновить богослуженіе, а также обученіе въ школѣ на греческомъ языкѣ, какъ не обѣщаніе защиты, тѣмъ болѣе, что жители не нашли даже нужнымъ обращеніе черезъ каймакама на помощь жандармовъ и солдатъ; также необъяснимы были-бы и дошедшіе до Гевгели слухи о бывшемъ 13-го столкновѣніи бандъ греческой и болгарской, вызвавшіе высылку на мѣсто турецкихъ войскъ, впрочемъ совершенно не торопившихся достигнуть мѣста столкновѣнія.

XVI.

Рапортъ ген. Шостака отъ 14 окт. № 302.

„Генералъ Дежіоржисъ увѣдомилъ о принятіи предложенныхъ имъ турецкому правительству условій для молодыхъ людей, желающихъ поступить въ жандармерію съ измѣненіемъ лишь предѣловъ возраста (18—23 лѣтъ), вслѣдствіе чего просилъ распоряженія, чтобы наши офицеры провѣрили насколько будутъ удовлетворять всѣмъ требованіямъ кандидаты въ жандармерію, какъ христіане, такъ и мусульмане, необязанные отбывать воинскую повинность, при условіи имѣть возрастъ не менѣе 20 и по возможности не болѣе 25 лѣтъ; унтеръ-офицеры же, окончившіе службу въ войскахъ, могутъ имѣть возрастъ отъ 25 до 45 лѣтъ.

Жалованье во время пребыванія въ школѣ назначено по 90 піастровъ въ мѣсяць, изъ которыхъ 55 піастровъ будетъ удерживаться на продовольствіе, 20 на одежду и 15 выдаваться на

руки. — При возможности зарабатывать ежедневно даже чернорабочимъ не менѣе 5—10 піастровъ и прочихъ весьма трудныхъ условій (изложены въ прилагаемой инструкціи), поставленные кандидатамъ, какъ на примѣръ быть холостымъ (въ то время какъ между сельчанами приняты ранніе браки), чтобы ни отецъ, ни братья не были наказаны по суду, согласіе служить въ любомъ мѣстѣ трехъ вилаетовъ и т. д. врядъ ли можно ожидать подачи большого числа заявленій.

Дабы совершенно успѣть во всѣхъ казахъ справиться съ этой работой, а также въ виду выяснившейся уже сравнительной безопасности путешествовать для нашихъ офицеровъ внутри страны, каждымъ изъ нихъ, по моему предложенію, наняты кавасы — тѣлохранители и опредѣлено на каждого по двѣ казы, извѣстныя имъ уже по ихъ прежней въ нихъ работѣ.

Работа по разсмотрѣнію прошеній должна быть вполне закончена къ 26 октября и желающимъ надлежитъ прибыть въ Солунь къ 30-му октября сего года“.

XVII.

Рапортъ ген. Шостака 13/X № 296.

„11-го октября Н. Н. Демерикъ запросилъ меня, не извѣстно ли мнѣ, что могло подать поводъ греческому посланнику при нашемъ дворѣ, пожаловаться графу Ламсдорфу на бывшіе случаи отказа съ нашей стороны удовлетворять просьбы греческаго населенія о покровительствѣ и защитѣ при посредствѣ чиновъ жандармеріи. — Зная достоверно изъ докладовъ нашихъ офицеровъ и постоянныхъ подробныхъ ихъ донесеній, что они никогда повода къ подобной жалобѣ не подавали, я, для выясненія вопроса, попросилъ нашего и. д. здѣсь генеральнаго консула А. А. Базилевскаго отправиться вмѣстѣ со мною къ мѣстному греческому консулу. Онъ, на вопросъ, поступали ли къ нему когда либо на нашихъ офицеровъ жалобы, отвѣтилъ что поступали; далѣе сознался, что никогда правдивость ихъ не провѣрялъ, такъ какъ для этого у него не имѣется довѣренныхъ лицъ и онъ, принимая заявленія на вѣру, доносилъ о нихъ тотчасъ по начальству. — Я объяснилъ ему, что всѣ жалобы — чистѣйшая выдумка и заявилъ, что имѣется очень простой способъ въ будущемъ знать истинную цѣну вся-

кому заявленію противъ дѣйствій нашихъ офицеровъ. Онъ сразу понялъ. „Вѣроятно къ Вамъ обращаться?“ — „Совершенно вѣрно, и Вы можете быть увѣрены, что я въ состояніи буду дать Вамъ по каждому заявленію самое подробное объясненіе, которое разъяснить Вамъ точный смыслъ происшествія“. — „Но когда же собственно было отказано нами удовлетворить просьбы греческаго населенія въ покровительство и защитѣ при посредствѣ чиновъ жандармеріи?“ — спросилъ я далѣе. — „Такого случая я не знаю“. „Однако о дѣйствіи нашихъ офицеровъ донесенія могутъ дойти до Вашего правительства только посредствомъ Васъ?“ — „Совершенно вѣрно, но повторяю Вамъ, что я объ этомъ не доносилъ“. — „Относительно же жалобъ жителей на насъ Вы согласны, чтобы я донесъ, что Вы сообщали о нихъ безъ какой либо фактической провѣрки?“ — „Совершенно согласенъ“.

Уходя еще разъ, предложилъ не стѣсняясь давать мнѣ знать о всякомъ случаѣ, когда греческое населеніе не найдетъ у нашихъ офицеровъ полного содѣйствія, насколько оно окажется возможнымъ. На слѣдующій день онъ заѣхалъ ко мнѣ вмѣстѣ съ драгоманомъ, но меня не засталъ.

О разговорѣ моемъ я подробно сообщилъ въ тотъ же день Н. Н. Демеріку, прочитавъ предварительно отвѣтъ, во избѣжаніе неточностей въ немъ, присутствовавшему при разговорѣ А. А. Базилевскому“.

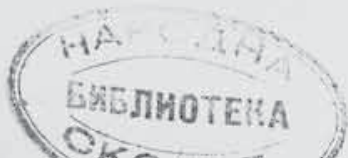
XVIII.

Репортъ кап. Полтанова ген. Шостаку, отъ 11 января 1905 г. № 4., Солунь.

Къ № 20-му. — Вслѣдствіе приказанія В. П., полученнаго по телеграфу, я, вмѣстѣ съ капитаномъ Фроловымъ и переводчикомъ Мавродіусомъ, 9 января выѣхалъ изъ Гевгели въ д. Мравинца, слѣдуя черезъ рѣку Вардаръ по Гевгелійскому мосту и далѣе на деревни Джавато и Гречишта.

Морозъ въ этотъ день доходилъ до 5° по Р. при сѣверномъ вѣтрѣ. Всѣ горы и поля покрыты снѣгомъ отъ $\frac{1}{4}$ до $\frac{1}{2}$ арш., а въ низменныхъ мѣстахъ даже и больше. Обледенѣвшія тропинки мѣстами дѣлаются непроходимыми даже для верховаго.

Въ д. Джавато я встрѣтилъ жандарма Зейнеля и полицейскаго агента Байрама ефенди, возвращающихся въ Гевгели.

Они были посланы каймакамомъ въ д. Гречишта, съ цѣлью привести оттуда молодыхъ людей въ д. Мравинца съ тѣмъ, чтобы селяне этой деревни сказали, не участвовалъ ли кто-либо изъ нихъ въ нападеніи и убійствѣ 12 болгаръ изъ д. Мравинца. Посланные исполнили порученіе, но изъ предъявленныхъ крестьянъ д. Гречишта никто опознанъ не былъ.

Въ д. Гречишта я засталъ отрядъ войскъ въ 50 ч-къ при офицерѣ; они стоятъ здѣсь съ 6 января, высылая днемъ по два патруля, одинъ по дорогѣ на д. Джавато, а другой въ д. Мравинца, оба патруля силою 10-12 ч-къ.

Въ д. Мравинца стоятъ съ 5 января 50 солдатъ при офицерѣ и высылаютъ днемъ два патруля: первый на деревни Балинце и Брайковци до границы казы силою въ 30 солдатъ; а второй на встрѣчу патрулю, двигающемуся изъ д. Фурка, Дойранской казы — силою въ 10-15 солдатъ; кромѣ того по ночамъ патрулируютъ въ окрестности деревни.

Впечатлѣніе, полученное отъ всего видѣннаго въ д. Мравинца, невозможно описать. Видъ 12 труповъ, лежащихъ въ повалку на мерзломъ земляномъ полу церкви, скорѣе похожей на старый полуразвалившійся амбаръ, гдѣ сложена всякая рухлядь, и ихъ страдальческія застывшія лица съ зіяющими ранами, въ большинствѣ случаевъ на лицѣ, наводятъ ужасъ. Безмолвная, унылая и совершенно безпомощная толпа окружала этотъ убогій храмъ молитвы, какъ-бы сама ожидающая такой же участи. Не видно на лицахъ этихъ несчастныхъ уцѣлѣвшихъ страдальцевъ ни энергіи, ни жизни, ни желанія сопротивляться совершающимся ужасамъ.

Впечатлѣніе это усугубляется можетъ быть и тѣмъ, что владѣлецъ чифлика Мравинца, богатый Мехмедъ-бей, живущій въ Дойранѣ и выколачивающій изъ населенія послѣдній грошъ и заставляющій крестьянъ жить въ лачугахъ подъ одной крышей со скотами. Въ этихъ такъ называемыхъ домахъ мнѣ пришлось видѣть трехъ раненыхъ болгаръ, которые все время лежали не раздѣваясь и грѣясь у разложенныхъ близь стѣны костровъ.

Изъ разспросовъ этихъ раненыхъ, пяти спасшихся отъ смерти болгаръ (пять другихъ отсутствовало), жандарма, прибывшаго въ день нападенія греческой банды, управляющаго чифликомъ, офицеровъ, а также и каймакама, — дѣло представляется въ слѣдующемъ видѣ: на разсвѣтъ во вторникъ 4 ян-

варя явилась банда ч-къ 30 въ д. Мравинца и, расположившись на пригоркѣ близъ церкви шагахъ въ 400—500 отъ самой деревни, потребовала мухтара съ тѣмъ, чтобы черезъ него вызвать всѣхъ жителей деревни. Отправившіеся вмѣстѣ съ нимъ 5-6 вооруженныхъ бандитовъ проводили по 2-3 селянъ въ церковь, при чемъ, какъ говорятъ крестьяне, они полагали, что прибыли войска и требуютъ ихъ по какому либо дѣлу. Всѣхъ домовъ въ чифликѣ около 45, собрать же удалось въ церкви всего 25 ч-къ: нѣкоторые сообразили о грозившей имъ опасности и скрылись. Приводъ крестьянъ въ церковь, конечно, не обошелся безъ побоевъ, вылома дверей и т. н.

Когда сборъ жителей закончился, старшій изъ числа банды, одѣтый лучше другихъ въ куртку и высокіе сапоги (остальные же были одѣты въ обыкновенномъ крестьянскомъ платьѣ, обутые въ туфли изготовляемыя въ Янину), обратился къ собраннымъ жителямъ съ вопросомъ: гдѣ у нихъ учитель и священникъ? Получивъ отвѣтъ, что ни того, ни другаго у нихъ нѣтъ, и что службу совершаетъ приѣзжающій къ нимъ священникъ изъ Валандово, предводитель банды сказалъ: „а не знаете ли, кто сжогъ дома въ Гречиштѣ“? Отвѣтъ былъ: „Не знаемъ“. Послѣ этого онъ объявилъ, что всѣмъ имъ надо будетъ идти сейчасъ же въ Дойранъ къ владѣльцу чифлика. Крестьяне д. Мравинца, хотя уже и сообразившіе, что имѣютъ дѣло съ бандитами, все таки не рѣшались имъ сопротивляться и безпрекословно отправились изъ деревни конвоируемые бандой. По словамъ раненыхъ и спасшихся банда состояла человекъ изъ 30 пришлаго люда, говорящаго между собою по гречески, а съ крестьянами по турецки. Изъ числа ихъ они могли узнать лишь одного Антона Дымча, жителя д. Гречишта, скрывающагося уже нѣсколько мѣсяцевъ; остальные лица остались неизвѣстными.

Пройдя около часа по дорогѣ на д. Фурка, банда остановилась у одного ихъ овраговъ, дала спуститься на дно его 25 селянамъ д. Мравинца и открыла по нимъ изъ ружей огонь: часть была убита на мѣстѣ, нѣкоторыхъ раненыхъ они дорѣзали; всего на мѣстѣ осталось 10 убитыхъ и 5 раненыхъ; 10 успѣли убѣжать. Изъ числа 5 раненыхъ 2 скоро умерли.

Въ то время, когда банда хозяйничала еще въ чифликѣ, управляющій его далъ знать въ д. Валандово стоящимъ тамъ войскамъ и жандарму о появленіи банды. Къ 1 часу дня при-

были въ Мравници 20 солдатъ при офицерѣ съ однимъ жандармомъ Нахиръ онъ-баши и направились вслѣдъ ушедшей банды по ея слѣдамъ на снѣгу. Скоро они достигли мѣста, гдѣ было совершено звѣрское убійство, раненыхъ отправили въ деревню, а сами по слѣдамъ пошли дальше по направленію д. Богданче. По словамъ жандарма преслѣдовали отъ 1 часа до 1½ не больше. Отсутствіе теплой одежды, неимѣніе провіанта, сильный морозъ и наступленіе сумерекъ заставили ихъ вернуться, бросивъ преслѣдованіе банды. Хотя было дано знать о случившемся каймакаму и командиру жандармской роты въ Гевгели, но важный моментъ для преслѣдованія былъ упущенъ — потеряли слѣды, по которымъ можно было настичь преступниковъ, кромѣ того не было дано знать на сосѣдніе пункты стоянки войскъ, Фурка и Богданча, словомъ не было проявлено инициативы и энергіи въ преслѣдованіи.

Отрядъ возвратился въ Валандово, а несчастные убитые оставались лежать до слѣдующаго дня:

Убитые оставили послѣ себя:

Ильо — жену и трехъ дѣтей
 Пено — престарѣлую мать
 Стойчо — жену и одного ребенка
 Ильо — жену и трехъ дѣтей
 Гоне — жену и одного ребенка
 Глигоръ — жену и сына
 Мицо — жену и двухъ дѣтей
 Спасо — жену и одного ребенка
 Петко — двухъ малолѣтнихъ сиротъ
 Танась — жену и двухъ дѣтей
 Кара-Тано — жену и трехъ дѣтей
 Апостоль — сына, (его ранили тоже).

Раненые имѣютъ:

Яно-Христо — двухъ дѣтей
 Раше-Ташо — одного ребенка
 Стоя-Апостоль — жену и ребенка.

Гигіеническія условія, въ которыхъ находятся раненые — невозможны: они лежатъ въ грязномъ, сыромъ и холодномъ помѣщеніи прямо на землѣ, тутъ-же помѣщается и ихъ домашній скотъ. Навѣщавшій ихъ изъ Дойрана докторъ далъ имъ какую-то мутную жидкость въ грязномъ пузырькѣ изъ-подъ одеколона и кусокъ ваты: этой жидкостью они промы-

вають раны, храня лѣкарство въ грязномъ углубленіи въ стѣнѣ.

У одного ихъ раненыхъ прострѣлена рука, у втораго — рука и нога, а у третьяго — рука и бокъ.

Станнымъ является то, что всѣ трое раненыхъ, не смотря на мои старанія уговорить ихъ отправиться на излѣченіе въ Салоникскій турецкій госпиталь, на отрѣзъ отъ этого отказались. Я даже предлагалъ перенести ихъ на носилкахъ до ст. Струмицы, а въ Салоникахъ довести до госпиталя въ понойномъ экипажѣ, но и на это они отказались. Видимо они, не смотря на страданія, не хотятъ пользоваться турецкою благотворительностью. Просили лишь только прислать хорошаго лѣкарства изъ Салоникъ.

Въ среду 5 января изъ Гевгели съ войсками выѣхали каймакамъ, командиръ жандармской роты и маіоръ генеральнаго штаба Нури-бей. Отрядъ раздѣлился на три части, имѣя въ своемъ составѣ отъ 50 до 80 каждый и прошли по тремъ направленіямъ: первый на д. Джавато, Гречище и Мравинца; второй на Богданче и высоты горъ и третій по направленію д. Фурка и близъ границы Дойранской казы. Войска ходили безрезультатно. Напавши на слѣды, дошли только до д. Богданче; далѣе же выпавшій свѣжій снѣгъ закрылъ слѣды совершенно, и пропали надежды на поимку банды.

Въ то время, какъ войска удалились къ д. Мравинца, сзади слышались выстрѣлы: можно было предполагать, что эта преслѣдуемая банда имѣетъ столкновение съ болгарской четой, спѣшившей на помощь въ д. Мравинца. Каймакамъ, получивши объ этомъ свѣдѣніе, далъ знать въ Гевгели и просилъ Эдхемъ пашу выслать войска для прегражденія пути отступленія греческой бандѣ, двигающейся, какъ ему казалось, на деревни Мачуково и Смоль. Войска были высланы немедленно двумя отрядами: пѣшій около 100 ч-къ, подъ командой офицера стрѣлковаго батальона поручика Шиноси еффенди, и конныхъ 30 артиллеристовъ подъ командой подпоручика Вахтымъ еффенди. Около Мачуково отряды получили свѣдѣніе о появленіи въ д. Смоль болг. комитовъ подъ командой Аргира и Леонида (или Іована) и направившись туда, прибыли въ д. Смоль около двухъ часовъ дня (она мною была посѣщена 10 числа). Греческая же банда исчезла, по всей вѣроятности направившись въ Дойранскую казу.

9 января, покончивъ разспросы въ д. Мравинца, я отправился на ст. Струмица черезъ д. Балинца. Пришлось двигаться совершенно безъ дорогъ по замерзшему топкому мѣсту, гдѣ лошади нѣсколько разъ проваливались сквозь ледъ и падали; наступившая темнота лишала возможности ориентироваться и путешествіе становилось весьма тяжелымъ. Черезъ три часа мы достигли наконецъ ст. Струмица, гдѣ оставили лошадей, а сами отправились по желѣзной догорѣ въ Гевгели.

Разговаривая еще наканунѣ съ предсѣдателемъ болгарской общины въ Гевгели о. Кирилломъ, я узналъ отъ него о безчинствахъ, совершенныхъ войсками въ д. Смоль и рѣшилъ на слѣдующій день, т. е. 10 января съѣздить туда съ тѣмъ, чтобы разслѣдовать это происшествіе. Съ вечера я сообщилъ объ этомъ каймакаму и просилъ о назначеніи конвоя и пріисканіи лошадей, съ тѣмъ, чтобы я могъ выѣхать въ путь въ 9 часовъ утра.

Ротный командиръ утромъ мнѣ сообщилъ, что лошадей никакъ найти не могутъ. Я просилъ его обратиться по этому поводу къ каймакаму; было уже 11 часовъ, а лошадей не приводили. Тогда я вызвалъ ротнаго командира и просилъ его передать каймакаму, что если черезъ $\frac{1}{2}$ часа не будетъ лошадей, то я пойду съ переводчикомъ пѣшкомъ: черезъ 10 минутъ лошади прибыли.

Проѣзжая д. Мачуково, я спрашивалъ бывшего въ д. Смоль съ 15 солдатами унтеръ-офицера Али, а прибывши въ д. Смоль — многихъ жителей этого чифлика; сопоставляя ихъ рассказы со слышаннымъ мною отъ каймакама и командира роты жандармеріи, а также принимая во вниманіе осмотръ мѣстности и изуродованнаго войсками храма, я пришелъ о дѣйствиіи войскъ къ слѣдующему заключенію:

Болгарская чета, какъ я уже сказалъ, подъ командой Аргира и Леонида (или Іована) въ числѣ 26 ч-къ явилась въ д. Смоль 5 января съ цѣлью заpastись въ деревнѣ хлѣбомъ и съѣстными припасами для дальнѣйшаго путешествія, причемъ расположилась въ 5—6 домахъ этого чифлика. Но кто-то сообщилъ находящимся близъ Мачукова войскамъ о появленіи банды и они двумя отрядами прибыли сюда около 2 часовъ дня.

Въ виду приближенія войскъ, освѣдомленная объ этомъ банда заняла каменную ограду церкви, на пригоркѣ, въ раз-

стояніи 400—500 шаговъ отъ деревни. Отрядъ прошелъ чифликъ, занялъ его опушку и расположился по оврагамъ и возвышенностямъ, оцѣпивъ ограду церкви въ видѣ кольца, не замкнутого къ сторонѣ д. Орѣовица. Завязалась перестрѣлка съ разстоянія отъ 800 до 1000 метровъ; четники стрѣляли изъ-за ограды, устроивъ въ ней нѣчто въ видѣ бойницъ и съ двухъ сторонъ передъ выходами соорудивъ изъ камней маленькіе редуты, изъ-за которыхъ, стрѣляя лежа, мѣшали солдатамъ подойти къ дверямъ ограды. Такимъ образомъ стрѣльба продолжалась до вечера, когда банда, воспользовавшись удобнымъ моментомъ, вышла изъ церковной ограды и направилась на д. Орѣовица, безнаказанно уйдя отъ войскъ. Убиты были три солдата и раненъ одинъ четникъ, ушедшій вмѣстѣ съ бандой. По слѣдамъ крови раненого четника войска преслѣдовали банду, но это продолжалось недолго. Благопріятныхъ результатовъ, какъ и въ первомъ случаѣ, достигнуто не было.

Обозленные убійствомъ трехъ солдатъ войска ворвались въ храмъ д. Смоль и произвели тамъ полный разгромъ: разбили паникадило, попортили и повыбрасывали изъ кіотовъ и иконостаса иконы, разломали Царскія врата, опрокинули верхній камень престола, разорвали и разбросали церковныя книги, разбили сосуды съ масломъ и виномъ, повалили епископское мѣсто, — словомъ изуродовали всю внутренность весьма благоустроеннаго храма и свалили все въ общую кучу. — Купель была найдена на другой день на снѣгу въ нѣкоторомъ разстояніи отъ деревни, а сосуды еще и до сихъ поръ не найдены.

Надругавшись въ волю надъ религіознымъ чувствомъ селянъ, которые укрывали будто бы у себя четниковъ, убившихъ впослѣдствіи трехъ солдатъ, войска вернулись въ Гевгели.

Я разговаривалъ съ жителями этого чифлика; они обратились ко мнѣ за совѣтомъ; что имъ дѣлать? 7 ч-къ съ мухтаромъ этой деревни во главѣ въ настоящее время арестованы въ Гевгели за то, что въ ихъ домахъ якобы укрывались комиты. — „Да можемъ ли мы не пустить четниковъ къ себѣ, не дать имъ хлѣба, когда они этого требуютъ?“ спрашиваютъ селяне. Вѣдь они все равно возьмутъ все сами, а насъ свободно приколятъ. Турецкое правительство не обезпечиваетъ ни нашу жизнь, ни цѣлость нашего имущества и вмѣстѣ съ тѣмъ не позволяетъ имѣть оружія для самообороны. Когда

же наступитъ конецъ этому невозможному положенію и неужели не явится никто съ добрымъ сердцемъ, чтобы вывести насъ изъ условій нахождения всегда между двухъ огней, а также несправедливостью турецкаго правительства и его войскъ!"

Вопросы такого же приблизительно смысла задавались мнѣ во многихъ мѣстахъ Гевгелійской казы, не исключая и самого города. Они ясно показываютъ, что положеніе съ каждымъ днемъ все болѣе и болѣе ухудшается и скоро можетъ наступить моментъ, когда извѣрившееся населеніе перестанетъ слушать обѣщанія и совѣты, перестанетъ ждать обѣщаемого улучшенія ихъ состоянія и открыто вооружившись откроетъ поголовную рѣзню.

Прибывъ съ наступленіемъ сумерекъ въ Гевгели, я постарался до отхода поѣзда повидаться съ каймакомъ, которому рассказалъ обо всемъ видѣнномъ въ д. Смоль. Онъ въ свою очередь передалъ, что о случившемся тамъ онъ получилъ свѣдѣніе лишь только вчера и донесъ объ этомъ по телеграфу Хильми-пашѣ; вслѣдствіе чего сегодня получено приказаніе назначить комиссію для разслѣдованія этого происшествія; въ нее войдутъ представители гражданской и военной власти.

Лично самъ каймакъ согласенъ съ тѣмъ, что разрушеніе церкви произведено не иначе какъ обозлившимися войсками и высказалъ увѣренность, что правительство вѣроятно на казенный счетъ возстановитъ этотъ храмъ, а виновныхъ строго накажетъ.

Офицеры, бывшіе съ отрядами въ д. Смоль, арестованы за то, что упустили болгарскую банду, во главѣ которой стояли два важныхъ предводителя комитовъ.

Распростившись съ каймакомъ и съ офицерами жандармеріи, мы выѣхали въ Салоники.

XIX.

Рапортъ ген. Шостака отъ 18 января 1905 г. № 20, Солунь.

Согласіе, данное Портой на пріемъ дополнительныхъ офицеровъ, до сихъ поръ не приведено къ концу. Полученный на дняхъ циркуляръ генерала Дежіоржиса относительно условій вступленія на службу вновь прибывшихъ офицеровъ,

заключалъ въ себѣ пунктъ, по которому эти офицеры должны были бы заниматься исключительно реорганизаціей жандармеріи. Такъ какъ этимъ пунктомъ нарушолась Мюрцштегское соглашеніе, возлагающее на нашихъ офицеровъ не только работу по благоустройству жандармеріи, но и надзоръ за войсками, почему вновь поступившіе офицеры, подписавши контракты, были бы лишены возможности исполнять порученія въ этомъ смыслѣ наравнѣ съ находящимися уже на службѣ, то я тотчасъ написалъ генералу Дежіоржису, что если въ текстѣ контрактовъ будетъ введено подобное ограниченіе, то подписаніе его придется отложить до полученія инструкцій нашего Посла, а Послу я одновременно подалъ рапортъ, испрашивая инструкцій и упомянувъ, что въ настоящее время является особенная необходимость наблюденія за дѣйствіями войскъ, которыя послѣ прекращенія насилій надъ мѣстнымъ населеніемъ снова начинаютъ проявлять свою необузданность. Посолъ тотчасъ отвѣтилъ телеграммой не соглашаться ни на какія ограниченія обязанностей офицеровъ противъ требованій Мюрцштегскаго соглашенія.

Не смотря на наступившую здѣсь небывало суровую зиму и массу выпавшаго снѣга, дѣятельность бандъ нисколько не прекращается, какъ равно и неистовства войскъ, посылаемыхъ въ погоню за этими бандами.

Доказательствами того и другого можетъ служить прилагаемая при этомъ копія рапорта капитана Полтанова отъ 11-го января за № 4-мъ, посланного мною для разслѣдованія степени справедливости поступившихъ отъ болгаръ жалобъ. Ему сопутствовалъ капитанъ Фроловъ, предназначенный мною, по принятіи на турецкую службу, въ казу Гевгели; пребываніе его всюду вмѣстѣ съ капитаномъ Полтановымъ не встрѣтило нигдѣ ни малѣйшихъ препятствій. Капитанъ Фроловъ былъ въ штатскомъ платьѣ.

Точно также продолжается и дѣятельность греческой пропаганды по подготовкѣ греческаго населенія къ возстанію (рапортъ капитана Полтанова № 5), не только въ казахъ, но и въ г. Салоникахъ. На дняхъ здѣсь были открыты полиціей при двухъ магазинахъ, торгующихъ бакалейными товарами, склады ружей, револьверовъ и патроновъ; револьверы и патроны выносились изъ магазина греками въ мѣшкахъ, прикрытые рисомъ и крупой и, т. п.

Подобная дѣятельность греческихъ комитетовъ въ связи съ бѣдственнымъ положеніемъ турецкихъ войскъ (рапортъ капитана Полтанова № 6) даютъ полное основаніе думать, что внутри санджака съ началомъ весны произойдутъ большія осложненія.

Относительно организациі жандармеріи выработано временное распредѣленіе наличнаго ея состава по болѣе важнымъ караколамъ и опредѣлено, какое количество солдатъ необходимо придать каждому посту для того чтобы жандармы могли совершать патрулированіе, не подвергаясь опасности при встрѣчахъ съ бандами. При этомъ пришлось на многіе посты назначить жандармовъ въ гораздо меньшемъ числѣ, чѣмъ по окончательному опредѣленію, такъ какъ ихъ и раньше не хватало, и за послѣднее время еще многіе вышли въ отставку. Для нашего сектора цыфровыя данныя слѣдующія: положено имѣть 1219 пѣшихъ и 193 конныхъ жандармовъ, состояло же къ 1 января 1905 г. 564 пѣшихъ и 147 конныхъ, такъ что недоставало 700 человекъ, почти половины. Имѣя въ виду, что подготовка новыхъ жандармовъ требуетъ мѣсяцы, оставалось только обратиться къ болѣе рациональному распредѣленію наличнаго состава и въ зависимости отъ него къ иному размѣщенію количества войскъ, которыхъ было до сего времени 3900 и теперь на 500 еще увеличено. Генераль-инспекторъ призналъ необходимымъ согласиться на подобное размѣщеніе, не смотря на возраженія военныхъ властей, настаивавшихъ, чтобы жандармы были распредѣлены въ зависимости отъ размѣщенія войскъ, а не наоборотъ. Теперь предстоитъ прослѣдить, чтобы намѣченные переводы жандармовъ на новыя мѣста были дѣйствительно выполнены въ кратчайшій срокъ.“

XX.

Рапортъ кап. Полтанова генер.-майору Шостаку отъ 11 января 1905 г. № 5., Солунь.

„Въ городѣ Гевгели я засталъ населеніе въ высшей степени возбужденномъ настроеніи. Перепуганныя лица обывателей, войсковые патрули на каждомъ шагу, толпы топчущагося народа, производятъ впечатлѣніе будто въ городѣ должны совершиться какія-то чрезвычайныя событія. Къ тому же отъ болгарскаго населенія приходится слышать постоянныя

опасенія за ихъ жизнь и цѣлость имущества: повсюду говорятъ открыто о существованіи общества греческой вооруженной молодежи, которая получаетъ отъ греческаго комитета жалованье въ размѣръ 2 лиръ въ мѣсяцъ и, кромѣ того, будто бы еще и наградныя деньги за совершеніе преступленій, направленныхъ противъ болгаръ. Молодежь подбираютъ, въ большинствѣ случаевъ, не совершеннолѣтнюю съ тѣмъ, чтобы она не отвѣчала строго передъ турецкимъ правительствомъ. Непричастные къ болгарской партіи люди называли мнѣ даже извѣстное лицо въ городѣ, выдающее жалованье и наградныя деньги.

Есть полное основаніе предполагать, что если греческіе четники и не находятся подъ покровительствомъ турецкаго правительства, то во всякомъ случаѣ, на совершаемыя ими преступленія власти всегда готовы закрывать глаза. Въ подтвержденіе этого мнѣнія можно привести хотя бы слѣдующій случай, когда виновные остались ненаказанными. Въ этомъ нельзя винить только-что прибывшаго въ Гевгели каймакама, который еще не успѣлъ хорошо ознакомиться со своими подчиненными и прибрать ихъ въ руки; повидимому, онъ руководствуется самыми добрыми намѣреніями и желаетъ потрудиться для умиротворенія ввѣреннаго ему района. Наканунѣ моего пріѣзда, 7 января въ 5 часовъ вечера, шагахъ въ 10—15 отъ полицейскаго каракола грекоманъ Антонъ, сынъ Бекира Христо, заведя сору съ болгаринѣмъ Теофаномъ Стойко, выстрѣлилъ въ него изъ револьвера и ранилъ тяжело въ плечо; при этомъ нападавшаго окружала толпа греческой молодежи, главаремъ которой былъ Христо Буныокро. По рассказамъ раненаго, стоявшіе у дверей каракола солдаты, услышавъ выстрѣлъ, закрыли за собой двери каракола и не преслѣдовали преступника. Прибѣжавшая на мѣсто происшествія жена раненаго близъ него никого уже не застала. Явившимся ко мнѣ родственникамъ раненаго я посоветовалъ подать прошеніе каймакаму. Совершившій преступленіе скрылся и только послѣ того, какъ я началъ наводить справки у жандармскаго офицера, какія приняты мѣры къ его задержанію, было послано для преслѣдованія въ деревню Бунарча, куда будто бы скрылся стрѣлявшій, но, какъ оказалось въ послѣдствіи, его тамъ не нашли.

Вообще во время моего трехъ-дневнаго пребыванія въ Гевгелійской казѣ мнѣ неоднократно приходилось слышать

отъ населенія въ Гевгели сожалѣніе объ отсутствіи русскаго офицера, такъ какъ оно увѣрено, что офицеръ однимъ своимъ присутствіемъ заставляеть власти обращать вниманіе на совершаемыя звѣрства и преслѣдовать преступниковъ.

Весьма возможно, что присутствіе въ Гевгели русскаго офицера, особенно въ настоящее время, болѣе чѣмъ желательное, явится дѣйствительнымъ средствомъ для предотвращенія возникновенія крупныхъ безпорядковъ.

XXI.

Рапортъ кап. Полтанова ген-майору Шостаку, отъ 11 января 1905 г. № 6., Солунь.

Находясь въ продолженіе трехъ дней въ Гевгелійской казѣ и видя турецкія войска при разныхъ обстоятельствахъ несенія ими службы, я вынесъ самое безотрадное впечатлѣніе.

По линіи желѣзной дороги, въ большинствѣ случаевъ, войска стоятъ въ палаткахъ, не смотря на то, что морозъ достигаетъ иногда 10—12° при сильномъ вѣтрѣ. Одинъ изъ офицеровъ генеральнаго штаба увѣрялъ меня, что нижніе чины къ этому привыкли и совершенно не страдаютъ отъ холода. Трудно этому вѣрить, особенно принимая во вниманіе скудность питанія турецкаго солдата: изъ проходящихъ поѣздовъ имъ выбрасываютъ хлѣбъ, даже не заботясь о томъ, что бы онъ въ оттепель не попадалъ въ грязь и лужи воды; объ остальной пищѣ предоставляютъ заботиться самимъ.

На нѣкоторыхъ станціяхъ войска пріютились въ баракахъ вмѣстѣ съ желѣзнодорожными рабочими, но какъ мнѣ передавали, это скоро будетъ воспрещено администраціей ж. д., въ виду бывшихъ уже столкновеній между солдатами и рабочими.

Размѣщенные по деревнямъ войска, хотя и живутъ въ домахъ, но, не получая казеннаго топлива, должны добывать его собственными средствами, не всегда легальнымъ путемъ. Довольствіе этихъ солдатъ стоитъ не много лучше расположенныхъ вдоль желѣзной дороги.

Встрѣчая по пути въ горахъ патрули, мнѣ было жутко на нихъ смотрѣть и приходилось опасаться при дальнѣйшихъ холодахъ за ихъ жизнь; къ тому же полное отсутствіе теплой одежды и сапогъ, неимѣніе пристанища, гдѣ

можно бы хоть временно обогрѣться, впроголодь питаніе — ставятъ ихъ въ такое положеніе, что требовать отъ нихъ правильного несенія службы совершенно невозможно.

Въ настоящее время, при такомъ печальномъ состояніи войскъ, всякое патрулированіе по дорогамъ, а также и посылка для преслѣдованія бандъ, является напрасной тратой труда и ведетъ только къ еще большему изнуренію войскъ.

Стрѣлковые батальоны обставлены нѣсколько лучше и то далеко не блестяще.

Мнѣ пришлось видѣть встрѣчающаго меня ротнаго командира низама, обутого въ шерстяные носки, изъ которыхъ, не смотря на морозъ, торчали грязные пальцы ногъ, — можно себѣ представить о состояніи обуви у солдатъ!

XXII.

Частное письмо ген. Шостака ген. Протопопову.

Глубокоуважаемый Николай Ивановичъ,
Письмо Ваше я сейчасъ-же предъявилъ Н. Н. Демериду. Долженъ Вамъ сказать, что и по дѣлу Славки Чакаровой я счелъ лучшимъ средствомъ обратиться къ Николаю Николаевичу, при чемъ оказалось, что онъ по собственному почину нажималъ Хильми о назначеніи скорѣйшаго суда и на засѣданіе послалъ своего представителя; а когда ее осудили, то онъ настоялъ у Хильми-пашѣ о необходимости ее помилованія. Такъ это и случилось: она на свободѣ и даже получила разрѣшеніе не покидать Салоникъ, — какъ о томъ просила, — тоже благодаря Н. Н-ча, неизмѣннаго всегда ходатая за всѣхъ болгаръ, хотя объ этомъ не трубить направо и налево. Такъ и въ данномъ случаѣ, благодарность, которую Вамъ угодно было мнѣ передать, всецѣло относиться къ Демериду, что я ему и сообщилъ. На счетъ Султаны Апостоловой есть надежда, что на предстоящій Байрамъ ее выпустятъ. Съ этимъ согласился, тоже благодаря настоянію Н. Н-ча Хильми, но еще не получилъ отвѣта изъ Константинополя.

Вотъ какую надпись сдѣлалъ Н. Н. на Вашемъ письмѣ: „Мнѣ неизвестно, какія послѣдствія въ Константинополѣ имѣло обращеніе благотворительныхъ дамъ къ Агентамъ въ Софіи. Наше посольство поручило мнѣ вступить въ дѣло Чакаровой еще въ сентябрѣ-октябрѣ, когда я уже занимался имъ.“

Къ моимъ поступкамъ присоединился и австрійскій гражданскій агентъ и мы послѣ осужденія Чакаровой настояли передъ Хильми-пашей, чтобы онъ исходатайствовалъ примѣненіе къ ней амнистіи. Одновременно мы занялись и судьбою Апостоловой и надѣмся, что вскорости и ея дѣло получить благополучное разрѣшеніе“. 23 Января 1905 г. Н. Д.

Что касается, что амнистія Апостоловой можетъ совершиться безъ участія русскихъ и дастъ поводъ къ укоризнамъ, то прошу передать Г-жѣ Каравеловой и прочимъ лицамъ, заинтересовавшимся этимъ вопросомъ, что по моему глубокому убѣжденію, если что-либо будетъ сдѣлано въ ея пользу и сдѣлано въ пользу Чакаровой, то именно благодаря Н. Н. Демеріку, т. е. русскому вліянію. Всѣ вопросы подобные этому разрѣшаются только по представленію Хильми-паши. Съ нимъ Н. Н. видится 5-4 раза въ недѣлю, кромѣ экстерныхъ случаевъ. Въ случаѣ съ Апостоловой Хильми-паша согласился ходатайствовать о ея помилованіи раньше истеченія срока только вслѣдствіи настоянія Н. Н-ча и присоединившагося къ нему Мюллера. Насколько будутъ имѣть вліянія просьбы представителей державъ въ Константинополѣ я, разумѣется, не знаю; но безъ начала, т. е. ходатайства Хильми-паши подъ вліяніемъ Демерика, не было бы и конца. Жаль будетъ, если эта дѣятельность Н. Н-ча не станетъ извѣстной въ Болгаріи, гдѣ интересуются всѣмъ происходящимъ въ Македоніи, а поэтому должны составить себѣ правильное представленіе о такой личности какъ Н. Н., играющей столь видную роль во всѣхъ благотворныхъ распоряженіяхъ Хильми-паши. Всѣ-же неудачныя распоряженія Хильми-паши являются скорѣе всего послѣдствіями полученныхъ имъ изъ Порты предписаній, и агенты въ такихъ случаяхъ не перестаютъ жестоко его пилить, при чемъ дѣло доходитъ до того, что Хильми прямо заявляетъ, что „вѣдь у него при дворцѣ бездна враговъ, готовыхъ при всякомъ случаѣ подставить ему ножну“ (или свернуть ему шею, что будетъ правильнѣе). Посмотрите сколько прикладывается труда, чтобы выхлопотать экзархистамъ право имѣть своихъ священниковъ, свои храмы, свои школы и учителей? И если все таки вопросъ этотъ съ мѣста не двигается, то не изъ за бездѣтельности агентовъ, которые и передъ Рождествомъ на этомъ настаивали,

настаивають и теперь въ виду близости Пасхи, а просто вслѣдствіи безусловнаго препятствія изъ Константинополя.

Какъ бы то ни было, Апостолова, дастъ Богъ, скоро будетъ свободна. За Ваше же обращеніе ко мнѣ я могу Вамъ быть только благодарнымъ, такъ какъ оно дало мнѣ возможность выяснитъ Вамъ, а можетъ быть и интелегенціи болгарской, личность Н. Н. Демерика.

Сегодня офицеры, подписавшіе вчера контракты, выѣхали внутрь страны и надо думать, что дѣла пойдутъ лучше.

Пріимите увѣренія въ моемъ искренномъ уваженіи (и сожаленіи, для себя, что Вы покидаете Софію).

Вашъ покорнѣйшій слуга
Федоръ Шостакъ.

27 января 1905 г.

Солунъ.

За да разбератъ читателитѣ по-добре съдържанието на гореприведеното писмо, ние ще имъ припомнимъ нѣкои стари работи. По време на описуемитѣ събития руски дипломатически представителъ въ София бѣше Ю. П. Бахметевъ. Той не само че не се интересувахе за македонскитѣ събития, но дори и отбѣгваше отъ всѣкакво съприкосновение съ тѣхъ. Въ статията „Представителитѣ на Русия въ Бѣлгария“, напечатана въ Годишника на демократическата партия отъ 1906 г., ето какво е писано по тоя поводъ: „По инициативата на македонскитѣ благотворителни дружества въ София била съставена петиция до дипломатическитѣ агенти, приподписана и отъ другитѣ женски дружества, съ молба да се ходатайствува за амнистирането на учителката Славка Чакърова, осждена отъ турския сждъ въ Солунъ. Докато да се подпише петицията, въпросътъ за амнистирането на Чакърова се разрешава. Оказва се обаче, че въ солунския затворъ имало и друга подобна затворница, а именно учителката Султана Апостолова. Тогава председателкитѣ на подписанитѣ дружества взематъ петицията и тръгватъ съ нея да молятъ агентитѣ допълнително за Апостолова. По традиция тѣ първомъ отиватъ при руския представителъ; той ги приема, но нито ги поканва да седнатъ, нито ги изслушва като хората, а имъ прочита цѣла нотация за това, че тѣ напраздно си губятъ времето, че това не било негова работа и че по-добре било съ своята просба тѣ да се

адресиратъ къмъ българския министъръ на външнитѣ работи. Той дори не счелъ за нужно да имъ приеме петицията. Тоя фелдфебелски приемъ свършено обезсърдчилъ председателя и тѣ едва не се отказали да посетятъ другитѣ агенти. Какво било очудването имъ обаче, когато другитѣ агенти не само че ги приели любезно и ги изслушали внимателно, но имъ обещаваатъ дори и своето съдействие. Наистина, отказаната отъ руския представител петиция отиде по назначение, но това бѣ дѣло на другъ, сърдоболень руски човѣкъ“.

Тоя сърдоболень руски човѣкъ бѣше генер. Протопоповъ. По просбата на г-жа Каравелова, макаръ това и да не е било въ кръга на неговата мисия въ България, той изпраща петицията генер. Шостаку и го замолва да се застъпи за българскитѣ жени затворници въ Македония, и последниятъ му отговаря, какво и отъ кого е било това направено.

КАКЪ СЖ ПИСАЛИ МАКЕДОНЦИТЪ ПРЕДИ
115 ГОДИНИ.

Съобщава проф. В. З л а т а р с к и.

Покойниятъ добъръ българинъ Д. Каранфиловичъ още въ 1906 г. ми бѣше предалъ два документа, като ми предложи право да ги издамъ, ако ги намирамъ за интересни, колкото и както намѣря за добре. Но тия документи, като ценни, бѣхъ ги прибралъ и въ сѣщото време затурилъ нѣкъде низъ книжата си, така че дълго мислѣхъ, че съмъ ги изгубилъ. Обаче тия дни случайно ги изнамерихъ и бързамъ да ги обнародвамъ поради тѣхната навременность и важность.

I

Ето съдържанието на първия документъ въ факсимиле :

[illegible]

1814: Ганжа 5: общество:

УСЗ ХСЗУ ПАСО СЪЗДАНА

З'єднано з трією:—

како горе зрешено не сме поинака да
овна капева иако зрешено повеќето на
десет хиле иако на два иако да се
двојно: Х: За секој пат појавува
секој франеж по: 50 тисеќи на секој

Документът е написан на половин лист (38·4×25·7 см.) бѣла хартия, сгънатъ на две, съ водни паралелни (на разстояние 3 см.) линии, а въ срѣдата на първата страница, на която е написанъ текстътъ, има воденъ знакъ кръгъ и въ срѣдата му птица, кацнала на планински върхъ. Другитѣ три страници сж празни.

Отъ съдържанието на документа се види, че това е едно условно писмо, сключено между двама търговци, Хаджи Тасе и Мано Хаджи Петко(въ), на 5. януарий 1814 г. въ Башино село, недалечъ ($\frac{3}{4}$ часа) с.-з. отъ Велесъ¹, за образуване на съдружие между тѣхъ при условия, че Хаджи Тасе внесълъ 5 хиляди гроша капиталъ, броени пари, и че съдружниците ще дѣлятъ по равно печалби и загуби, за четири години, следъ изтичането на които сдружението може да продължи за повече години, ако и двамата съдружници това пожелаятъ.

Условното писмо е писано на чисто велешко наречие, съ всичкитѣ му български характерни граматически особености. Въ свободна транскрипция съдържанието на писмото, като прибавяме и ударение на думитѣ по велешко наречие, гласи:

От дѣнеска ъвде показуямъ како се чиниме ъртаци сосъ Хаджи Тасета. И турилъ Хаджи Тасе капиталъ 5000 гроша, брѣени пари да работатъ. На среде отъ ъвиа пари, што ке имъ даде гѣспотъ — или кяръ или зараръ — братски да дѣлатъ напѣлу. И ймаме зборъ² за чѣтири гѣдини да работиме заедно ъртаклѣкъ. Откакъ се свѣрши това врѣме, ако сака и еденъ и другъи, пакъ мѣжатъ за пѣвекъе врѣме да ъстанатъ; затѣва правиме двѣ писма едѣно како другѣо, да се знае. 1814. януария 5. Башино село.

Асъ Хаджи Тасе су каилъ³

Ясъ Мано Хаджи Петко.

Какѣ е гѣре згрѣшено нѣ сме показале отъ ъвиа капиталъ ште трѣбатъ пѣвеке пари или дѣсетъ хилѣди или двѣесетъ — да стѣи дѣбъръ⁴ Хаджи Тасе сѣкой патъ и да работатъ сосъ фѣйде⁵ по 50 пари на мѣсець на сто-то.

¹ Покойниятъ Д. Каранфиловичъ ми казва, че Башино село било родно мѣсто на двамата братя „Петковичи“, руски консули — единиятъ въ Бейрутъ, а другиятъ въ Фиуме.

² Збор = дума, условие.

³ „Су каилъ“ значи „съмъ каилъ“ (су вм. сум; каилъ турска дума, която значи „съгласенъ“).

⁴ Въ „добир“ е неточно написано предадено „ѣр“ чрезъ „ир“: „добир“ е вм. добѣр, както „свирѣши“ вм. свѣрши. Тукъ „добѣр“ значи гарантинъ, който ще посрещне евентуални по-голѣми задѣлжения на съдружието.

⁵ Фѣйде = лихва.

II

Съдържанието на втория документъ гласи:

„Со сѣмъ моимъ темесѣкомъ знанѣ тво|рью какѣ ѿсь долъ
пѣтъписаннѣ свакому сѣдѣ какѣ зехъ стока ѿ : х : тасета и
кѣмпания за грошѣ : 640 : и по|слово велѣмъ шесѣстотинѣ
и четириесе и ѿмаме ваде¹ да се наплатиме на петричѣ пана-

¹ ваде = срокъ (тур. дума).

ѣхърь бѣсь речѣ ѿ бѣсь | никое прекословие зато даю моѣ
ръкописанѣе да е за вѣверение.

1815 ѿвльѣ 29 : прилепъ —

бенъ Хюдаверди
шаитъ Мартинъ
ичинъ.

мартинъ сто[и]мировъ
с ѿртаци добри
платци.

сведокъ
ѿзъ панчо
софиѣли
ѿбаѣи“

Тоя документъ е написанъ сжщо на половинъ листъ
бѣла хартия, сгънатъ надве, съ сжщитѣ водни паралелни
линии, съ водни букви N R P. На втората страница, т. е. на
гърба на текста се чете: „теслимъ ѿ петричѣ гр. 250“, напи-
сано отъ друга ржка. Третата страница е празна, а на четвър-
тата въ горния ѣрай е написано отъ сжщата ржка, която
писала и документа, следното: „темесѣкъ на мартина ѿ софѣа
за гро^м : 640 : | ваде до петричѣ : 1815 ѿвльѣ : 29 : прилепъ.“

Отъ съдържанието на документа личи, че това е единъ
записъ (темесюкъ), даденъ на 29 юлий 1815 г. отъ търго-
веца Мартинъ Сто[и]мировъ, родомъ отъ Софѣа, както се
види отъ приведената приписка на 4-та страница, въ Прилепъ
за 640 гроша срещу стока, която получилъ отъ х. Тасе и С-ие,
съ срокъ до панаирѣ въ Петричѣ, който ставалъ на есенъ
всѣка година, и при двама свидетели: единъ арменецъ на име
Хюдаверди (на арм. Асвададуръ), който съ арменски букви
на турски езикъ написалъ, че става свидетель заради Марѣ
тина, а другъ — Панчо софѣянецъ, абаджия.

Вториятъ документъ е съчиненъ на смѣсенъ езикъ —
народно наречие съ литературни черковнославянски изрази
зъ, сѣмъ моимъ темесѣкомъ, творю, суду, даю, рукописание-

прекословие, увѣрение, — покрай народнитѣ изрази: зехъ, Тасета, кумпания, велама, имаме, ваде, да се наплатиме, на Петричъ панагюръ, безъ речъ, темесукъ на Мартина отъ София, ваде до Петричъ.

*

И двата гореприведени документа сж писани отъ една и сжща ржка, а именно отъ ржката на Мано х. Петковъ, който, както се това установява отъ първия документъ, пише въ втория отъ името на съдружническата фирма — „Хаджи Тасета и кумпания“; сжщо отъ него е писана приписката на 4-та страница, когато оная на 2-та е отъ друга ржка. Но нашитѣ документи, освенъ че ни запознаватъ съ търговскитѣ наредби и обичаи на българитѣ въ Македония въ началото на XIX в., представятъ интересъ и важность въ друго отношение. Тѣ ни въвеждатъ въ една епоха, когато гърцизмътъ въ Македония бѣше въ най-голѣмата си сила, и ясно свидетелствуватъ, че прѣди 115 години македонскитѣ търговци, както и еснафлиитѣ, — дветѣ най-жилави тогавашни организации, върху които опрѣнъ българскиятъ народъ сполучи да обособи своята национална индивидуалность и да се освободи духовно, сж знаели и употрѣбавали българския езикъ и грамота въ всичката имъ чистота и сила. А тогава нѣмаше нито българска Екзархия, нито революционни организации, а отука ясно става, че македонцитѣ българи при всичкия натискъ на гърцизма още въ началото на XIX вѣкъ се чувствували истински българи и открито показвали своята българщина съ сжщото пълно съзнание, както и днесъ подъ не по-малко силния гнетъ на новитѣ си политически и духовни владетели.

София, 31. I. 1929 г.

ДАРЪ

отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

П. Н. МИЛЮКОВЪ И БЪЛГАРИЯ

(По случай на седьмдесетгодишнината на П. Н. Милюкова).

Отъ Л. Милетичъ.

Тържественото чествуване на П. Н. Милюкова на 3. III. т. г. въ Парижъ неочаквано получи характеръ на една громка манифестация отъ страна на най-трѣзвата частъ на руската емигрантска интелигенция, която се въодушевява отъ демократически идеи по най-жизненитѣ за своята родина политически и економически въпроси и която работи да се установи въ Русия едно трайно републиканско управление, съответно на новитѣ демократични условия на живота. Около републиканското знаме на Кадетската партия на чело съ Милюкова сега заставатъ почти всички по-умѣрени лѣви и дѣсни руски политически партии, въпрѣки идейнитѣ различия, които ги раздѣлятъ по други въпроси отъ второстепенна важность. Това се видѣ отъ поздравителнитѣ речи, които се произнесоха на юбилейното тържество на 3. мартъ т. г. отъ делегати на различнитѣ политически течения съ изключение на крайнитѣ лѣви и дѣсни партии.

Но покрай Милюкова политикъ и общественъ деецъ; на 3. мартъ се чествуваше и учениятъ историкъ, професорътъ Милюковъ, който съ своитѣ научни трудове особено по историята на руската култура е оставилъ неизгладими следи у съвремената руска интелигенция, на която той е завладѣлъ душата като неинъ любимъ учителъ и ръководителъ. Предъ Милюкова, като ученъ, изразитѣ на дълбока почитъ и непристорено уважение отъ страна на всички, които го поздравиха, бѣха пропити съ необикновена сърдечность. Пълна характеристика и на моралната личность на Милюкова бѣ дадена отъ тѣхъ съ трогателни подробности изъ неговия личенъ, буренъ животъ, прекаранъ въ отечеството му и въ чужбина.

Всичко се свеждаше къмъ едно върховно заключение, изтъкване Милюкова като силенъ характеръ, неуклоненъ ратникъ за доброто, за истината и справедливостта, едва ли не най-културния между културнитѣ синове на Русия. Покрай тия високи добродетели на юбиляра се превъзнасяха необикновената му физическа издържливостъ и неуморимата му работоспособностъ. Тържеството на Милюкова се преобърна въ голѣмъ, културенъ руски празникъ, чиито рефлексии ще се осѣтятъ далечъ задъ границитѣ на Франция, главно въ Русия и срѣдъ славянството изобщо.

Но празникътъ на Милюкова се ознаменува и съ една друга своя важна особеностъ, — той бѣ внушителна манифестация и на едно неподозирано, твърде задушевно руско-българско културно единение до такава степенъ, че получи характеръ и на българско тържество. Това се потвърди чрезъ голѣмото участие, което културна България взе въ Милюковото чествуване чрезъ делегации, поздравителни адреси, писма и телеграми отъ страна на най-виднитѣ български научни и културни институти и отъ множество най-видни обществени корпорации и ръководни личности въ България на чело съ министъръ-председателя и председателя на Народното събрание. Свърхъ всичко туй всенароденъ изразъ на любовъ и почитание къмъ Милюкова бѣ даденъ и отъ Народното събрание, което вотира една скромна парична сума — даръ на Милюкова. Този материяленъ изразъ на духовнитѣ връзки, които свързватъ България съ Милюкова, получи още по-идеално значение, като биде отъ самия юбиляръ предназначенъ да послужи за изданието на IV. томъ отъ недовършенитѣ му „Очерки по исторіи русской культуры“. Съ възхитени ръкоплескания събранието потвърди това високо предназначение на дадената отъ България помощъ. Приятелското си настроение къмъ България юбилейното многочислено събрание изрази и чрезъ сърдечната топлина, съ която бѣ посрещнатъ пишущиятъ тѣзи редове като представител на Българската академия на наукитѣ, на Македонския наученъ институтъ и на Българския университетъ, чието поздравително слово бѣ често прекъсвано и изпроводено съ бурни изрази на искрено съчувствие. Сжщо така бѣ приетъ и поздравътъ на българската македонска съюзена емиграция, чийто председател лично прочете поздравителния адресъ до Милюкова. Всичко туй рѣзко подчерта

Павелъ Николаевичъ Милюковъ.

П. Н. Милюковъ е роденъ въ Москва на 23.I. 1859 год. Срѣдното си и висше образование завършилъ въ Москва въ 1882 год. Въ Московския университетъ М. става доцентъ и преподава по история до 1893 г. — Отъ 1895 до 1898 год. М. е професоръ въ българския университетъ въ София. Презъ 1898 г. М. взема участие въ археологическата експедиция въ Македония заедно съ академика Н. П. Кондаковъ и проф. А. Лавровъ. На 1899 год. М. се завърналъ въ Русия. Въ 1902 год. той отива въ Америка и чете лекции въ университета въ Чикаго и др. Въ 1905 М. повторно се връща въ Русия и основава тукъ конституционно-демократическата (тъй нар. „кадетска“) партия. Следъ отричането на царъ Николай II отъ престола (презъ февруарий 1917 год.) М. става министъръ на външнитѣ работи въ кабинета на Керенски. На 2 май сжщата год. Милюковъ дава оставката си. Болшевишката революция въ 1918 г. заварва Милюкова въ Киевъ, отъ гдето той презъ Одеса заминава, въ състава на шесточленна делегация, за Парижъ и Лондонъ да действува за военна помощъ на противоболшевишка Русия и за участие отъ нейно име въ предстоящитѣ преговори за миръ. Клемансо осуетява това участие.

голѣмата, нескривана симпатия у най-висшата руска интелигенция къмъ България. Тази проява на душевно единение между културнитѣ представители на двата славянски народа бѣ свѣтълъ лжчъ въ днешнитѣ тъмни взаимни отношения на славянитѣ.

Ето въ български преводъ съдържанието на поздравителната речъ, която произнесохъ на руски въ тържественото заседание въ честь на П. Н. Милюкова на 3. мартъ въ залата на океанографическия институтъ въ Парижъ :

„Уважаеми госпожи и господа,

Събрали сме се днесъ тържествено да чествуваме великия човѣкъ на Русия, който е обогатилъ руската историческа наука съ многоценни трудове, а покрай това дълго е упражнявалъ и още упражнява благотворно влияние върху развитието на руската обществена мисълъ въ напълно демократическо направление.

Следващитѣ господа оратори ще съумѣятъ както трѣбва да охарактеризуватъ значението за Русия на творческото дѣло на Павла Николаевича Милюкова, съ което той несъмнѣно твърде се е възвисилъ надъ срѣдния уровень на съвременнитѣ си духовни водители на руския народъ.

Менѣ бѣ дадена думата въ началото на програмното изпълнение на днешното тържествено заседание като на гостъ-делегатъ, дошелъ да поднесе на многоуважаемия юбиляръ многосърдечни поздравления отъ България. Ще си позволя, уважаеми госпожи и господа, за малко да заема благосклонното Ви внимание, за да изтъкна въ най-сгъстенъ видъ необикновеното значение, което личността на Милюкова си е спечелила въ нашата родина до такава степенъ, че Милюковъ наистина се ползува съ широка популярностъ всрѣдъ всичкитѣ почти кръгове на българската интелигенция.

Известието за предстоящия юбилей на Милюкова веднага намѣри въ българското обществено мнѣние най-съчувственъ отзивъ. Българитѣ, както е известно, между славянитѣ се отличаватъ съ своя особенъ, повече въ себе си затворенъ характеръ, който рѣдко проявява напълно своитѣ съкровени чувства. Въ сегашния случай, обаче, щомъ работата се касаеше до личността на Милюкова, дълбоко таещата се, не-

загаснала народна любовъ къмъ него внезапно се възпламени, и това ваше руско тържество въ Парижъ се почувствува въ България и като свое тържество. Азъ лично — нека ми бжде позволена тая откровеностъ — усѣтихъ сжщо такава спонтанна реакция на душата си, и може да се каже, че сжщото е станало у всички българи, познаващи научната и обществена дейностъ на Милюкова, а такива у насъ има сравнително голѣмо множество.

Сжщо такъвъ спонтаненъ изразъ на всенародно уважение къмъ Милюкова бѣ и жестътъ на българското Народно събрание, ако и твърде скромненъ, но затова пъкъ чистосърдеченъ.

Цѣлата сжщина на популярността на Милюкова въ България се крие преди всичко въ обстоятелството, че въ неговата личностъ българскиятъ народъ вижда олицетворение на създалия се у него идеаленъ образъ на истинския руски народъ съ неговата любвеобилна душа, готова пожертвователно и искрено да подържи своя юженъ събратъ. Може да се каже, че Милюковъ постепенно стана духовно обединително звено между България и Русия, къмъ която българскиятъ народъ и до сега неизмѣнно съхранява святи, чрезъ никакви инцидентни исторически недоразумения неунищожаеми братски чувства.

Несъмнѣно е, че за една такава идеализация на личността на Милюкова, освенъ другитѣ му известни ценни лични качества, най-много е допринесло и неуклонното му правдиво отношение къмъ най-жизненитѣ национални въпроси на България.

Важното отличие на Милюкова като общественъ и политически деецъ е, че той е пристѣпвалъ къмъ опознаване съ актуалнитѣ въпроси преди всичко методически като ученъ, по-дълбоко засягащъ съ бистрия си погледъ назадъ и напредъ — въ тѣхната историческа, причинна връзка. Рѣдко негово качество е, че той действително въ себе си съединява даровитъ историкъ-славистъ, съ активенъ политикъ, на което се дължатъ и неговата обективностъ и последователностъ.

Разбира се, че тѣзи висши качества, често въ политиката твърде не се ценятъ, защото дневната политика, считайки се изкуство, си позволява привилегията между друго да отрича дори и логиката. Но въпрѣки неминуеми, временни неуспѣхи Милюковъ все пакъ си запази репутация на забележителенъ

реаленъ политикъ, който високо поставя и политическия моралъ.

Милюковъ стана и въ България непристоренъ изразителъ на историческата правда както по въпроситѣ, касаещи се до политическитѣ отношения на България къмъ Русия, така също и по твърде палещитѣ въпроси, които разединяватъ българския народъ отъ неговия западенъ славянски съседъ. Милюковъ, който лично е изучавалъ на самото мѣсто България и специално Македения, не е могълъ като историкъ-славистъ да подценява важното значение на българския етнически характеръ на славянскитѣ жители въ Македония за решение на македонския въпросъ, и затова, естествено, той прямо се е застъпвалъ въ полза на произлизащото отъ тоя фактъ общечовѣшко право на македонскитѣ българи за политическо самоопредѣление, за независимъ животъ, гарантиращъ неприкосновеностъ на националната имъ самобитност.

Въ сжщата посока Милюковъ е проповѣдвалъ и действувалъ и въ битността си членъ на Государствената Дума па и иначе предъ официалнитѣ представители на руската дипломация, които не всѣкога основателно сж схващали сериозността на българскитѣ национални въжделения, а често, въ своитѣ политически смѣтки, дори и съвършено сж пренебрѣгвали неотемлемото право на българския народъ за политическа независимостъ въ всичкитѣ области на етнографическа България, въ която, естествено, се включва и Македония.

По случай на днешното празнуване почувствуваха се особено призвани да поднесатъ своитѣ благопожелания на многуважаемия г. Милюковъ висшитѣ български научни учреждения — Българската академия на наукитѣ, Македонскиятъ наученъ институтъ и Българскиятъ университетъ, съ които тѣсно е свързано името на Милюкова, защото Милюковъ се числи членъ-кореспондентъ на нашата Академия, почетенъ членъ на Македонския наученъ институтъ, а съ Университета неговитѣ духовни връзки датиратъ отъ времето на пребиванieto му въ България, когато той бѣше професоръ по руска история. Въ знакъ на особено уважение къмъ г. Милюкова Българскиятъ университетъ сега го прогласи свой почетенъ докторъ по история и ми възложи да предамъ г. Милюкову надлежния дипломъ.

На мене се падна почетната задача лично да поздравя отъ името на поменатитѣ български научни институти г. Милюкова, което азъ изпълнявамъ съ особена радостъ и като бившъ неговъ колега по историко-филологическия факултетъ въ София, а освенъ туй свързанъ съ него чрезъ спомени на старо, лично приятелство и още чрезъ скжпи спомени на нашето съвмѣстно сътрудничество по работитѣ на дошлата въ България (въ 1913 г.) Карнегиева анкетна комисия, къмъ която азъ тогава бидохъ отъ българското правителство причисленъ да ѝ помагамъ при изпълнението на трудната ѝ и деликатна задача.

Трѣбва да се отбележи, че както винаги така и тогава излѣзе на яве най-характерната морална черта на Милюкова, — дълбоката му правдивостъ, неговото напълно обективно дирене самата истина, за което българскиятъ народъ и досега храни къмъ Милюкова твърде признателенъ споменъ. Сжщата тази характерна черта на Милюкова така дълбоко е заседнала въ съзнанието на българския народъ, че тя главно е изтъкната въ поздравителнитѣ адреси до Милюкова, изпратени по случай на юбилея му отъ Българската академия на наукитѣ и отъ Македонския наученъ институтъ съ поржка да му ги предамъ въ днешното тържествено заседание.

Позволете ми, уважаеми госпожи и господа, да ви прочета въ български оригиналъ краткото съдържание на двата адреса.

«Българската академия на наукитѣ на своя членъ Павелъ Н. Милюковъ.

Като човѣкъ на науката, Вие винаги сте се отличавали съ най-голѣма безпристрастностъ въ дирене чистата истина и смѣло сте се борили за нейното възтържествуване.

Въ най-мжчнитѣ минути отъ живота на българския народъ Вие сте отстоявали историческата правда и авторитетно сте се застъпвали за неговитѣ права. И затова той Ви дължи дълбока признателностъ.

Българската академия на наукитѣ, която Ви е ценила и цени високо като ученъ и български приятелъ, Ви поздравява отъ все сърдце по случай на Вашия юбилеенъ празникъ.»

«Отъ Македонския наученъ институтъ на П. Н. Милюковъ за седьмдесетгодишнината му.

Многоуважаеми Господинъ Милюковъ,

По поводъ на славната Ви седьмдесетгодишнина Македонскиятъ наученъ институтъ, който съ гордостъ Ви числи свой почетенъ членъ, е честитъ да Ви поднесе своитъ най-задушевни благопожелания за още дълъгъ и щастливъ животъ.

Високо ценейки Вашата плодovitа научна и обществена дейность, Македонскиятъ наученъ институтъ при този тържественъ случай се чувствува особено призванъ да Ви изрази голъма признателность заради неограниченитъ Ви научни и морални заслуги въ полза на македонското народно дѣло, чиито домогвания, основаващи се предимно върху етнографско-исторически права, Вие добре познавате и съ обективността на ученъ и съ правдивостъта на великата си братска душа непрестанно подържате.

Въпрѣки превратноститъ на политическитъ сѣдбини, които Ви отдалечиха отъ насъ, Вие, многоуважаеми г. Милюковъ, винаги, непоколебимо следвайки повеленията на правдата и на истината, неразривно запазихте духовнитъ си братски връзки съ България и въ особеность съ нашата злочеста родина Македония. Затова въ настоящия моментъ и цѣлокупната македонска интелигенция взима най-сърдечно участие въ Вашето юбилейно тържество. Дай Боже, щото още дълги години да Ви виждаме все такъвъ неуморимъ и самоотверженъ ратникъ за доброто на своя и на нашия народъ!»

Въ заключение позволявамъ си, предъ видъ на всичко казано, и отъ свое име сърдечно да поблагодаря П. Н. Милюкову за всичкото морално добро, което той е сторилъ на цѣлокупна България, и душевно го прегръщайки да му пожелаая още многолѣтно благоденствие, щото въ добро здраве да може да продължи своето дѣло въ полза на своята велика родина и, дай Боже, и на цѣлото славянство!»

На 4 мартъ вечеръта въ хотелъ Lutetia се даде голъмъ банкетъ въ честь на Милюкова, при който случай между друго той биде поздравенъ отъ официалния представител на България въ Парижъ, пълномощния министъръ г. Морфовъ. Милюковъ, отговаряйки на многобройнитъ тостове, по отношение на България между друго каза, че се чувствува щастливъ, че е оби-

чанъ отъ българския народъ, че той въ своитѣ изявления като ученъ и общественикъ винаги се е стремилъ да казва истината, считайки, че най-добрата политика е да се казва истината. Твърде забележителна бѣ речъта на г. Жустенъ Годаръ, който между другото изтъкна, че сжщитѣ страдания и вопли на нещастнитѣ македонски бѣжанци, на които той, като членъ на Карнегиевата комисия заедно съ Милюкова въ 1913 г. е билъ зритель, и сега, при последното си пребиване въ България, отъ гдето току що се е завърналъ, пакъ ги е видѣлъ и чулъ. Неправдата, сторена на нещастнитѣ българи, ще трѣбва въ интереса на човѣщината и на мира да се премахне.

София 16.III 1929 г.

Рецензии и книжовни вести.

Цвијићева књига. (Српска књижевна задруга, коло XXX, бр. 201), Београд 1927, м. 8^о XXXV, 131.

Това е една бројка од оние сињо подвѣрзани, еднакви по формат, неголѣми по обем, нај-различни по предмет и содржание, но — по цена достапни за всѣкиго популарни книги, които дълго преди войнитѣ изпълняха кѣшнитѣ полици на учителя, свещеника, па и на всѣки по-грамотен човѣкъ и въ последното сръбско село. Тѣхъ е виждалъ всѣки бѣлгаринъ, който по време на последната война е взелъ участие въ похода въ Сърбия и Македония. Като се земе предъ видъ, че повечето од тия книги сѣ посветени на въпроси национално-сръбски — минало, земя, битъ и езикъ, — изложени од учени и специалисти, които естествено могат да бждатъ и нај-добритѣ популяризатори, а покрай тѣхъ се редятъ избрани произведения на домашни писатели и преводи од чуждитѣ класици, може лесно да се разбере, колко голѣма роля е изиграла тая скромна на гледъ, но безкрайна редица книги, до войната още близу двестѣ на број, издавани безшумно, но планомѣрно и безспирно, за изработването на това твѣрдо като скала сръбско единомислие по национални въпроси, което се прояви още по време на Балканската война — за голѣма изненада у насъ, гдето всѣки обича да има свое собствено мнение, особено по въпроси од народностенъ характеръ. Въ безпјтицата и душевната покруса, въ която се намира нашата интелигенция подиръ войната, подобна библиотека од добре подбрани книги би могла да изиграе у насъ спасителна роля.

Едва ли има по-подходно мѣсто од тая сръбска редица книги да се представи Цвиичъ на широкитѣ крѣгове на сръбскиятъ народъ като човѣкъ и като ученъ, толкова заслужилъ за своя народъ, съ нѣколко образци — избрани статии (повечето взети од неговата сбирка „Говори и чланци“, за която вж. Мак. прегл. г. I, кн. 3, стр. 123 и сл.) и извадки од негови съчинения, нај-типични за идеитѣ на Цвиича по отношение на обсега на сръбската земя и културнитѣ задачи на сѣрбитѣ и на новата имъ дѣржава. Два очерка върху живота и научната дейност на Цвиича од двама негови ученици, и двамата университетски професори, предхождатъ тая малка сбирка съ цель ди изтѣкнатъ неговитѣ заслуги за науката и за народа му. Първиятъ очеркъ е од наследника му по катедра Б. Ж. Милојевитѣ (стр. III—XIV), а другиятъ — од професора по етнология д-ръ Јован Ердељановитѣ (стр. XV—XXXV)

Любопитно е, че и въ двата тия очерка се говори за „голѣмото национално-политическо значение“ на Цвиичовитѣ научни трудове. Въ първия отъ тѣхъ това „голѣмо национално-политическо значение“ се свързва съ неговитѣ антропогеографски изучвания (стр. XII). Именно дълбокото познаване на всички части на сръбския народъ му било дало възможностъ да „участвува активно въ всички велики събития,“ преживѣни отъ сърбитѣ презъ последнитѣ две десетилѣтия. И специално по отношение на Македония тукъ се заявява, че „той билъ предметно (стварно) и обективно (!) представилъ македонския въпросъ по случай на македонскитѣ безредици, настѣпили следъ 1903 г.“ и че по време на Балканската война отъ 1912 г. той авторитетно билъ „обосновалъ нуждитѣ на сръбския народъ“ (образлагао потребе нашег народа). Нѣма съмнение, че сега, следъ като по силата на договоритѣ, които поне по отношение на Балканския полуостровъ ни най-малко не отговарятъ на народностното начало, Сърбия обсеби и владѣе Македония, съ право се приписва на Цвиича заслугата, че е използвалъ своя авторитетъ като ученъ географъ да представи Македония такава, каквато я искатъ сърбитѣ и да се провали сръбско-българскиятъ съюзеиъ договоръ отъ 1912 г., който официално признаваше Македония за българска. Да се твърди обаче и сега, когато вече отъ обнародванитѣ тайни дипломатически документи се знае отъ всички, че собствено Австрия следъ Берлинския конгресъ, който ѝ осигури Босна и Херцеговина, тикна сърбитѣ да търсятъ компенсация въ Македония, за която никога до това време не сж и мислили, като имъ обеща и своята подкрепа, и че сръбскитѣ учени вследствие на това трѣбваше да се заематъ да търсятъ подъ дърво и подъ камъкъ аргументи за обосноваване сръбскитѣ домогвания,—да се твърди именно и следъ това, че Цвиичъ билъ „обективно“ представилъ македонския въпросъ, и то отъ страна на единъ университетски професоръ, това само показва, колко малко се държи и днесъ въ Сърбия за изискванията на чистата наука. Отъ това, както и отъ заявлението, че при работата си по тоя въпросъ „Цвиичъ билъ търсилъ само истината (к. м.), показвайки съ това, че истинскитѣ учени представятъ съвестъта на своя народъ“, ясно става, че духътъ на Цвиича здраво се е загнѣздилъ въ сръбската наука, която нѣма и не желае да има нѣщо общо съ „търсенето научната истина“. Последното за сърбитѣ е все още само търсене доводи за оправдаване сръбскитѣ народностни права въ всички земни посоки.

На по-младитѣ сръбски учени твърде много импонира фантастичното раздѣляне южнитѣ славяни въ „етично“ отношение на четири главни „психични типа“—динарски, сръднобалкански, източнобалкански и панонски,—направено отъ Цвиича все съ огледъ къмъ сръбскитѣ домогвания, на които той е и теоретикъ и защитникъ. За тѣхъ френскиятъ географъ Жюль Сионъ се билъ изразилъ, че „Цвиичъ присвоява на географията областъ, която до сега изглеждала да е областъ на романиста (романсиера)“ (стр. XI). Почтениятъ френски географъ навѣрно не е и подозиралъ, колко сполучливо съ това си сравнение той е охарактеризувалъ етнографскитѣ теории и изводи на Цвиича, които

действително по методъ и отношение къмъ научната истина ни най-малко не се отличаватъ отъ единъ обикновенъ романъ.

Отъ тия дарби за „психична“ характеристика на южните славяни е въ възторгъ и авторътъ на втория очеркъ, проф. Ерделяновичъ, който въ началото още рисува Цвиича по тѣло и духъ като единъ отъ типичните представители на сръбския народъ. По телесна природа той събиралъ качествата на „дветѣ руси европейски раси“: на „източно европейската раса, която днесъ е най-много застъпена у славяните“, и на „северната, нордска раса“, на която той дължи „израза на мъжество и енергия“ на своята физиономия. Това „съединение на дветѣ главни раси били донесли нашитѣ (на сърбитѣ) прадеди съ себе си отъ своята задкарпатска прародина, така че сжщо и въ неговата душа сж се отразили тѣхнитѣ характерни черти“ (стр. XV—XVI). Това сж учени фрази, които могатъ да омайватъ по-широкитѣ сръбски кръгове, предъ които Цвиичъ се представя като личностъ съ свръхчовѣшки дарби, въ ореола на легендаренъ герой. За учениятъ обаче, които знаятъ, какви кръстосвания сж ставали между народноститѣ на Балканския полуостровъ въ течение на неговата етнична история, твърдението, че синътъ на единъ търговецъ отъ Лозница, западна Сърбия, отъ херцеговински родъ, по майка „отъ старъ ядрански родъ“, билъ отражавалъ качества, наследени отъ праславянско време, звучи най-малко като басня, която си нѣма мѣстото въ една научна характеристика.

Проф. Ерделяновичъ се спира и върху оценката, която Цвиичъ дава на „способноститѣ за научна работа“ у сръбскитѣ, изтъквайки „наблюдателната имъ способностъ и въображение“ (проматрачки дар и имажинацију), които били спадали къмъ „най-важнитѣ особености“, потрѣбни за научна и изобщо творческа работа, и добавя, че сжщиятъ при това отбелязвалъ и нѣкои „лоши морални (к. м.) особености“ (думи на Цвиича), които представяли голѣма прѣчка за истинска научна работа (стр. XXXII). Къмъ тия последнитѣ, безъ съмнение, трѣбва да се причисли и способността на самия Цвиичъ и на неговитѣ ученици да затварятъ очи предъ фактитѣ, да прикриватъ истината и да нагаждатъ своитѣ географски и етнографски теории съобразно съ изискванията на сръбската политика. Това личи най-добре въ мненията имъ по въпроса за народностната принадлежностъ на днешнитѣ македонци. И за Ерделяновичъ изследванията на Цвиича и гледището му, че дори населението на южна Македония, именно „славянитѣ по долния Вардаръ и по-нататѣкъ до Струма и Места трѣбвало да се смѣтатъ като особена група южни славяни, които по нѣкои свои особености се приближавали повече до сърбитѣ, отъ колкото до българитѣ“, били напълно „обективни“. въпрѣки че не се сподѣля отъ никой безпристрастенъ ученъ: тъкмо за езика на славянското население въ тая частъ на Македония, легналъ въ основата на Кирилометодиевския книжовенъ езикъ, отъ началото и до днесъ въ славянската наука сжществува едно единствено мнение, — че принадлежи къмъ българския езикъ. Това, разбира се, ни най-малко не смущава Ерделяновича, който по-нататѣкъ повтаря мнението на Цвиича, че името българинъ („бугарин“) въ срѣд-

нитѣ и южни части на Балканския полуостровъ нѣмало етничко значе-
ние, но чисто „съсловно“ (сталешко): да означи „населѣнието отъ
която и да било народностъ съ чифчийски, грубъ животъ, което се е
отдало на земеделски трудъ“ (стр. XXXII).

Очевидно, сърбитѣ не само въ политиката, но и въ науката си
оставатъ непоправими.

Ст. Романски.

C. Constante, Românii din valea Timocului [și a Moravei (Re-
vista Pindului — Macedoniei și a Timocului, an II, 1927, 1, p. 3—30. Bu-
curești 1929).

„Ромънитѣ въ долината на Тимокъ и на Морава“ е билъ пред-
метътъ на една сказка, държана презъ пролѣтътъ 1925 въ „Друже-
ството за македоно-ромънска култура“ (Societatea de cultură macedo-
română) въ Букурещъ отъ единъ аромънинъ, К. Константе, редакторъ
на едно малко списание, посветено, както се вижда отъ името му, на
ромънския елементъ въ Пиндъ, Македония и Тимошко. Тия ромъни сж,
споредъ него, най-голѣмата и най-малко познатата отъ ромънскитѣ
етнични групи, останали — по причини отъ географско, стратегическо
и економическо естество — извънъ границитѣ на „велика и силна
Ромъния“, която представя осъществяването на вѣковния блѣнъ на
ромънския народъ — обединението на „повечето“ поробени ромънски
провинции.

Авторътъ казва, че познава ромънитѣ въ тая областъ още отъ
1906 г., когато е билъ натоваренъ да уреди единъ етнографски отдѣлъ
за ромънитѣ отъ долината на Тимокъ въ Юбилейната изложба въ
Букурещъ презъ сжщата година и съ тая целъ пжтувалъ между тѣхъ
за да събере носии и предмети отъ покщщината имъ. Той отбелязва
при това, че билъ привлѣкълъ вниманието на ромънскитѣ интелек-
туални кржгове върху тѣхъ съ една „монография“, която била „отво-
рила пжтя на по-сетнешнитѣ изследвачи“ (стр. 4). Това последното,
може би, има значение само съ огледъ къмъ ромънитѣ, защото
иначе това ромънско население и по-рано е било предметъ на вни-
мание отъ страна на учени и на пжтувачи съ научна целъ: на сърби
— М. Миличевичъ, В. Каричъ, Тих. Джорджевичъ, и на чужденци —
Каницъ, Пико, а особено на проф. Г. Вайгандъ, който презъ 1903 г. е
ходилъ да изследва тѣхния диалектъ. Това може да се види и отъ
литературата, която небрежно се изброява отъ г. Константе на стр. 31.

Населената отъ ромъни областъ между Тимокъ и Морава, въ
североизточна Сърбия, се характеризова отъ ромънскитѣ изследвачи
изобщо като земя, която въ географско отношение има сжщия харак-
теръ, като земята северно отъ Дунава: отъ единия брѣгъ до другия се
продължава една и сжща земя, разсѣчена отъ леглото на Дунава,
което тукъ е толкова тѣсно, че жителитѣ отъ двата брѣга могли да
си говорятъ. Карпатитѣ, следователно, свършватъ не на Дунава, но
при Тимокъ. Но понеже при това тоя земенъ кжтъ е и населенъ съ
ромъни, то той се представя отъ тѣхъ въ географско и етнографско
отношение като „продължение на Ромъния, като ромънска земя“

(о continuare a țării românești, ca un pământ rumănesc — стр. 7). Известни сж целитѣ на ромънската наука да доказва, че — не само на това мѣсто — Дунавъ не представлялъ нито географска, нито етнична граница между земитѣ отъ двата му брѣга.

При очертаване границитѣ на разширението на ромънитѣ въ тая областъ, отбелязва се, че освенъ въ четиритѣ окрѣга, Краински (Неготински), Тимошки (Заечарски), Пожаревски и Моравски (Кюприйски), ромъни живѣятъ — „въ по-малкъ брой“ — и презъ Морава, въ Подунавска околия на Смедеревския окрѣгъ. Въ сжщностъ това сж отдѣлни ромънски семейства, минали презъ р. Морава и погълнати отъ мѣстното неромънско население, та въ етнографично отношение нѣматъ никакво значение. Колкото се отнася до това, че въ по-старо врѣме ромъни изобщо били живѣли далечъ презъ р. Морава на западъ и на югъ, за което се викатъ на помощъ мѣстни имена като Влашко-поле, Влашка-планина, Влашко-село, Влашки-долъ и под., или сведения за ромъни въ стари сръбски исторически извори, за да се покаже широкото разпространение на ромънския елементъ въ сръднитѣ вѣкове въ Сърбия и северна Македония, па и на Балканския полуостровъ изобщо, то стои въ свръзка съ панромънистичнитѣ тенденции на ромънската историческа наука въ днешно време. Въ сказката на г. Константе тѣ сж намѣрили изразъ и при изложението на въпроса за произхода на ромънитѣ въ Тимошко.

На всички, които сж изучавали тия ромъни, е известно, че тѣ сж проникнали тукъ отъ отсрещния брѣгъ на Дунава и сж се намножили презъ последнитѣ две столѣтия, именно отъ неотколешния маджарски Банатъ и отъ Мала Влахия, което се вижда не само отъ тѣхния езикъ и облѣкло, но се знае и отъ самитѣ тѣхъ. Затова тъкмо съ огледъ къмъ земитѣ, отъ които сж дошли, едни отъ тѣхъ се наричатъ унгури (отъ Унгария), а други — царани (отъ Цара Ромъняска = Ромъния). Това се знае добре и отъ г. Константе, който не само отбелязва тия тѣхни наименования, но и главнитѣ отлики въ говора и облѣклото имъ. При все това той дава вѣра на нѣкои предания (традиции), по които могло да се заключи, че въ основата на това ромънско население стояла ужъ „нѣкоя група римски колонисти, останали нейде въ нѣкой планински кѣтъ, докато започнали да прииждатъ първитѣ бѣжанци отъ презъ Дунава, съ които сетне се слѣли“ (стр. 19). Така, споредъ едно предание тѣ били наследници на римскитѣ колонисти, доведени отъ Траяна и останали отъ времето, когато той спрѣлъ съ войскитѣ си тукъ, на дѣсния брѣгъ на Дунава, докато се построи мостътъ на Дунава. Една частъ отъ потомцитѣ на тия римски колонисти била се преселила сетне на югъ (аромънитѣ?). Споредъ нѣкои варианти на това предание, тия ромъни били заседнали въ Тимошката долина по времето на императоръ Хераклия, или пъкъ били дошли въ Краина отъ югъ отъ нѣкоя мѣстностъ, наречена „Фундония“ (Fundoanie). Въпрѣки твърдението на Константе, че тия предания, особено първото, били много стари, тѣхниятъ съвсемъ новъ, книжовенъ произходъ не подлежи на никакво съмнение.

Интересни сж противоречията въ сръбскитѣ статистики отъ 1846

до 1905 г. по отношение на броя на ромънитѣ въ областъта между Тимокъ и Морава, изтъкнати отъ Константе (стр. 10 и след.). Неговитѣ методи обаче за опредѣляне броя на ромънитѣ въ тая областъ, съ целъ да се изкаратъ тѣ на 400 и повече хиляди души, сж съвсемъ погрѣшни. Единиятъ методъ е, като се вземѣло, че въ двата окръга, въ които ромънитѣ били мнозинство (Пожаревски и Краински), тѣ съставляли $\frac{3}{4}$ отъ населението, а въ другитѣ два (Тимошки и Моравски), както и въ Подунавска околия, като малцинство, били $\frac{1}{4}$ отъ всичкото население, то, прилагайки тия отношения — $\frac{3}{4}$ и $\frac{1}{4}$ — къмъ населението на поменатитѣ административни единици по статистиката отъ 1905 г., ромънитѣ се изкарватъ 351,806 д. презъ сжщата година. Отношенията $\frac{3}{4}$ и $\frac{1}{4}$ сж взети обаче съвсемъ произволно, вследствие на което и резултатътъ е невѣренъ. Сжщо така сж погрѣшни и изчисленията възъ основа на общия прирастъ на населението, споредъ които ромънитѣ въ 1912 г. трѣбвало да бждатъ 300,000, а въ 1924 год. надъ 400,000 души (вж. стр. 15). Съ общия прирастъ въ никой случай не се схожда прирастътъ на отдѣлнитѣ народности, които се обуславя и отъ изселения, асимилация и под., и за всѣка народностъ въ разнитѣ времена е различенъ. Едничкиятъ вѣренъ способъ сж изчислениято по села, както е и направено отъ мене въ Макед. Прегледъ г. II, кн. I, стр. 33 и сл., гдето е и показанъ броятъ на ромънитѣ, които въ 1919 г. възлизаха кржгло на 200,000 души.

Ст. Романски.

Jacques Ancel, Les Balkans face à l'Italie. Avec une carte. Paris, 1928, малка 8°, 126 (излѣзло въ „Bibliothèque d'histoire et de politique“, издавана подъ дирекцията на Jacques Ancel).

Професоръ Жакъ Анселъ, който презъ последното десетолѣтие усърдно се занимава съ балканскитѣ и блискоизточнитѣ работи¹, е издалъ означената по-горе нова книга, интересна съ огледъ къмъ въпроситѣ, засягащи днешната политическа констелация на близкия изтокъ, специално на Балканитѣ спрямо Италия. За нашия читателъ книгата е и твърде поучителна, защото въ обясненията на много факти отъ най-новата история на Балканитѣ се разкрива официалното французко становище и ни се отварятъ очитѣ по-ясно да разберемъ положението на България по най-жизненитѣ ѝ политически и стопански домогвания срѣдъ борецитѣ се могжщи чужди влияния, които ги кръстосватъ. Не може да се откаже на автора, че познава балканскитѣ страни и народи, които и лично е посещавалъ, и че е твърде упжтенъ и въ най-заплетенитѣ проблеми на днешната голѣма европейска политика. При все това, макаръ въ предговора самъ авторътъ да изтъква качеството си на „историкъ и хронистъ на съвремения животъ“, въ книгата му отъ край до край личи тенденция всѣкакъ да оправдае

¹ Госп. Анселъ, професоръ на Института за висши международни науки (Institut des Hautes Etudes Internationales) въ Парижъ, е обнародвалъ съчиненията: L'Unité de la politique bulgare (1870—1919), год. 1919, 16° 75 стр.; Manuel historique de la Question d'Orient (1791—1926), 3 изд. 1927 16° 347; Peuples et Nations des Balkans: géographie politique. 2 изд. 1928, 16° 220 стр.

завзетитѣ вече позиции по близко-източнитѣ въпроси на французката външна политика и, разбира се, на французкитѣ политически съюзними, на първо мѣсто на Югославия.

Госп. Анселъ разсждава по всички актуални политически въпроси въ връзка съ главната си тема, на която по-долу ще се поспремъ. Насъ преди всичко засѣга това, що говори за България, а особено по македонския въпросъ.

Истина е, че въ последно време главно отъ българска страна се напиратъ върху необходимостта да се приложатъ преди всичко правата на малцинствата за македонскитѣ българи, но това още не означава, че цѣлиятъ македонски въпросъ „се е видоизмѣнилъ“, както казва г. Анселъ, „въ една проста проблема на «малцинствата» въобще на Балканитѣ“. Трѣбва да кажа, че тукъ има най-малко едно голѣмо недоразумение, защото сжщината на македонското освободително движение, което цели една автономия на Македония, не се е видоизмѣнила; тя и сега си остава неизмѣнна целъ, която по-нататкъ би се постигнала само чрезъ легални срѣдства, но само при предпоставката, че на македонскитѣ българи действително ще се дадатъ правата на малцинствата. А това съвсемъ не означава „видоизмѣнение на македонската проблема“ (*transformation du problème macédonien*), както г. Анселъ криво я схваналъ въ цѣлата ѝ сжщностъ. При все това г. Анселъ, говорейки за речената ужъ нова фаза на въпроса, все пакъ се запитва: „Тактика ли е това?“, не се ли крие въ нея: „винаги да мислимъ, никога да не говоримъ“. На автора му се иска да върва въ искреността на български държавници, съ които е разговарялъ на тая тема, не допуска да има „задня мисълъ“ въ тѣхнитѣ откровени изявления. Разбира се, че единъ държавенъ мжжъ ще иска преди всичко най-възможното, — легитимно санкционираното срѣдство за умиротворение на Македония, и затова българскитѣ държавници предъ г. Анселъ сж наблѣгали само върху правата на малцинствата. Но може ли единъ народъ, който отъ половинъ вѣкъ насамъ се бори за освобождение, най-накрай за винаги да се задоволи само съ едни трохи отъ мечтаната свобода, каквито и г. Анселъ му предвещава? Спередъ него македонскитѣ бѣжанци, настанени и удовлетворени въ България, щѣли да престанатъ да подкрепятъ македонското освободително движение, а пъкъ македонцитѣ въ Македония тѣй сжщо щѣли да се примирятъ съ Югославия, не щѣли да искатъ да страдатъ заради лудоритѣ на комитаджиитѣ, за които и сега вече въ Македония никой нищо не говорѣлъ, та времето щѣло да затвърди и тамъ „югославизма“. И въ дена, когато югославянската държава ще можела безъ недовѣрие да гледа на съседа си откъмъ изтокъ, — казва г. А., — не се вижда причината, която би ѝ пречила да даде на македонското наречие училища и черкви (*Et, le jour où l'Etat sudslave pourra sans méfiance regarder son voisin de l'Est, on ne voit pas le motif qui l'empêcherait de donner au dialecte macédonien ses écoles et ses églises*, 105).

Това е, може би, сега и срѣбска теза, сир. залъгалка, която ни е известна и като гръцко лукаво изобретение (гръцкиятъ „Абецедаръ“ на „македонско наречие“!), отъ което нищо не излѣзе и което остави

въ душата на българина едно излишно, ново горчиво разочарование отъ вѣковно известния грѣцки манталитетъ. За македонско книжовно „наречие“ и въ Югославия не може ни дума да става, защото македонскитѣ българи си иматъ изработенъ свой писменъ езикъ, — общо-българския книжовенъ езикъ, чрезъ който отъ вѣкове културно сж свързани съ българския народъ, съ който и етнически образуватъ една народностъ. Да се обещава търпимостъ на „македонското наречие“, — и то при споменатитѣ условия, когато „единъ день“ щѣли сърбитѣ да гледатъ съ довѣрие (!) на България, — то значи да се чака времето, когато почнатата отъ сръбска страна насилствена акция на отродяване македонцитѣ ще се счете завършена, когато тѣ вече ще бждатъ по духъ посърбени, та тогава щѣло да имъ се позволи да си служатъ съ „своето наречие“. Това е истинскиятъ смисълъ на обещаваната привилегия на македонцитѣ, съ която г. Анселъ иска да ги утеши, като води смѣтка за благоразположението на сърбитѣ. Условието, за което е дума въ сжщата, цитувана по-горе фраза на г. Анселъ, се отнася до изключването на всѣкакви териториялни промѣни на югославянската карта. Следователно въпросътъ се свежда само до културни искания на македонскитѣ българи. Тезата, така поставена, — продължава г. Анселъ — „безъ съмнение не е по вкуса на всички сърби, но и това вече е много, че може да се разисква върху култура, а никакъ и върху картата, която ще остане непромѣнена“. Говорейки по-нататъкъ за ужъ миролюбиво настроение у македонското население вжтре въ Югославия, както и за проявено въ мѣродавни български срѣди отъ царството желание за сближение съ нея, г. Анселъ съ право зебелязва, че само съ това още не е всичко свършено и „че би било лудостъ“ да се подържа такова нѣщо: „Щомъ териториалниятъ проблемъ е изчезналъ, интелектуалниятъ сжществува. Българитѣ искатъ за македонцитѣ «правата на малцинствата» като апелиратъ предъ Обществото на народитѣ. Сърбитѣ подържатъ, че нѣма малцинства въ Македония. Тѣ дори сж я преименували и я наричатъ «Южна Сърбия»: моитѣ сръбски приятели ще ми позволятъ да имъ кажа, че това е цѣла детинщина“ (*Les Serbes prétendent qu'il n'y a pas de «minorités» en Macédoine. Ils l'ont même débaptisée et la nomment «Serbie du Sud»: mes amis serbes me permettront de leur dire que c'est là un enfantillage* 104). Цитуванитѣ думи все пакъ показватъ, че е направена крачка напредъ въ отрезвлението на французитѣ по македонския въпросъ, както е сжщо така значителенъ напредѣкъ и туй, че вече сериозно разискватъ по него, очевидно поради голѣмата му важностъ въ политическитѣ везни и на самата Франция, чието становище, както се каза, авторътъ прямо и вѣрно застѣпва. Това се вижда и отъ твърденето му, че въ Югославия нѣмало човѣкъ, който да не говори за Италия, за нейния «апетитъ» за адриатическия брѣгъ, за Истрия и Албания, и че, за да можела да се защити политиката «Балканитѣ за балканскитѣ народи», всжду въ Югославия се приказвало, че споразумението помежду имъ се налага“ (107). Но г. Анселъ се лъже, че последното сега лесно можело да се постигне, и че откакъ Югославия затворила границата къмъ България, македонскитѣ агитатори, „професионалнитѣ македонци“.

ужъ били вече изгубили почва, „изгубили хлѣба си“ (leur gagne-pain leur échappe), докато отъ друга страна въ София правителството на Ляпчевъ правѣло усилия да се освободи отъ старото македонско иго (de secouer l'ancien joug macédonien) та е прогласило военно положение въ граничните окрѣзи, които до тогава били — лено (fiefs) на Организацията. А пъкъ Сърбия вече била успѣла съ мирни срѣдства да спечели за себе си Македония, именно чрезъ хигиенически мѣрки противъ маларията. На тая тема, съ която и сърбитѣ проглушиха свѣта, авторътъ посвещава цѣла глава (La conquête pacifique de la Macédoine. L'hygiène serbe.), гдето на дълго и широко занимава неосведомени читатели, приказвайки имъ за голѣми успѣхи, постигнати въ полза на народното здраве въ Македония. Обаче г. Анселъ премълчава други, по-тежки злини, отъ които страда населението тамъ и за които нѣма цѣръ, а именно за нечувания тероръ на сръбската администрация, която въ името на денационализаторската държавна идея безнаказано върши грабежи и всѣкакви насилия. Очевидно е, че авторътъ счита неумѣстно да говори за това, за да може да каже само, че Македония, едно време занемарена, осиромашала, пренебрѣгвана отъ турската администрация и „жертва на комитаджиитѣ“, сега била умироговорена, цивилизирана и спокойна, и че главно не жандаринътъ и войникътъ сж я завладѣли, а — лѣкарътъ (La Macédoine est pacifiée policée et calme. Et surtout ce n'est pas le gendarme ou le soldat qui l'a conquise, c'est le médecin). Така гладъкъ иска авторътъ да представи пѣтя къмъ желаното и отъ него „балканско единство“ (l'unité balkanique), за което въ заключението си подробно се простира. Тази тема, съ която авторътъ завършва книгата си, е най-важната, сжществената за него, и за нейното обяснение е писано всичко, що предшества въ нея.

Обединението на балканскитѣ народи авторътъ си го представява назрѣло, постижимо и наложително. Днесъ срѣдна Европа („Mitteleuropa“) е разсипана, Русия не играе роля, и само една сила, Италия, търсѣла да запали огъня на Балканитѣ. Тя преследвала тази си цель търпѣливо, опорито, вѣнъ отъ Обществото на народитѣ, и въ противоположностъ на Малката антанта, „бдителната пазителка на мирнитѣ договори“, действувала главно на единствената сгодна почва за политически интриги, въ Албания. Историческитѣ права, споредъ г. Анселъ, сега вече иматъ само цена за архивитѣ, а волята на народитѣ днесъ трѣбва да бжде законъ. А тая воля за обединение на балканскитѣ народи се проявила въ 1912—1913 г., но тогава не се е достигнала напълно цельта поради българската политическа „схизма“. Новъ ударъ на обединителната идея се билъ нанесълъ въ 1915 год. чрезъ българо-германския съюзъ, но тя най-сетне се осжществява въ края на европейската война, като се постигна обединението на Гърция, на Ромъния и на сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ. Еволюцията още не е завършена: трѣбва да се постигне балканското обединение. Авторътъ отдава голѣмо значение въ процеса на това обединение на селскитѣ маси, между които въпрѣки отликитѣ имъ по езикъ и вѣра нѣмало сжществени различия: „Цивилизацията, главно селската, отъ единия край на Полу-

острова до другия е една и сжща*. Гражданскитѣ партии, които главно подѣржали различията, сега били въ периода на упадѣкъ. Въ Ромѣния тѣ ще противодействуватъ заедно съ партизанската династия на Братияновци; въ Югославия старитѣ партийни шефове сж вече напуснати отъ Короната (*En Yougoslavie les vieux chefs sont abandonnés par la Couronne*, 124). Въ България правителството на Ляпчевъ съ вещина и постепенностъ работѣлъ да сближи военнитѣ и интелигенцията съ земледѣлцитѣ. Въ Гърция единъ и половина милионъ придошли грѣцки бѣжанци, наложили една републиканска и селска политика (*une politique républicaine et paysanne*). Само Албания още стои свързана съ своето феодално минало. Всичкитѣ тѣзи народи работятъ, се преобразуватъ и приближава да се даде разрешение и на последнитѣ раздорни въпроси, какъвто билъ македонскитѣ въпросъ. „Бѣсътъ на нѣколцина полудѣли, атентатитѣ презъ тази есенъ, нищо не могатъ измѣни,— тѣ ползватъ само тѣзи, които биха искали да ловятъ въ мжтна вода. Само италиянската преса хвърля масло въ огъня. За фашисткия империализъмъ, наистина, има една реална опасностъ: това сж мирътъ, редътъ, обединението на всичкитѣ тѣзи селски демокрации (*l'union de toutes ces démocraties rurales*). Така завършва авторътъ, възлагайки голѣми надежди на селската демократия. Затова, види се, не само въ Бѣлградъ, но и въ Парижъ сж толкова на почетъ известни наши представители на тая демократия. Но авторътъ споредъ мене въ своята тенденциозностъ не е добре вникналъ въ действителнитѣ съотношения на селската и гражданската маса на Балканитѣ: последнитѣ не се различаватъ толкова много помежду си въпрѣки новитѣ движения срѣдъ селянитѣ, частъ отъ които следъ голѣмата война се стреми да стане решаващъ политически факторъ въ страната си. Най-вѣроятно е, че голѣмитѣ национални въпроси въ връзка съ желателното бждеще обединение на балканскитѣ народи нѣма да се разрешаватъ безъ преобладаеще влияние на интелигентната класа у всѣки отъ тѣхъ, защото тя е, която държи смѣтка за културното минало и бждеще на своя народъ, за всичкитѣ културни ценности, които опредѣлятъ народностната му самобитностъ и които нѣма да бждатъ пожертвувани току тѣй за облаги отъ материално естество, съ каквито селянията се зальгва.

* * *

За да подкрепи заключението си, авторътъ подробно се простира върху близоизточната политика на европейскитѣ сили, главно на Англия и Италия. За Англия сега по-вече отъ кога да е запазването на пжтя презъ Суецъ къмъ Индия е жизненъ въпросъ. Планътъ на английската политика, която е разчитала да вземе наследството на германцитѣ въ Мала-Азия, се осуети чрезъ несполучливия воененъ походъ на Гърция, къмъ който бѣ тикната тъкмо отъ Англия. Между туй се изпрѣчва Италия съ своитѣ искания за колонии: или да ѝ се даде колонияленъ мандатъ негде, или тя ще си завоюва още непременаселени близки земи. Англия, за да я задоволи и да си осигури поддръжката на италиянската флота въ Адриатическо море, ѝ е дала свобода да проникне въ Балканския полуостровъ, защото Англия, на която търговската клиентела намалява, сжщевременно желае да запази въ

своята економическа сфера района северно отъ Срѣдиземното море (*le domaine nordméditerranéen*). Отъ друга страна и за «преградния насипъ» който Англия иска да издигне противъ Русия, Италия трѣбвало да ѝ спомога. Балканитѣ сж пжтьтъ, по който ще може Русия да слѣзе къмъ свободно море. Притежателитѣ на пжтя къмъ Индия се смѣтатъ длѣжни да ѝ препрѣчатъ тоя пжть (стр. 21). Поради тая смѣтка г. Чърчилъ толкова е превъзнесълъ италианския фашизмъ; отъ тамъ идѣлъ и обратѣтъ на италианската [политика, която напусна съветска Русия, призна Бесарабия на ромънитѣ и взема мѣстото на Австрия — като юзда противъ обединението на славянитѣ. Въ самата Италия юридическитѣ традиции на Римъ и търговскитѣ на Венеция предшествуватъ на днешната ѝ политика. Тя сега прави значителни и успѣшни търговски усилия въ Сирия въ ущърбъ на французкия колониаленъ мандатъ тамъ. Наследството обаче тукъ за Италия не е открито, и последната, считайки се онеправдана, хвърля око и върху другитѣ, близки французки колонии. „Тя не иска да знае за други освенъ за французкитѣ колонии“ (*L'Italie ne veut connaître que les terres coloniales françaises*). Италия явно претендирала да бжде обезщетена поради „несправедливото разпредѣление на колониалнитѣ мандати“ следъ последната война въ нейна вреда. Мусолини щѣлъ да потърси за едно ново разпредѣление на колониитѣ и помощта на Стреземанъ. А за английското адмиралтейство Мала-Азия не е важна, стига да е осигуренъ пжтьтъ за Индия.

Споредъ г. Анселъ, французката дипломация всѣкога се е стремилла да защитава особено малкитѣ държави, Затова тя не се преклонила предъ италианския протекторатъ надъ една васална Албания. Франция гледала съ симпатия на италианското разширение (*l'expansion italienne*), но не схваща за необходимъ този неинъ устремъ като фатално потѣпкуване «малкитѣ държави». Тя счита, че е миналъ вѣкътъ да се преиначава картата на свѣта. Обществото на народитѣ е тукъ да посрѣдничи касателно териториялната и политическа стабилностъ както и касателно економическитѣ и демографически нужди на великитѣ сили. Италия обаче предлагала на Франция да води съ нея частни преговори по тѣзи важни въпроси. Отъ друга страна Италия върви по следитѣ на стария Римъ, — тя е обърнала очитѣ си къмъ Албания, къмъ *Via Egnatia*, която води отъ Драчъ до Солунъ, и се готви да проникне отново въ Балканския полуостровъ. Тя се опитва отнапредъ да разстрои една балканска федерация, която не е още наближила да се образува, но за която тукъ таме вече се говори. Въ глава II., „Албанската афера“ (31—32), авторътъ се указва до голѣми подробности посветенъ въ албанскитѣ работи. Дава се характеристика на модерна Албания и се обяснява историята на Тиранския договоръ, чрезъ който албанската политика ставала васална на италианската. Обяснява се и становището на Албания. Споредъ автора, фашистка Италия замѣстя Австрия на Хабсбургитѣ. Албания днесъ не е освенъ Босна отъ онова време. Мусолиновата Италия смѣтала политическия моментъ сгоденъ, за да стѣпни кракътъ ѝ на Балканитѣ. Тя мисли, че изолирването на Югославия е доста пълно, за да може да действува, като разчитва на неприятелството на маджаритѣ, на пасивността на ромънитѣ, на българ-

ската ревнивост и на гръцката неутралност. Тя знаела, че югославянският намърения сж напълно миролюбиви и че югославянската армия има само мирновременен състав и недостатъчно въоръжение. Но тогнът на известни английски журнали окуражавал Италия въ тоя военолюбив пжтъ. Италия може да разчитва да настани въ Албания ед-вамъ единъ милионъ свои жители, което не може за дълго да я задоволи. Италианската преса представя югославянското единство за изкуствено, застжпя се за едно независимо Хърватско, — споредъ австрийската доктрина: раздѣляй и владѣй. Въ сжщностъ тукъ не е Албания, която се цели въ тая игра, а югославянското единство (стр. 42). Не било сигурно, че балканскитъ народи не ще разбератъ своя истински интересъ. Договора между Италия и Югославия въ Нетуно авторътъ нарича шантажъ. Съ тоя договоръ, подписанъ въ 1925 год. отъ югославянскитъ делегати въпрѣки протеститъ на словенцитъ и на хърватитъ, се примирили сръбскитъ ржководни управляващи кржгове, привикнали по-вече да гледатъ къмъ Югъ отколкото къмъ Западъ“ (*en dépit des protestations slovènes et croates, l'état-major gouvoernamental serbe, plus habitué à regarder vers le Sud qu'à l'Occident, avait accepté l'état de choses*, стр. 45). А важността на пристанището на Фиуме е грамадна: презъ Фиуме влизатъ въ Хърватско и въ Унгария английски вжглища, оризъ и юта отъ Индия, памукъ отъ Съединенитъ Щати и пр.

Тиранскиятъ договоръ отъ 1927 г. веднага зле повлиялъ върху политическитъ отношения между Албания и Югославия. Авторътъ дава подробности за настжпилия конфликтъ между тѣхъ. Предъ видъ на фактитъ, че Албания е членъ на Обществото на народитъ, а пъкъ отъ друга страна въ силата на Тиранския договоръ тя се намирала подъ италянски протекторатъ, авторътъ поставя въпросъ, съвмѣстими ли сж тѣзи две състояния, и намира, че международниятъ сждъ (въ Хага), сезиранъ отъ Женева съ тая афера, би могълъ единъ день да каже правото. Авторътъ по-нататкъ прямо обвинява Италия въ завоевателни замисли на Балканитъ чрезъ Албания. Тукъ била спусната завесата, за да не можели съседитъ да наблюдаватъ тайнитъ ѝ военни приготовления; укрепяване стратегически мѣста, действия на италянскитъ офицери, прокарване пжтища, натрупване оржжие и други военни материяли на длъжъ по югославянската граница. Географическиятъ условия правятъ лесно едно преобръщане италянска Албания въ военно сборище (*place d'armes*). Долинитъ водятъ все по югославянската граница: на северъ отъ Шкодра къмъ Призренъ, по срѣдата отъ Мати къмъ Дебъръ, Шкумба и Елбасанъ до южно отъ Охридското езеро; най-южниятъ пжтъ, следвайки по *Via Egnatia*, е най-кжсиятъ пжтъ къмъ Македония, гдето сигурно италянцитъ се надѣватъ да привлѣкатъ и българскитъ комитаджии (*ou l'on espère bien attirer les comitadji bulgares*). Нататкъ се даватъ подробни данни върху по вмѣшателството на великитъ сили по албанския въпросъ, данни за сръдовѣковна Албания, за албанскитъ племена, за Есадъ Паша и за Ахмедъ Зогу, за „балканското обществено мнение“ по образуването на „балкански пактъ“, за „източно Локарно“. Особената предупредителностъ на Италия спрямо България обезпокоявала Югославия та не било чудно,

че съществувала тукъ нервностъ у народа, като се има предъ видъ, че за да се създаде Югославия се е воювало безъ почивка отъ 1912 до 1918 год. и сж изоставени на Италия половинъ милионъ словенци и хървати. Следъ това подробно се описва вътрешното състояние на Ромъния и Югославия. Авторътъ се изказва противъ дейността на политическитѣ партии тукъ и напълно одобрява поведението на сърбския кралъ, който работѣлъ да затвърди държавното единство на Югославия.

Л. Милетичъ.

Denkwürdigkeiten des Marschalls Izzet Pascha, Chef des Generalstabs der türkischen Armee, Kriegsminister, Oberbefehlshaber, Grosswesir, Aussen-Minister, Minister des Inneren... Ein kritischer Beitrag zur Kriegsschuldfrage. Aus dem Original-Manuskript übersetzt, eingeleitet und erstmalig herausgegeben von Karl Klinghardt. Leipzig, 1927, 8° 309.

Къмъ многобройнитѣ съчинения върху причинитѣ на голѣмата война, главно спомени и дневници на видни държавници и военни, които преди нея или презъ нейно време заемаха отговорни длъжности, трѣбва да се прибави още едно, което, независимо отъ качествата на неговия авторъ, е особено любопитно поради срѣдата, отъ която произхожда. Въ сждбинитѣ на Турция и на нейната столица Цариградъ се крие ядката на европейската политика презъ последнитѣ две столѣтия, съ нея сж свързани повечето военни стълкновения презъ това време, докато най-сетне Балканската война тури край на турското владичество въ Европа, но въ сжщото време, чрезъ неразумното разрешение на Балканската проблема, подготви почвата за бързото избухване и на свѣтовната война. За турското гледище по тия голѣми въпроси до сега можеше да се сжди по излѣзлото преди нѣколко години съчинение на Махмудъ Мухтаръ паша, турски военачалникъ презъ Балканската война, сетне посланикъ въ Берлинъ: *La Turquie, l'Allemagne et l'Europe (depuis le Traité de Berlin jusqu'à la Guerre Mondiale)*, Paris 1924. То се излага сега и въ „Споменитѣ на маршалъ Изетъ паша“, голѣмъ турски сановникъ — едно подиръ друго началникъ на генералния щабъ на турската армия, воененъ министъръ, главнокомандуващъ, великъ везиръ, министъръ на външнитѣ работи, на вътрешнитѣ работи и пр., — излѣзли на нѣмски, преди да се издадатъ на турски, въ преводъ на германския журналистъ Карлъ Клингхардтъ съ съдействието на генералъ О. фонъ Лосовъ.

Въ предговора на преводача Изетъ паша се изтъква като мжжъ съ високъ духъ, съ голѣмъ политически опитъ, съ широкъ погледъ и разностранностъ на стратегъ и дипломатъ, който, като „застѣпникъ на старотурството въ най-благородния му видъ“, странейки отъ активната партийна политика, се явява като единъ отъ рѣдкитѣ, но ценни образи въ развитието на нова Турция. По произходъ той е албанецъ отъ Македония, гдето отрасва като синъ на голѣмъ земеприетелъ. Той се билъ отличилъ като офицеръ въ гръцко-турската война, 1897, и на два пжти, 1904-05 и 1910-12, бива пращанъ въ арабския Йеменъ да усмирява въстаници. Получилъ допълнително военно образование

въ Германия и, следъ настѣпването на младотурския режимъ, назначенъ за началникъ на генералния щабъ, 1908, Изетъ паша изработва плановѣтъ за реформиране турската армия, както и за предполагаемата балканска война, които поради изпращането му въ Арабия не можалъ самъ да приложи. Той е именно онзи турски военачалникъ, комуто се приписва заслугата за спирането на българския настѣпъ при Чаталджа — което самъ той окачествява като „победа“, — следъ като веднага подиръ връщането си отъ Арабия поелъ главното командуване. Презъ време на свѣтовната война той е командущъ армията на Кавказкия фронтъ, а следъ свършването ѝ заема политически мѣста, до настѣпването на новия режимъ на Мустафа Кемалъ. Смѣната на три режима — на Абдулъ Хамидъ, Енверъ паша и Мустафа Кемалъ, — които се унищожаватъ едни други, се разиграва предъ неговитѣ очи, а сѣщо и всички ония дипломатически интриги, които се плетѣха въ старата турска столица и съ които е свързана не само сѣдбата на Турция, но и всички събития около голѣмата война. Всичко това придава на неговитѣ сѣждения върху тия събития особено важно значение.

Въпрѣки наслова, „Споменитѣ на Изетъ паша“ представятъ собствено едно изложение на историко-политическитѣ събития, особено следъ френско-пруската война, 1870, съ цель да се изтъкнатъ основнитѣ причини на свѣтовната война. Къмъ специалнитѣ причини той причислява младотурскиятъ превратъ, на който е посветилъ и специална глава (с. 104—148), както и балканската война, която той описва въ друга глава подъ насловъ „Предвечерието на катастрофата“ (стр. 148—220). Изетъ паша е убеденъ, че ако балканската война би била избѣгната или ако тя бѣше се свършила въ полза на Турция, щѣла да бѣде избѣгната и голѣмата война. Двойната балканска война дала резултати, които издигнали неимовѣрно много самосъзнанието и честолюбивитѣ планове на балканскитѣ държави. „Особено важи това — пише Изетъ — за Сърбия, която имаше най-малка заслуга за победата (*dem am wenigsten Siegesverdienst zukam*), но която при все това взе за себе си лѣвската частъ отъ плячката“ (стр. 148). Отъ тоя часъ сръбскитѣ народъ се отдалъ на мисли за присъединение на Босна и Херцеговина, а по възможностъ и на сѣрбитѣ отъ Унгария. Къмъ омразата срещу Австро-Унгария, която имъ препрѣчила пътя къмъ Адриатическо море, се присѣдинилъ и гнѣвътъ отъ споразумението на „омразния български съседъ“ съ двойната монархия. Като се прибавѣла къмъ това и постоянната подкрепа отъ страна на Русия, могло да се разбере, колко лесно е могълъ да се разпали „фитилътъ“ на голѣмата война.

Изетъ паша мисли, че балканската война, а следователно и свѣтовната война, е могла да бѣде избѣгната, ако бѣше осществена „мисълта за автономна Македония“, или пъкъ изпълненъ планътъ за единъ „балкански съюзъ заедно съ Турция“, който той излага на подробно и който, споредъ него, е билъ напълно възможенъ — неговото значение, ако и много късно, било съзнато и отъ Абдулъ Хамидъ. Съ неговото създаване въ единъ сгоденъ моментъ — като посещенията на българския царъ и на сръбския кралъ въ Цариградъ, 1909, — би била из-

бѣгната възможността за създаване условия за балканската война. „Дори ако и да не бѣше се дошло — пише Изетъ — до формаленъ балкански съюзъ, но само до създаването на една самостоятелна македонска държава, тогава по необходимостъ щѣха да бждатъ изоставени насоченитѣ срещу Турция желанія за подѣлба и завладяване на македонската област. Въ краенъ случай тѣ щѣха да се проявятъ въ отношенията на тия малки държави помежду имъ; на Турция въ тоя случай съвсемъ естествено би се паднала ролята на арбитъръ съ ексекутивни права“ (стр. 149). Нѣма съмнение, че на това мнение сж днесъ и мнозина други турски политици, които милѣятъ за нѣкогашното турско величие. Изетъ паша посочва, че тия идеи той билъ излагалъ още въ 1899 г. въ едно съчинение върху гръцко-турската война, което при Хамидовия режимъ не могло да излѣзе.

Голѣма частъ отъ книгата заема изложението на плановѣтѣ на Изетъ паша за реформиране турската армия, както и за евентуалната балканска война — само съ България, съ България и Сърбия заедно, или и съ Гърция. Това съ цель да се отдума отъ вината, която косвено му се приписва за неуспѣха на Турция въ балканската война.

Особено подробна и строга е присждата на Изетъ паша върху политиката на младотурскитѣ водители.

С. т. Романски.

Henryk Batowski, Królestwo Serbów, Chorwatów i Słowiańców. (Печат. въ „Ruch Słowiański. Miesięcznik poświęcony życiu i kulturze Słowian“. Lwów, г. I. 1928).

Следъ свѣтовната война и въ Полша, както и въ други страни, интересътъ къмъ славянството, къмъ неговия общественъ, политически и културенъ животъ е доста повишенъ. Нѣщо повече, нараства и съзнанието, че взаимното опознаване между славянскитѣ народи е жизнена необходимостъ. Тази необходимостъ схващатъ на време полски славянолюбци, начело съ г. г. Т. Л. Сплавински, Вл. Т. Вислоцки и Я. Бр. Рихтеръ, подъ чиято редакция излиза списанието „Ruch Słowiański“. Въ програмната статия на списанието (кн. I, 1928), озаглавена „Nasze cele i dążenia“ (Нашитѣ цели и стремежи) като се посочва, че въ чужбина — въ Парижъ, Лондонъ, Римъ, Бреслау и пр. — излизатъ списания, посветени на славянството — „Le Monde Slave“, „Slavonic Review“, „Rivista di Letterature Slave“, „Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven“ — убедително се изтъква належащата въ Полша потребность отъ списание като „Ruch Słowiański“, на което предстои да следи духовния животъ на славянскитѣ народи, да ратува за тѣхното взаимно сближение на почва политическа, стопанска и културна. А за да може да заинтересува по-широкъ кръгъ читатели съ славянски въпроси, редакцията не желае, и съ пълно право, списанието да бжде академично, съ характеръ строго специаленъ, а се стреми да бжде то научно-популярно. Помѣстенитѣ до сега въ него статии, рецензии, бележки и вести ясно опредѣлятъ неговия обликъ. И поради предпоставенитѣ си цели и задачи то застава на основа, която на-

пълно го сближава както съ излизания отъ двадесетъ години вече въ Прага „Slovanský Přehled“, така и съ издавания отъ Славянското благотворително дружество въ София „Славянски гласъ“.

Въ духа на посочената програма, която „Ruch Słowiański“ следва неотклонно цѣла година почти, г. Хенрикъ Батовски пише статията си „Królestwo Serbów, Chorwatów i Słowiańców“, за да запознае своите сънародници съ Югославия, имайки хубавъ поводъ — десетгодишната отъ нейния животъ.

Какво е основното отношение на г. Батовски къмъ политическия животъ на Югославия? Отговорътъ на тоя въпросъ се крие въ посочената отъ него библиография. Статията на г. Батовски, информативна, кратка и прегледна, е писана главно по сръбски източници. Сръбски, макаръ и да се срѣщатъ между посоченитѣ автори Херманъ Вендель, Огюстъ Говенъ, Албертъ Мусе и др., не само защото и тѣ сж се ползували за своите съчинения изключително отъ сръбски извори, но и защото сж открили предъ свѣта ясно и опредѣлено своята симпатия и пристрастностъ къмъ Сърбия. Въ книгописа се посочватъ трудоветѣ на Рудолфъ Хорватъ и Франъ Ерявецъ по хърватския и словенски въпросъ. По македонския въпросъ, който авторътъ сякашъ се старае да постави въ сѣнка, отбелязва работата на Йованъ Ерделяновичъ — „Македонски Срби“ (Београд, 1926), като подъ линия добавя, че това е отговоръ на г. Вайгандъ, на книгата му „Ethnographie von Makedonien“, подържаща българската теза за народността на населението отъ Рила и Шаръ. Пакъ тукъ, подъ линия, г. Батовски споменава книгата на г. Йорданъ Ивановъ „Les Bulgares devant le congrès de la paix“ (Bern, 1919), като изтъква, че въ нея е изложено българското становище по македонския въпросъ, „bułgarski punkt widzenia“. Отъ тукъ още личи, че авторътъ, отминавайки огромната литература, наша и чужда, която излага не само „bułgarski punkt widzenia“, но и неоспоримитѣ български права върху населението въ Македония, иска да даде образъ на политическия животъ въ Югославия, безъ да засѣга най-болния, най-острия тамъ въпросъ — македонския.

И наистина, като говори за населението въ Югославия, г. Батовски изрично отбелязва, че въ предѣлитѣ на страната живѣятъ, освенъ сърби, хървати и словенци, още нѣмци, маджари, после — турци, албанци, словаци, чехи, ромъни и др. За българи — отъ Македония, отъ Трънско и Босилеградско — ни дума! Но за да не бжде опроверганъ отъ фактитѣ, той веднага добавя, че „частъ отъ жителитѣ въ Южна Сърбия българитѣ не ги смѣтатъ за сърби“, като вмѣтва — „сжествува тукъ остриятъ споръ за т. н. Македония, ала това нищо не измѣня славянския характеръ на държавата“ (ale w słowiańskim charakterze państwa nic to nie zmienia, с. 8—9). Тѣй авторътъ върва, че изпълнява добре задачата си на осведомителъ, като споменава, какво мислятъ българитѣ за населението, собствено за „частъ“ отъ населението въ Македония. Освенъ това, той нарича земята на братя Миладинови, на Гоце Дѣлчева и Дамяна Груева „Южна Сърбия“, не Македония, за която казва „така наречената“, когато тоя обратъ прилѣга всжщностъ за названието „Южна Сърбия“. „Южна Сърбия“ сжествува на книга,

като официално название, отъ вчера, а Македония — отъ вѣкове. Изглежда, че г. Батовски се старае да прикрие едно свое предвзето становище по македонския въпросъ. Най-добре се чувствува то въ израза, чийто смисълъ е, че и да има българи въ Македония, тѣ никакъ не изменятъ славянския характеръ на югославянската държава. Това е една йезуитска мисълъ, която сръбскитѣ официални агенти на Западъ разпространяватъ, като заявяватъ, че въ Македония има само славяни. Отъ тукъ следва, че и да има българи, тѣ сж славяни, които лесно могатъ да бждатъ сърби, още повече, когато между славянскитѣ народи сжествува кръвно, езиково и културно сродство, особено между българи и сърби. Славянски народи си осветяватъ така правото да владѣятъ славяни — славянскитѣ характеръ на държавата остава запазенъ! Лесно се обяснява и погледътъ на нѣкои славяни по македонския въпросъ. Индиферентно „общославянско“ гледище, което гласи — и да погинатъ българитѣ въ Македония, славянството нищо не губи, защото тѣ си оставатъ все пакъ славяни. Наистина, страненъ стремежъ да не се взематъ подъ внимание народностнитѣ различия, когато трѣба да се защити несъстоятелна, при това безчовѣчна политическа концепция, още повече, щомъ ще се рѣже отъ чуждъ националенъ организъмъ.

Застаналъ на такова становище, г. Батовски, като говори за образованието въ Югославия, за нейнитѣ народни, сръдни и висши училища, съ леко сърдце може да отмине единъ огроменъ фактъ отъ миналото — въпросътъ за закрититѣ тамъ български черкви и училища. Сжщо така може никакъ да не спомене, че на българитѣ, които искатъ да се учатъ по своя книга, се сочатъ затворътъ и бесилката. И че тамъ българскиятъ езикъ се преследва немилостиво — все въ името на това широко славянско гледище!

И въ края на статията си г. Батовски, който иска да бжде внимателенъ и предпазливъ, се издава, че се намира подъ сръбско влияние. Споредъ него официалнитѣ отношения между България и Югославия били добри, обаче постоянното раздухване на македонския въпросъ ги разваля (*psuje je jednak ciągle rozognienie „kwestji makedońskiej“ — „kwestja makedońska“ — въ кавички!*). За автора, изглежда не сжествува македонски въпросъ. Иначе не би се осмѣлилъ да кавичкосва. Затова и въ особена свѣтлина трѣбва да се схваща мисълта му, че „Южна Сърбия, по официално мнение, е сръбска, обаче емиграцията отъ днешна Южна Сърбия, счита тая земя не за сръбска (не е посмѣлъ г. Батовски да каже: българска!) и създава тамъ постоянно размирие“ (*„wprowadza tam ciągły перокój“*). Но тукъ вече не говори ли официалната сръбска власть?

Личи желанието на г. Хенрикъ Батовски да посочи тихомълкомъ една рана въ държавния организъмъ на Югославия. Старанието му обаче да я отмине, да я омаловажи, като посочва какво мислятъ сърби и македонци (не казва българи!), въ сжщностъ преминава въ грижа да прикрие своята косвена защита на сръбската неславянска и нехуманна политика въ Македония. Съ външната присторена обективностъ се спечелва лесно довѣрието на читателя, за да бжде после изкусно подведеиъ, като му се внуши не особено ласкаво, враждебно дори отношение къмъ

правата на България. Да се въздържахъ да посочишъ македонския въпросъ, съ цѣлата негова важностъ, да не желаетъ да изтъкнешъ основнитѣ му причини, пжтищата за неговото правилно разрешение, въ името на висши славянски и човѣшки интереси, това е не само бѣгство отъ единъ дългъ, но е косвена морална подкрепа на Бѣлградъ, това значи да се дава кредитъ на една политика, която иска да обрече на нравствена гибелъ цѣлъ народъ. Такова въздържане, мислимъ, не бива да излиза отъ страна като Полша, родината на Мицкевича, Словацки и Красински, която познава отъ миналото много добре, що значи да бждешъ подъ чужда властъ и да бждешъ морално убиванъ всѣки день. А сп. „Ruch Słowiański“, което си е поставило благородната задача да служи на славянско взаимно опознаване, ако не може да вземе чрезъ нѣкои отъ своитѣ сътрудници открито и честно становище по въпроси отъ жизнено значение за славянски народи, би трѣбвало поне, знаейки особено положението, въ което се намира, да засѣга тия въпроси всестранно, съ всичката имъ сериозностъ и дълбочина. Защото статии като тая на г. Батовски, която направи тѣжко впечатление у насъ, не свързватъ, а разединяватъ. Не бива да се забравя, че България днесъ има нѣкогашната сждба на Полша. „Ruch Słowiański“ най-добре може да разбере българския трагизмъ. Стига да не се забравя, че за да се служи днесъ на истината не се изисква да имашъ само по-високо нравствено съзнание, но и горда и смѣла мисль.

Д-ръ Б. Йоцовъ

Сп. Константиновъ, Германското предложение за гаранциитѣ на О. Н. относно защитата на малцинствата (печат. въ спис. „Законъ и Право“, год. I, брой 4, 1929).

По поводъ на подигнатия въ срѣдата на Обществото на народитѣ въпросъ за защита на малцинствата, госп. Сп. Константиновъ, редакторъ на спис. „Законъ и Право“, изтъква дълга на българскитѣ правници, като изразители на правната съвестъ на народа си, особено будно да държатъ правното съзнание у насъ въ интереса на потѣпканитѣ права на българскитѣ малцинства въ Югославия и Гърция. Цитувайки досежнитѣ постановления на Парижкия (Ньойския) договоръ отъ 10.IX. 1919 год., г. Константиновъ прави кжсъ юридически коментаръ касателно правната процедура за разрешаване спорове по въпроси за народ. малцинства.

Понеже въпросътъ за малцинствата сега става вече по-актуаленъ, не ще да е излишно за нашитѣ читатели да предадемъ и тукъ текста на досежнитѣ клаузи отъ мирния договоръ относително правата на малцинствата, както сж цитувани въ статията на г. Константиновъ.

Ето какво постановява парижкиятъ договоръ, който Югославия е подписала на 10.IX. 1919 година:

„Чл. 8. Сърбо-хървато-словенскитѣ поданици, които принадлежатъ къмъ народностни, вѣрски или езикови малцинства, ще се третиратъ еднакво и ще иматъ сжщитѣ правни и дѣлови гаранции, както другитѣ с. х. с. поданици. Особенно тѣ ще иматъ еднакво право да

създаватъ, управляватъ и да надзираватъ на свои срѣдства благотворителни, църковни и обществени учреждения, училища и други възпитателни заведения, съ право да употребяватъ свободно въ тѣхъ собствения си езикъ и да изповѣдватъ въ тѣхъ своята вѣра.

Чл. 10. Досежно народното образование, с. х. с. правителство ще създаде въ градоветъ и околитѣ, въ които живѣятъ значителенъ брой с. х. с. поданици, които говорятъ другъ езикъ, а не официалния, нужнитѣ улеснения, та децата на тия поданици да се учатъ въ първоначалнитѣ училища на своя собственъ езикъ. Това постановление не ще прѣчи на с. х. с. правителство да направи задължително изучаването на официалния езикъ въ тия училища.

Въ градоветъ и околитѣ, въ които живѣятъ значителенъ брой с. х. с. поданици, принадлежащи на народности, вѣрски или езикови малцинства, ще се обезпечи на тия малцинства справедлива частъ отъ сумитѣ, които би се отпущали отъ съкровището на държавния, общинския и др. бюджети за възпитателна, вѣрска или благотворителна цель,

Чл. 11. С. х. с. правителство приема, че постановленията на предшествующитѣ членове, до колкото тѣ засѣгатъ лица, принадлежащи на народности, вѣрски или езикови малцинства, съставляватъ задължения отъ международенъ интересъ и се поставятъ подъ гаранцията на Обществото на народитѣ. Тѣ не може да се измѣняватъ безъ съгласието на мнозинството отъ Съвета на Обществото на народитѣ. Американскитѣ съединени държави, Британската империя, Франция, Италия и Япония се задължаватъ да не отказватъ своето съгласие за всѣко измѣнение, което би се приело въ надлежна форма отъ мнозинството на Обществото на народитѣ.

С. х. с. държава признава, че всѣки членъ отъ Съвета на Обществото на народитѣ ще има право да обръща внимание на Съвета върху всѣко нарушение или опасностъ за нарушение на нѣкое отъ задълженията и че Съветътъ ще може да действува по такъвъ начинъ и да даде такива наставления, които счита за умѣстни и дейни въ случая.

С. х. с. държава приема, че въ случай на разногласие въ мнения по правни и дѣлови въпроси, досежно тия членове между нея и Великитѣ съюзни и сдружени сили или пъкъ всѣка друга сила, членъ отъ Съвета на Обществото на народитѣ, това разногласие ще се счита като споръ отъ международенъ характеръ, съгласно съ чл. 14 отъ устава (пакта) на Обществото на народитѣ. С. х. с. правителство приема, да се изнася всѣки споръ отъ този родъ, ако другата страна поиска предъ постоянния международенъ съдъ. Решението на този съдъ е безапелационно и има сила и действие като решение станало съгласно съ чл. 13 отъ устава*.

Л. М.

ЧУЖДИ ПИСАТЕЛИ ЗА НАСЕЛЕНИЕТО НА МАКЕДОНИЯ.

Д-ръ Н. Миховъ, *Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в.* Томъ трети. София 1929, гол. 8^о, XIII+486. (Издание на Българската академия на наукитѣ).

Въ рецензията си върху II-я томъ отъ библиографския трудъ на Н. Миховъ — „Библиографски източници за историята на Турция и България въ XVIII и XIX в.“, помѣстена въ „Македонски прегледъ“, год. I, кн. 5—6, стр. 233 и сл., — проф. Милетичъ споменува за слабата заинтересованостъ на европейското общество къмъ македонския въпросъ, като изтъква, че тя не може да се дължи на неосведоменостъ, тъй като презъ цѣлия 19-и вѣкъ, почти всички пътешественици и етнографи на Балканския полуостровъ схващатъ и чертаятъ правилно народностнитѣ граници на българското племе. Въ подкрепа на твърдението си, той даде извадки отъ редица съчинения на чужди писатели, изброени въ труда на Михова, отъ които се вижда, че се е знаело твърде добре, че българското племе населява сѣщинска България, Тракия и Македония.

Излѣзлиятъ неотколе трети томъ отъ това съчинение, озаглавенъ „Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в.“, съдържа тъй сжщо не по-малко ценни сведения за българското племе и главно за разпространението му на Балканския полуостровъ и вънъ отъ него (въ България, Тракия, Македония, Моравско, Влашко, Седмиградско, Добруджа и Бесарабия), дадени въ научни трудове и статистически изчисления, голѣмъ брой отъ които сж останали неизвестни и до днесъ у насъ. Тази обширна литература (авторътъ изрежда 1033 съчинения въ този томъ), която представя цененъ приносъ къмъ етнографията на България и по-специално на Македония, би могла да се раздѣли, споредъ изнесенитѣ данни, на източници отъ първостепенна важностъ и други по-второстепенни. Къмъ първитѣ ще се отнесатъ изследванията на специалисти, които сж изучавали основно въпроса за населението на Европейска Турция, а покрай него и на Македония, и докладитѣ на чуждестраннитѣ представители въ тази страна. Съчиненията на писатели като Ликъ въ Англия, Кипертъ въ Германия, Лежанъ въ Франция сж послужили, наистина, за основа на по-нататъшнитѣ изучвания, предприети въ Европейска Турция отъ множество по-късни изследователи. Етнографскитѣ и статистически данни на чуждестраннитѣ представители (въ този томъ се срѣщатъ английски, белгийски, френски, италиански и австрийски консули), като Baring, Fitzmaurice, Blunt (вж. Correspondence), Barker, Calvert (вж. Reports), Kinnaird Rose (вж. Bruni-alti), Carboneri, Dozon, Durando, Lambertenghi (вж. Statistica), Zerboni (вж. Hondros), Perrot, Hahn, Pressel (вж. Kiepert, Ethnographische Übersichtskarte) и др., които иматъ цена като официални документи, сж неоспоримо доказателство за българщината на Македония, страна, която тѣ непосредствено сж познавали. Останалитѣ сведения, макаръ и отъ по-второстепенно значение, покрай ценнитѣ бележки, които често съдържатъ, осветяватъ въпроса за българското население въ Македония отъ друга страна, или пъкъ потвър-

ждаватъ въ общи черти и несеното отъ първитѣ. Като се изключатъ отдѣлни, съвсемъ незначителни отклонения, които очевидно се дължатъ на повърхностно или умишлено отнасяне къмъ въпроса (вж. Bernadakis, Grignan, Hondros, Correspondence, Turkei № 31 <1878>), тѣ всички единодушно изтъкватъ българската народностъ на македонскитѣ славяни, които образуватъ и ядката на населението въ Македония.

Тукъ се даватъ, въ български преводъ, извадки отъ ония съчинения, които се отнасятъ специално до етнографията на Македония. Съчиненията сж подредени по азбученъ редъ на имената на авторитѣ, както сж и у Михова.

1. Amégo J., Le mouvement bulgare, ses causes et ses conséquences (печ. въ Revue contemporaine, 2e série, t. 20. Paris, 1861. p. 76—104.

стр. 77... „Ако запитате единъ турски чиновникъ, какво разбира подъ името България, той ще ви отговори безъ друго: Това е една областъ отъ империята, която има за предѣли: на северъ Дунава, на югъ Балканитѣ, на изтокъ Черно море, на западъ Сърбия и частъ отъ Албания. Този турчинъ не казва самата истина, но той отговаря като добъръ турчинъ, защото се присъединява умишлено къмъ политиката на своето правителство. Угодно е било, наистина, на турското правителство да разбира подъ името България само частъ отъ това, което е била тази страна по време на завоеванието ѝ; и тази тактика на завоевателя, чиято целъ е била да се намалява числено българската народностъ, за да се осигури по-добре подчинението ѝ е сполучила повече отколкото е могло да се желае. Цѣла стара Македония е така сжщо българска страна; и понеже тя е по пространство приблизително равна на официална България, то следва, че Балканитѣ съвсемъ не сж, както се твърди, южната граница на България, но че тѣ минаватъ презъ срѣдата ѝ. Не само че изключително славянско население живѣе въ тѣзи планини, но то се простира още чакъ въ сърдцето на Румелия, като заема на половина съ гърцитѣ градоветѣ Бургасъ, Пловдивъ и Одринъ. Българинътъ, отклоненъ отъ правия пѣтъ, се е смѣталъ съ течение на времето много по-слабъ въ числено отношение, отколкото е билъ въ действителностъ, и, ако не е опиталъ да добие независимостта си, то може да се предполага, че неговото покорство се дължи, поне отчасти, на тази политическа мѣрка, усвоена отъ неговитѣ господари. Както и да е, ние знаемъ, че има две Българии: България споредъ Отоманското правителство и България споредъ българитѣ. Тукъ е въпросъ именно за тази последната. България, тъй както я признава Отоманското правителство е, както се вижда, приблизително само половината отъ страната, която носи това име, а пѣкъ и това наименование е за него само единъ простъ географски изразъ.“

стр. 97. „България е три или четири пѣти по-голъма отъ сегашното кралство Гърция. Тя е страна съ несравнимо плодородие. Населена съ едно силно, въздържано и трудолюбиво племе, което възлиза на 4,500,000 души и което е почти изцѣло предадено на полскитѣ

работи, тя произвежда много и би произвеждала несравнено повече, ако да бѣше подчинена на едно по-просветено, по-справедливо и особено по-добросъвестно управление отъ султанското. Като доказателство служи фактътъ, че, тъй лошо управлявана, тя е все пакъ житницата, отгдето Цариградъ се сдобива съ храни.“

2. Bainier P. F., Cours de Géographie commerciale de l'Ecole Supérieure de Commerce à Marseille. 1e partie. Marseille, 1873. p. VI + 1f. + 467 + 4.

стр. 379. „Българитѣ. . . всичко 4 $\frac{1}{2}$ милиона. . . Тѣ населяватъ днесъ България, северна Тракия и северна Македония“.

3. Bainier P., La Turquie (печ. въ Bulletin de la Société de Géographie de Marseille. T. 1er. Marseille, 1877. p. 169—182; 225—243).

стр. 177. „Преди всичко въ България, после въ Румелия и въ по-големата частъ на Македония живѣятъ българитѣ, народъ отъ 4 милиона души, които не сж чисти славяни, тъй като тѣхнитѣ прадѣди сж варвари, дошли отъ срѣдна Азия, които сж живѣли известно време по брѣговетѣ на р. Волга, отгдето е и името имъ волгари или българи. Това племе е много трудолюбиво, обича мира и полския животъ“.

Говори по-нататъкъ за плодороднитѣ, обработени отъ ржката на българския земеделецъ покрайнини и се удивява на работоспособността му.

4. Bath, Marquis of., Observations on Bulgarian Affairs. London, 1880. p. 118.

стр. 4. „Страната, населена изключително или главно съ българския народъ, обема Княжество България, провинцията Източна Румелия и значителна частъ отъ Македония. Това бѣше опредѣлено съ сжществена точностъ отъ Санъ-Стефанския договоръ, ако и границата, предназначена отъ този договоръ, да излизаше тукъ-тамъ оттатъкъ строго етнографската и историческа истина. Затова пъкъ голѣмъ брой българи сж прѣснати въ Сърбия, Румъния, Южна Румелия, Бесарабия и Австрия.“

стр. 5. „Малко довѣрие може да се вложи въ нѣкои статистики за турскитѣ владения, гдето, поради това, че голѣма частъ отъ налозитѣ сж съразмѣрни съ броя на населението, всѣко село и всѣка религиозна община сж имали прѣкъ интересъ да понижаватъ своитѣ числа, така че, да намаляватъ и сумата, която би била искана за данѣкъ. Следователно, мжчно е да се даде правилна преценка за изчисленията на българския народъ. У Убичини, въ неговото съчинение „Etat présent de l'Empire Ottoman“, тѣ сж казани на брой 3 милиона души. Обаче най-голѣми авторитети сега ги даватъ надъ 4—5 милиона д.; и Каницъ въ 1875 г. ги изчисли надъ 6,000,000. Като се отдаде повече внимание на тази материя, и отъ лично наблюдение, и отъ изучаване на разнитѣ авторитети по този въпросъ, християнското българско население се пресмѣта на сума —

Въ княжеството — 2,600,000 д., въ Източна Румелия — 1,250,000 д., въ Македония, гдето то образува повече отъ половината на всичкото население — 900,000 д., въ Сърбия, Ромъния, включително Добруджа — 100,000 д., въ Южна Румелия и другаде, включително Бесарабия и нѣколко въ Австрия — 150,000 д., всичко — 5,000,000 д.“

5. Bernardakis, A. *Aperçus économiques et statistiques sur la question d'Orient, la Grèce, la Turquie, etc.* (печ. въ *Journal des Economistes*. 37e année, 4e série. 1re année. T. 3. 1878, Paris, p. 153—177).

Като предлага едно разрешение на Източния въпросъ възъ основа на политическата економия, авторътъ, грѣкъ по народностъ, прави прегледъ на населението въ Турция, на васалнитѣ ѝ страни и на кралство Гърция отъ народностно и економическо гледище. Изтъква при това, че нѣма вѣрни статистически данни въ Турската империя, което обяснява, отъ една страна, съ ориенталското безгрижие, а отъ друга, съ недобросъвестността и неспособността на турскитѣ чиновници при една подобна работа: броятъ се само мжжетъ съ огледъ на военната повинностъ или на облагането съ данъци. При това умишлено се преувеличава турското население, за да се запази престижътъ на империята. Административното дѣлене, освенъ че не държи смѣтка за никаква географска граница, но е подложено и на чести промѣни. Пѣкъ и властитѣ угодничатъ ту на една, ту на друга народностъ и правятъ по такъвъ начинъ невъзможно всѣко етнографско и статистическо изучване.

Езикътъ, който е най-важниятъ отличителенъ белегъ при определяне народноститѣ, представя пакъ не лека прѣчка въ турската империя; защото има напр. „въ Македония гърци, които говорятъ само български, почти всички гърци въ Мала Азия, говорятъ само турски, а мюсюлманитѣ въ Критъ говорятъ само грѣцки.“

Авторътъ дава статистически сведения за народноститѣ въ империята, които смѣта сигурни и най-близки до истината, като подъ линия отбелязва, че тия данни сж заети отъ мемоара на грѣцкитѣ силлогисти (Вж. *Correspondence. Turkey* № 31 <1878>). За Тракия и Македония намираме следнитѣ цифри:

Тракия — 815,900 д. гърци, 558,300 д. мюсюлмани, 229,520 д. българи, 329,700 д. отъ разни народности, всичко 1,972,720 д.

Македония — 1.082,700 д. гърци, 747,100 д. мюсюлмани, 304,700 д. българи и 64,000 д. отъ разни народности, всичко 2,198,500 д.

Знае се отъ мемоара, че между гърцитѣ се броятъ и българитѣ патриаршисти.

Въ прегледа на литературата по въпроса за народноститѣ въ Турската империя (Ubicini, Bianconi, Kiepert, Stanford, Dumont и др.), който прави въ бележки подъ линия, авторътъ изтъква, че „Писмата“ на Убичини върху Европейска Турция и етнографската карта на Киперта съ 12 страници обяснителенъ текстъ, която Бисмаркъ въ Камарата провъзгласилъ за „единствена сериозна карта на Турция“ „нанесли“, споредъ автора на статията, „по-зло-

полученъ ударъ на гърцитѣ, отколкото турското робство въ течение на четири вѣка, тъй като „този географъ (Кипертъ) е разходилъ цвѣта, опредѣленъ за славянитѣ (т. е. българитѣ), чакъ до Епиръ, когато за гърцитѣ въ Мала-Азия е отдѣлилъ само една точка около Смирна. Самитѣ панслависти не биха направили повече отъ него.“

6. Berlon, Ch., *Quatre années en Orient et en Italie ou Constantinople, Jérusalem et Rome en 1848, 1849, 1850, 1851.* Paris, 1854, p. 472.

Авторътъ на това съчинение, викарий при Амиенската катедрала, изучавалъ народноститѣ въ турската империя отъ религиозно и етнографско гледище.

стр. 158. Говори за произхода на българитѣ. „Тѣ сж предадени на земедѣлие и заематъ, освенъ България между Дунава и Балкана, множество области въ Албания и Тесалия. Броятъ имъ е около 4,500,000 д., мнозинството (по вѣра) гърци — схизматици; има между тѣхъ известенъ брой католици и мюсюлмани“.

7. Bonghi, R., *Le Razze e lo Stato in Turchia* (печ. въ *Nuova Antologia di Scienze, lettere ed arti. II. serie, vol. 5.* Firenze, 1877. p. 761—790).

р. 770. „Българитѣ се простиратъ въ цѣлата тази срѣдиземноморска областъ, която се намира между морския брѣгъ, населенъ съ гърци, и срѣдното течение на Дунава отъ Видинъ до Силистра: частъ отъ Македония, Тракия и Мизия. При това, ако въ сърцето на тази територия тѣ сж сами, и турци се срѣщатъ само въ и около по-големитѣ градове, не е така въ една ивица повече или по-малко широка къмъ югъ и къмъ изтокъ. Тамъ, отъ Одринъ на къмъ Пловдивъ, отъ една страна, и отъ Одринъ на къмъ Силистра отъ друга, турцитѣ се срѣщатъ често и сж много примѣсени съ българитѣ: и още по-странно е, че тѣзи (българитѣ) образуватъ около Лозенградъ и на северъ и изтокъ отъ него, освенъ по крайбрѣжието, което е гръцко, цѣла ядка“.

Споменува за Добруджа, гдето сж се преселили много татари отъ Кримъ и Бесарабия следъ рускитѣ завоевания.

8. Boué, A., *Die Ethnographie der europäischen Türkei und des westlichen Klein-Asiens, geographisch dargestellt auf meiner Karte der Türkei* (печ. въ *Amtlicher Bericht über die einundzwanzigste Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in Graz im September 1843.* Gratz, 1844. p. 120—126).

На конгреса на нѣмскитѣ естественици и лѣкари, свиканъ въ Грацъ презъ 1843 г., бележитиятъ френски ученъ Ами Бюе, самъ лѣкаръ по специалностъ, е избралъ горната тема за своята речъ, въ която излага устно мнението си по етнографията на тѣзи две страни, иллюстрирано нагледно въ картата му.

стр. 122. „Българитѣ, всѣкога вѣрни на своята народностъ и само съ мѣстни или зависящи отъ климата особености или обичаи, на се-

ляватъ сами-самички цѣла България, а така сжщо и почти цѣла Македония на ширъ до Сѣръ и Солунъ, и се срѣщатъ твърде многочислени въ Тракия, предимно въ северната ѝ частъ; въ северозападна Македония и особено въ Тесалия тѣ се явяватъ въ твърде незначителенъ брой, но пъкъ западно отъ Македония тѣ се ширятъ чакъ задъ Албанската граница. Дали има сега още българи въ кралство Гърция, това не ми е известно.“

9. Boutet, P., *La population de la Turquie* (печ. въ *L'Exploration*. T. 1, Paris, 1877, p. 40—46).

Авторътъ говори за турските владения въ Европа — нѣкогашнитѣ провинции Босна, Херцеговина, Албания, Епиръ, Тесалия, България и Румелия. Общото население на тѣзи области е 8,207,000 души, отъ които 3,585,000 д. мохамедани. Като разпредѣля това население по народности (турци, татари, араби, черкези, гърци, ромъни, албанци, българи, сърби, руси, арменци, евреи и чужденци), авторътъ отрежда на българитѣ цифрата 2,861,000 д., отъ които 790,000 д. мохамедани. Освенъ това дава 350,000 д. българи въ Влашко и Молдова и 150,000 д. въ Сърбия.

стр. 42. „Българитѣ сж най-многобройни между славянитѣ въ империята; но тѣ сж смѣсено племе, понеже много хунска кръвь тече въ жилитѣ имъ. Освенъ въ Тулчанския санджакъ, гдето сж били измѣстени отъ татаритѣ, тѣ съставятъ мнозинството въ цѣлия Дунавски вилаетъ, наричанъ изобщо България, както и въ санджацитѣ: Сливенски, Пловдивски, Сѣрски, Солунски и Скопски. Тѣзи санджаци съдържатъ едно население отъ 3,400,000 д., отъ което близу 70% сж българи; мнозина сж прегърнали вѣрата на завоевателя: наброяватъ се не по-малко отъ 790,000 д. българи-мохамедани.“

10. Brunialti, A., *La Nuova Bulgaria* (печ. въ *Nuova Antologia di Scienze, lettere ed arti. II serie. Vol. 19. Roma, 1880, p. 96—147*).

Авторътъ на тази обемиста статия се спира обстойно на въпроса за произхода и историческия животъ на българитѣ. Той напомня славното минало на българския народъ, изброява моралнитѣ му качества и се удивява, че и въ най-тежки времена е запазилъ непокѣтнати нрави, жива вѣра, гордъ и благороденъ характеръ. Като изтъква при това и обстоятелството, че той държи въ рѣцетѣ си единъ отъ най-важнитѣ сухоземни пѣтища на свѣтовната търговия и достѣпа до Отоманската столица по сухо, авторътъ му предсказва свѣтло бъдеще и голѣмо морално и политическо влияние при подѣлбата на останкитѣ отъ Отоманската империя.

Като привежда противоречивитѣ данни за броя на българитѣ — 1. на български писатели, които претендиратъ за 6-7 милиона, „като включватъ и по-далечнитѣ или забравени вече издѣлки на българското племе и по-специално помацитѣ“ (спис. Соколовъ, 1876, I, стр. 41, Пловдивъ); 2. изчисленията на Венелинъ, Саксъ (Sax), Обаре (Aubaret),

Якшичъ и Шафарикъ — отъ $1\frac{1}{2}$ до 3 милиона; 3. мненията на Иречекъ, Богоровъ, Брадашка и Будиловичъ, които се сходятъ въ общи черти и отреждатъ 5 или малко повече отъ 5 милиона, — авторътъ намира тази последната цифра за най-правдоподобна.

За разпространението на българитѣ приема етнографската граница на Иречекъ, а именно: „течението на Дунава и сръбската граница, съ изключение на нѣкои малки села; близу до Прокупье надъ р. Топлица тя се извива на югъ, върви по върховетѣ, които се издигатъ надъ долината на р. Морава, като води покрай Враня, достига планината Карадагъ или Черна гора, следва билото на Шаръ и заобикаля Охридското езеро. Южно отъ езерото населението е извънредно смѣсено отъ българи, албанци и власи, така че границата тукъ лжкатуши, като се наклонява по-сигурно на изтокъ къмъ Костурското езеро, отгдето презъ градоветѣ Влахо-Клисура, Нѣгушъ, Солунъ, Сѣръ достига южнитѣ склонове на Родопитѣ и ги следва, като затваря градоветѣ Димотика и Узункюпрю, и отъ тамъ слиза на Черно море близу до Самоковъ (sic Созополъ). Нѣколко български села се намиратъ прѣснати чакъ до Цариградъ, въ Ромъния, въ сръбския Тимошки басейнъ, въ Банатъ, въ Трансилвания и едно дори въ Мала-Азия, между Никомидия и Никея“. Специално за населението на Македония авторътъ привежда мнението на единъ очевидецъ. „Понеже толкова живо е оспорвано, коя народностъ въ Македония има предимство, а пъкъ и това, което италианското правителство може да сжди по нѣкои документи, ми се струва несигурно, — смѣтамъ за полезно да приведа, какво мисли по този въпросъ единъ английски консулъ, уважаемия W. Kinnaird Rose, които е обиколилъ цѣлата тази страна. „Азъ направихъ най-грижливи изследвания“, така пише той въ *Fortnightly Review*, sept. 1879, p. 422—423 (статия озаглавена *Macedonia*, vol. XXVI. New series) „върху спорния въпросъ за съотношението на народноститѣ въ Македония. Следъ руско-турската война 170,000 д. мюсюлмани бидоха прибавени къмъ населението (ù), дошли отъ България и Източна Румелия, и по такъвъ начинъ съотношението се измѣни. И все пакъ, нѣма никакво съмнение, че българитѣ сж въ голѣмо мнозинство (*Nondimeno non vi è dubbio alcuno che i Bulgari sono in grande maggioranza*). Източната граница, опредѣлена отъ Санъ Стефанския договоръ, минава и тя сжщо презъ една страна, която наистина е българска (*pure un paese che in fatto è bulgaro*). Турцитѣ, които заематъ въ голѣмъ брой окржзитѣ Скопски, Прищински и Кюпрюлийски (Велешки), сж повечето скорошни преселници. Крайбрежието е цѣло заето отъ гърци и договорътъ ги уважава, освенъ въ окржзитѣ Сѣрски и Драмски. Тукъ масата отъ жителитѣ е гръцка, но пъкъ около Солунъ гърцитѣ сж само по морския брѣгъ (*ma anche vicino a Salonicco i Greci non vanno oltre la marina*). На западъ, едва около Битоля, може да се каже, гърцитѣ сж малко повече отъ на бобъ назърно (*un po' più che spruzzati*, англ. *more than a sprinkling*). Изчисленията на Syniet (sic Synvet) върху гръцкото население сж много преувеличени и азъ намѣрихъ, че въ това сж убедени и самитѣ гърци, не само въ Македония, но и въ Източна Румелия.“

По-нататък авторът на статията минава към населението на Македония, а покрай това и на останалите български земи.

стр. 117. „Българите, специално въ Македония, се делят на разни племена, за които ни дават бележки, между други, Иречекъ, Шафарикъ, Гироровичъ (sic Григоровичъ) и Верковичъ. И съ тяхъ живѣятъ въ горепоменатите предѣли, които отговарятъ въ общи черти на тези, които Русия имъ бѣше отредила въ С. Стефано, не по-малко отъ десетъ разни народности. Въ Пловдивъ, Одринъ, Варна, Бургасъ и по цѣлата дължина на морския брѣгъ живѣятъ много гърци — тѣ сж много повече отъ 8 или 12 х., дадени отъ Саксъ, Обаре, Сенъ Мартенъ (Vivien de Saint Martin) и др.. Гърци по произходъ сж безъ съмнение и гагаузите въ Добруджа, които пишатъ турски съ грѣцки букви, както правятъ базирганите отъ Азовъ и караманлиите отъ Мала-Азия. По Пиндъ се намиратъ повече отъ 200,000 ромъни, които, следъ като държаха за гърците, сега култивиратъ езика на своята нация, като пазятъ и нейните нрави, и, ако и да не могатъ да доставятъ аргументъ за ефикасни домогвания на своето твърде далечно отечество, ще създадатъ не малка мъчнотия на владичеството, което ще наследи турското подъ склоновете на Пиндъ. Многобройни ромъни живѣятъ, така сжщо въ Добруджа, въ тази черта, която биде наскоро присъединена къмъ тяхното княжество, и въ нѣкои села на Дунава. Около Охридското езеро и по брѣговете на Морава се вмѣкватъ между българите множество албански села, а нѣма голѣмъ градъ, който да не притежава свой арменски и еврейски кварталъ. Така сжщо въ никой не липсватъ и жители отъ турска раса, които сж особено разпространени въ Добруджа, Източна Тракия, около Татаръ-Пазарджикъ и по дължината на срѣдното течение на р. Струма, пъкъ турци сж и юруците отъ билото на Родопите, и конярите отъ Островското езеро: тѣ сж по-малко отъ $\frac{1}{2}$ милионъ за този, който държи сметка не за вѣрата, но за обичаите и езика, и не прибавя 50-те хиляди татари, които живѣятъ въ Добруджа и въ селата около Никополъ и Видинъ и сж въ голѣма частъ асимилирани отъ българския елементъ, и за 150-те хиляди черкези, които по-скоро скитатъ, отколкото живѣятъ по склоновете на Балкана. Най-после, който не пренебрегне малките сръбски села до Нишъ и по Тимокъ, ще има по-добре, отколкото е дадено въ самите карти на Лежанъ, Кипертъ и Саксъ, една представа за етнографския съставъ на цѣлата тази страна, гдето преобладаватъ българите“.

11. Die Bulgaren (печ. въ Die Grenzboten. 36 Jahrg. I. Semester. I Bd. Leipzig. 1877. p. 188—198).

Даватъ се нѣкои отъ имената, подъ които българите сж известни у балканските народи: „старослав.“ б л ъ г а р и, сръб. б у г а р и, грѣц. б у л г а р о й, албански ш к я и, рум. ш к е и.

стр. 188. ... „Сега територията, въ която този народъ е най-гъсто заседналъ, е включена между Дунавъ, Тимокъ и една черта, която минава презъ градовете Алексинецъ, Баня, Търговица, Призрѣнъ, Охридъ, Костуръ, Няуста, Солунъ, Одринъ, Созополъ и, следъ като се извива

силно на западъ, се свършва до разположения на петъ мили отъ Русчукъ—Баба. Въ тѣзи предѣли, които, както се вижда, далечъ надминаватъ сжщинска България — между друго почти цѣла Македония е населена съ българи, — лежатъ наистина много, нѣкои доста голѣми, турски заселища, а така сжщо въ тѣхъ сж заседнали множество черкезки колонии отъ Кримската война насамъ; но затова пъкъ, извънъ нашата черта има още значителенъ брой предпостове и останки отъ българското племе между албанци, турци, гърци и въ Седмиградско, Влашко, Добруджа и Бесарабия“.

12. *Bulgares* (печ. въ *Magasin pittoresque*. 11 année. Paris, 1843. p. 11—18. 1 illustr.).

стр. 18. „Нашитѣ карти отбелязватъ, подъ името България, отъ турскитѣ провинции само страната, включена между Дунава, Балкана и Черно море; обаче българското племе, пръснато въ всички околни страни, се шири въ Тракия, Македония и чакъ до Морея; счита се, че то не брой по-малко отъ 4¹/₂ милиона души.“

13. *Les Bulgares* (печ. въ *Magasin pittoresque*. 33e année. Paris, 1865. p. 397—398. Illustr.).

стр. 379. „Българското племе е първо отъ християнското население на Отоманската империя по численостъ и пространство. То заема областитѣ на Силистра, Варна, Русчукъ, Видинъ, Нишъ, Прищина, Пловдивъ, София и по-голѣмата частъ отъ тѣзи на Битоля, Солунъ, Одринъ, безъ да се смѣтатъ българскитѣ колонии въ Южна Русия и Молдова. Общото число може да се прецени на 7 милиона души.“

Дадена е рисунка на български костюми отъ Godefroy Durand. На стр. 372 е даденъ като български народенъ химнъ въ френски преводъ текстътъ на Чинтуловата пѣсень: „Кжде си вѣрна ти любовъ народна“.

14. *Les Bulgares. Leur origines, leur langue, leur répartition ethnographique*. (Feuilleton) (печ. въ *République Française*. 5e année. № 1214. 1875. Paris. p. 1—2).

стр. 2. „Българитѣ сж разпространени днесъ въ България, Тракия, Македония, Албания. Освенъ това, тѣ иматъ значителни колонии въ Ромънска Бесарабия, въ Южна Русия и Темешкия Банатъ. Най-новитѣ изчисления, тѣзи, които издаде г. Bradarhka (sic. Брадашка) въ *Mittheilungen* на Petermann-a, ги изкарватъ на 6 милиона души. Този народъ е благъ, търпеливъ и показва забележително прилежание въ работа“.

Споменува, че българитѣ се ценятъ и се търсятъ въ всички съседни страни като добри земеделци, между друго въ Унгария.

15. *Bulgarien* (печ. въ *Europa. Chronik der gebildeten Welt für das Jahr 1877*. № 1. Leipzig. 1877 p. 21—30).

стр. 28. „Единъ чуденъ кжтъ земя е населена отъ българския народъ... Днесъ още територията между Дунавъ и Егей-

ско море се населява отъ около 5 милиона българи“...

16. Carboneri, L., Rapport consulaire. Salonique, le 12 avril, 1860 (печ. въ Recueil consulaire, T. VI, année 1860. Bruxelles, 1860)

стр. 457... „Сѣрѣ, който е само на 18 мили разстояние отъ Солунъ, е единъ отъ най-старитѣ градове на Македония... Стариият градъ е населенъ съ гърци, българи, власи и нѣколко еврейски семейства, а новиятъ — съ турци. Общото число на населението възлиза на 35,000 д., отъ които $\frac{2}{3}$ мюсюлмани“.

17. Carlowitz, Géographie phisique de la Macédoine (печ. въ Revue géographique internationale. 6 année, 1881. Paris. p. 57—60; 98—100).

стр. 60. Като говори за р. Мъгленица, авторътъ бележи, че тя минава изпърво презъ единъ планински басейнъ, населенъ съ българи власи и турци. Отдѣсно тя приема единъ малъкъ притокъ, който минава презъ Воденъ, градъ съ 10,000 д. ж., турци и българи. Езерото Яница получава отъ изтокъ единъ притокъ, който минава презъ Яница (Енидже-Вардаръ), чието население 9,000 д. е българско. Дойранъ, на западния брѣгъ на Дойранското езеро, брои 5,500 д., отъ които 3,000 д. мюсюлмани, 2,250 д. българи и 75 д. власи... Преди да се влѣе въ морето, Вардаръ приема единъ потокъ, който минава презъ Кукушъ, съ 4500 д. жители, отъ които 4200 д. българи и 25 д. власи.

стр. 100... „Страната, въ която се говори български езикъ, е раздѣлена отъ сѣрбитѣ и албанцитѣ съ една черта, която пресича Карадагъ, минава близу до Скопие което тритѣ народности си оспорватъ, и допира Шаръ при изворитѣ на Вардаръ. Споредъ Иречекъ, тя минава на западъ отъ Дебъръ и достига до западния брѣгъ на Охридското езеро. Областъта, разположена южно отъ езерата Охридско и Прѣспанско, включва едно съвсемъ смѣсено население отъ албанци, ромъни и българи“...

18. Chervau, Une excursion en Macédoine (печ. въ Mémoires de la Société bourguignonne de Géographie et d'Histoire. T. I. Dijon, 1884. p. 167—218).

Авторътъ, инспекторъ по горитѣ, е билъ натоваренъ отъ турското правителство да изследва горскитѣ мѣста въ Македония. Въ началото на 1867 г. той обиколилъ цѣлата южна частъ на тази областъ и басейна на р. Черна (Карасу) и дава бележки върху стопанското ѝ състояние и народноститѣ, които я населяватъ.

стр. 197. „Въ южна Македония, и особено по крайбрѣжието на Халкидическия полуостровъ, гърцитѣ образуватъ грамадно мнозинство... Постепенно, колкото се отива къмъ северъ грѣцкиятъ елементъ малко по-малко изчезва, за да направи мѣсто на българския, който преобладава вече къмъ Мелникъ. Въ Разлога и отъ тамъ нататкъ се срѣщатъ вече само българи, примѣсени съ нѣкои мюсюлмани...“

Българитѣ сж главно земеделци. Тѣ сж силно племе, което сжчетава съ въздържанието на източнитѣ народи трудолюбието на севернитѣ. Тѣ сж благи, покорни, гостоприемни, любезни къмъ чужден-

цитѣ и съ голѣма простота въ нравитѣ. Много по-тихи отъ гърцитѣ, тѣ нѣматъ тѣхнитѣ артистични инстинкти и живъ умъ. Тѣ кривятъ подъ привидната си простота известно недовѣрие и хитростъ“.

Описва по-нататѣкъ жилищата имъ, облѣклото имъ, накититѣ на женитѣ и оржжието, което носятъ мъжете.

„Тѣ по-скоро се заравятъ (*se terrent*), отколкото живѣятъ въ видъ колиби безъ етажи, чийто подъ е отъ бита земя, и които сж едва освѣтени, поради навика, който иматъ, да намаляватъ отворитѣ до най-необходимото (*au strict nécessaire*). Въ голѣма частъ отъ тѣзи жилища, гдето човѣкъ съ срѣденъ ръстъ едва може да стои правъ, има само една или две много снизени врати и ни единъ прозорецъ. Въ главнитѣ центрове по-охолнитѣ собственици не сж тѣй оскѣдно обзаведени, и жилищата имъ сж разположени почти както тѣзи на гърцитѣ и мюсюлманитѣ. Българскиятъ селянинъ не оставя никога оржжието си, което се състои, обикновено, отъ единъ ножъ и чифтъ пищови, прикрѣпени на пояса въ една кожена чанта; той прибавя къмъ тѣхъ една кремъклия пушка, когато отива на ловъ, който той страстно обича. Облѣченъ е съ кѣзи и овчи кожи, а женитѣ тъкатъ и приготвятъ въ всѣка къща груби вълнени платове, които допълнятъ това примитивно облѣкло. Самитѣ тѣ носятъ, както и момичетата, твърде къса рокля върху дълга риза; престилка съ голѣми шарки, припасана съ грамаденъ поясъ, огърлица и фесъ, украсенъ съ златни и сребърни монети. И двата пола отдаватъ голѣма почитъ на чужденцитѣ и ставатъ чевръсто на крака, когато тѣ минаватъ.“ Авторътъ е присѣствувалъ на една вечерня въ черквата на с. Кара-къой — Неврокопско. Забелязалъ, че женитѣ били скрити задъ решетки въ горната галерия и на излизане отъ черква палѣли свещи въ малки кутии-гробове и се молѣли за упокоение душитѣ на тѣхнитѣ близки.

19. Chervau, Thessalie (печ. въ Société de Géographie de Dijon. Bulletin № 2. Dijon, 1832. p. 3—46.)

стр. 16, Говори за населението на Тесалия, съставено главно отъ гърци, които сж мнозинство, и отъ мюсюлмани; покрай тѣхъ—арменци, евреи и чужденци, „най-после скитнишкитѣ орди на българи и власи, които се занимаватъ особено съ експлоатация и превозъ на дърва.“

20. Conditioni—Sulle condizioni de'Bulgari—Unit negli ultimi dieci anni (печ. въ La Scienza et la Fede. Vol. 79. Napoli, 1870, p. 304—312).

стр. 310. „Въ разнитѣ области на Отоманската империя сега се събиратъ 10-20 хиляди българи католици, разпредѣлени както следва: въ Одринъ и въ 14 съседни села 6,500 д.; въ Солунъ и въ 2 малко отдалечени села 1,000 д.; въ Битоля и 4 съседни области 1500 д.; въ Цариградъ 1000 д.; и малко повече отъ това число сж прѣснати въ разни други мѣста“.

21. Correspondence. Turkey. № 25 <1877> London 1877. p. XII—301.

стр. 7—8. Консултътъ Blunt до М. Joselyn. Salonica, March 27, 1877.

стр. 8... „Моятъ колега грѣкъ ме осведоми, че въ Струмиш-

ния окръгъ, особено въ Малешевско (Malich Nachia Canton), населено главно съ българи, християнскитѣ жители сж били измжчвани (molested) отъ турцитѣ.

22. Correspondence, Turkey. № 136. Correspondence respecting the Affairs of Turkey. <With Maps of proposed Bulgarian Vilayets>. 1378. London. p. 3. With 2 maps.

За българския характеръ и българското население на Македония, покрай сведенията на учени, пътешественици и др., особена цена иматъ официалнитѣ данни, които се черпятъ отъ английската синя книга, върху българскитѣ работи. Горепоменатиятъ томъ съдържа преписката, размѣнена между маркизъ Сольсбъри (Salisbury), английски пратеникъ въ Цариградската конференция и графъ Дерби (Derby), гдето се обсъждатъ бждещитѣ граници на България. Въ проекта, даденъ отъ Скъйлеръ (Schuyler), и князь Черетелевъ (Tcheretelew), диктуванъ отъ графъ Игнатиевъ, бждещата България трѣбва да включва Дунавския и Софийския вилаети, Пловдивския и Сливенския санджаци и българскитѣ окръзи въ Македония (and the Bulgarian districts of Macedonia).

Въ меморандума на Барингъ (Baring), секретаръ въ английското посолство въ Цариградъ, приложенъ къмъ този проектъ, се изказва мнението, че границата на такава една България би трѣбвало, отъ Черно море да мине северно отъ Одринъ презъ една област, гдето не съществуватъ никакви естествени граници (through a country where no natural boundaries exist). Вследствие на това трѣбва да се създадатъ две провинции, отъ които първата да обхваща Софийския и Дунавския вилаетъ, а втората, съ чието създаване ще се потъпчатъ „справедливитѣ и силни претенции“ на гърцитѣ, Одринския вилаетъ и частъ отъ Македония.

Възъ основа на това, въ Цариградската конференция представителитѣ на Великитѣ сили, въ общото си предварително заседание на 21 декемврий 1876 г., постановяватъ :

Да се създадатъ два вилаета, източень и западень, отъ които източниятъ ще има за столица Търново и ще обхваща санджацитѣ Русенски, Търновски, Тулчански, Варненски, Сливенски, Пловдивски (съ изключение на Султанъ-Ери и Ахж-Челеби) и околитѣ Лозенградска, Мустафापашалийска и Казълагачка.

Западниятъ ще има за столица София и ще бжде съставень отъ санджацитѣ Софийски, Видински, Нишки, Скопски, Битолски (съ изключение на южнитѣ околии), частъ отъ Сърски (3 северни околии) и околитѣ Струмишка, Тиквешка, Велешка и Костурска. Избиратъ и една международна комисия, която да начертае точнитѣ външни и вътрешни граници на бждещата България. Ясно е, че поменатитѣ селища сж се смѣтали още тогава, населени предимно съ българи.

Това решение на представителитѣ на 6-тѣ велики сили е изпратено отъ маркизъ Сольсбъри на графъ Дерби съ карти на предложенитѣ по-горе български вилаети.

23. Correspondence. Turkey. № 31 <1878> Correspondence respecting the Objections raised by populations inhabiting Turkish Provinces against the Territorial Changes proposed in the Preliminary Treaty Signed at San Stefano, 19 th February 3 rd. March, 1878. p. 61.

Въ този томъ отъ синята книга сж помѣстени възраженията, направени отъ населението на турските области, противъ териториялнитѣ промѣни, предложени въ Санъ-Стефанския договоръ. Между многото петиции, подадени отъ турци, албанци и др., до английския дипломатически представител въ Турция Лейардъ (Layard), гдето се отбелязва и броятъ на населението, заслужава да се помене меморандумътъ на гръцкото националистично дружество „Силлогосъ“ въ Цариградъ, при друженъ съ 20 статистически таблици на населението въ Тракия и Македония, дадено отдѣлно по санджаци: Цариградски, Одрински, Сливенски, Пловдивски и Драмски, Солунски, Сърски, Битолски, и две събирателни, една за Тракия и друга за Македония.

Тѣ доставятъ следнитѣ данни за Македония: 1,330,000 д., (349,000 д., мюсюлмани, 438,100 д. гърци, 70,000 гръко-власи, 197,400 д. българофони, 140,500 д., българи, разни нар. 100,000 д., чужди поданици 35,000 д.).

Драмски санджакъ: 108,000 д. (гърци 42,000 д., българи 1,000 д., мюсюлмани 35,000 д., разни нар. 25,000 д., чужди поданици 5,000 д.).

Солунски санджакъ: 480,900 д. (гърци 210,500 д., българи 59,500 д., мюсюлмани 140,000 д., разни нар. 60,000 д., чужденци 10,000 д.).

Сърски санджакъ: 294,000 д. (гърци 175,000 д., българи 20,000 д., мюсюлмани 84,000 д., разни нар. 5,000 д., чужденци 10,000 души).

Битолски санджакъ: 448,000 д. (гърци 278,000 д., българи 60,000 д., мюсюлмани 90,000 д., разни нар. 10,000, чужденци 10,000 души).

Българитѣ патриаршисти сж дадени съ гърцитѣ, като подъ всѣка отъ тѣзи таблици особена забележка обяснява, че въ гръцкото население влизатъ и гърцитѣ, които говорятъ български — българофонитѣ (!). За тѣхъ сж дадени следнитѣ числа:

Драмски санджакъ 13,400 д.; въ 18 села около Кавала и 6 около Драма.

Солунски санджакъ: 80,000 д.; въ 40 села около Съръ, 7 около Неврокопъ, 49 около Мелникъ, 75 около Демиръ-Хисаръ и Петричъ, и 9 около Зѣхна.

Сърски санджакъ: 74,000 д.; 10,000 д. въ Солунско, 23,000 д. въ Воденско, 1,800 д. въ Авретъ-Хисерско, 13,000 д. въ Енидженско, 20,000 д. въ Струмишко; 6,200 д. въ Тиквешко.

Битолски санджакъ; 100,000 д.; въ Битолско, Рѣсенско, Леринско, Мъгленско, Костурско и Прилепско.

24. Correspondence. Turkey. № 15. <1880> Part. I. Correspondence respecting the New Law for the European Provinces of Turkey. 1880. London. p. IV—161.

Въ този томъ отъ синята книга е помѣстенъ единъ докладъ на лордъ Фицморисъ (Fitzmaurice), до графъ Гранвилъ (Granville), който се отнася до разграничението и населението на Македония. „Азъ опи-

тахъ да добия нѣкои сведения върху населението на вилаетитѣ въ Европейска Турция, тъй като административнитѣ граници на тази страна сж били неотколе промѣнени въ твърде важни отношения*. Като изброява главнитѣ промѣни въ санджацитѣ на Македония, авторътъ намира, че поради това ново разпредѣление се е създалъ единъ твърде разнороденъ вилаетъ, който включва части отъ всички племена и религии, постоянно въ конфликтъ помежду си. „Никакво разпредѣление не може на дѣло да избѣгне изцѣло този резултатъ, но присжщитѣ мжчноти на положението сж били значително увеличени отъ приетото особено разграничение.

„Скопскиятъ санджакъ е билъ отдѣленъ отъ Солунския вилаетъ и прибавенъ къмъ Косовския, въ който е бивалъ вече веднажъ въ 1868-69 г. Но тъй като този санджакъ е населенъ главно съ българи, сърби и турци, азъ трѣбва да желая, щото моитѣ бележки относително албанския характеръ на Косовския вилаетъ да не се прилагатъ къмъ частта, която съставя този санджакъ"... Дава се общото население на тритѣ нови вилаета въ Македония: Солунскѣ 1,176,050 д., Битолски 928,492 д., и Косовски 433,897 д.

„Като приготвяхъ тѣзи таблици, получихъ много ценни сведения и помощъ отъ полковникъ Synge. Включена е въ тази пратка една таблица, изработена отъ него, основана върху официални и други данни, които представятъ разпредѣлението на населението въ Македония подробно, като даватъ и религиозното изповѣдание въ всѣка околия. По отношение на положението, опредѣлено за българи тѣ, мога да обърна специално вниманието на отбелязания отъ него фактъ, че само онѣзи, които сега сж си пренесли („transferred“) религиозното поданство къмъ Екзарха, сж поставени въ колона 6 (българи екзархисти), и че таблицата дава Битолския санджакъ като съставляющъ часть отъ Солунския вилаетъ, съгласно съ старото разграничение*.

Таблицата дава мжжкото население на Македония: 310,441 д. мюсюлмани, 166,964 д. гърци, 116,024 д. българи патриаршисти, 50,152 д. власи, 25,043 д. албанци, 67,042 д. българи екзархисти, 28,122 д. евреи.

Солунски санджакъ: 95,966 д. мюсюлмани, 61,434 д. гърци, 43,099 д. българи патриаршисти, 4,462 д. власи, 25,473 д. евреи и 15,975 д. българи екзархисти.

Битолски санджакъ: 94,905 д. мюсюлмани, 63,292 д. гърци, 42,034 д. българи патриаршисти, 42,831 д. власи, 25,043 д. албанци, 23,598 д. българи екзархисти, 1,661 д. евреи.

Сѣрски санджакъ: 54,435 д. турци, 31,820 д. гърци, 28,053 д. българи патриаршисти, 2,859 д. власи, 938 д. евреи, 25,335 д. българи екзархисти.

Драмски санджакъ: 65,134 д. мюсюлмани, 10,418 д. гърци, 2,838 д. българи патриаршисти, 2,134 д. българи екзархисти.

25. Correspondence, Turkey. № 15 <1880> P. II. Correspondence respecting the New Law for the European Provinces of Turkey. 1880. London p. IV, de 163 à 292.

На стр. 235 този томъ съдържа писмото на лордъ Фицморисъ до

графъ Гранвилъ (Буюкдере, 15 августъ 1880), къмъ което е приложенъ единъ меморандумъ, свързанъ въ известни точки съ работата на международната комисия, която неотколе е работила въ Македония. Този меморандумъ представя гледището на македонскитѣ гърци.

Memorandum.

стр. 236. „Въ този редъ на мисли Македония би трѣбвало да бжде раздѣлена на два вилаета, отъ които единъ югоизточенъ и други северозападенъ. Чертата, която ще ги раздѣля, ще тръгне отъ точката, гдето Родопитѣ се свързватъ съ Балкана, ще мине между Струмица и Радовишъ, ще слѣзе на рѣката Вардаръ близу до сливанетоъ ѝ съ р. Черна, ще се качи къмъ Тиквешъ и Битоля, като остави на дѣсно областитѣ на Прилепъ и Охридъ и като включи цѣлия Корчански окржгъ, за да стигне до новата гръцка граница съ Колония, Анаселица и Гребена. Северозападниятъ дѣлъ ще обхване:

стр. 237. 1. Цѣлия сегашенъ Солунски вилаетъ, а именно санджакитѣ Драмски, Сѣрски и Солунски, освенъ Велешка околия.

2. Общината Морихово и околитѣ Битолска, Флоринска, Корчанска, Колонска, Анаселишка, Кайлярска, Кожанска и Сервийска (Селфидженска), отъ Битолския вилаетъ.

3. Областъта Гребена, която сега зависи отъ Янинския вилаетъ.

Тази частъ, на която начертахме границитѣ (югоизточната), ще съдържа, споредъ даннитѣ, които могатъ да се смѣтатъ като твърде точни, следнитѣ народности: чисти гърци 330,000 д., гърко-албанци, гърко-власти и албанци 75,000 д., всичко 455,000 д., българи и българофони 429,000 д., мюсюлмани 450,000 д., израелити и др. 63,000 д., всичко 1,397,000 д.

Така населението ще възлѣзе на 1,397,000 д., и гръцкиятъ и българскиятъ елементъ ще бждатъ почти равни (equivalents) по отношение на броя; колкото за мюсюлманското население, то неговото превъзходство не ще бжде отъ естество да упражни нѣкакво влияние върху другитѣ народности, взети по отдѣлно или заедно.

Отъ друга страна северозападната частъ ще се състои отъ останалитѣ области на Битолския и Косовския вилаетъ съ Скопския санджакъ и Велешка околия. Въ този втори дѣлъ българското и сръбското население ще се уравновеси съ албанския и турски елементъ (la population Bulgare et Serbe serait équilibrée par les éléments Albanais et Turc).

26. Courrière C., Histoire de la littérature contemporaine dans les différents Etats de l'Europe. Histoire de la littérature contemporaine chez les Slaves. Paris, 1879. p. XXIII—553—1 f.

Авторътъ на това обемисто съчинение е членъ на славянския комитетъ въ Киевъ.

стр. VII. „Южната или югославянската група обхваща: 1^о българитѣ, които заематъ Мизия, Тракия и Македония и се простиратъ на западъ до Призрѣнъ и Охридъ, и

които могат да се изчислят на 4,095,931, вѣнъ отъ тѣзи, които населяватъ Ромѣния, Австрия и Южна Русия“.

стр. 3. „Днешнитѣ българи заематъ една обширна територия, чиито етнографски граници сж: на северъ Дунавъ, отъ Тимокъ до устията; на западъ тѣ сж ограничени отъ Тимокъ, Стара Сърбия, гдето иматъ колонии, и Албания; на югъ и югоизтокъ съ една счупена линия, която, като трѣгва отъ Охридското езеро, има за крайни точки Солунъ, Одринъ, Варна; на североизтокъ, морето.

На стр. X-a е дадена статистическа таблица на населението въ разнитѣ славянски държави, разпредѣлено по народности, както и азбуката, езика и религията на всѣка отъ тѣхъ. На българитѣ се падатъ следнитѣ цифри: въ Русия 97,032 д.; въ Австро-Унгария 26,920 д.; въ Ромѣния 500,000 д.; въ Турция 4,095,981 д.; или всичко 4,719,933 души.

27. Delamarre C., *La clef de mon pluriel. Carte linguistique, ethnographique et politique actuelle de l'Europe orientale. Russie—Autriche—Turquie.* Paris, 1868. 1 f.

На тази карта съ обяснителенъ текстъ е казано за българския езикъ: „Този славянски езикъ, най-беденъ отъ всички и най-близъкъ до руския, се говори не само въ България, но и южно отъ Балкана, въ Румелия почти до Архипелага. Само една тѣсна ивица отъ гърци дѣли българитѣ отъ Егейско море. Между българитѣ-християни има българи-мюсюлмани и известенъ брой истински турци. Мюсюлманитѣ отиватъ къмъ намаление (*tendent à décroître*), докато християнитѣ се увеличаватъ“.

28. Dobrovsky J., *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris...* Vindobonae, 1822 (печ. въ *Jahrbücher der Literatur.* 17. Bd. Wien, 1822. p. 66—107.

стр. 70... „така българскиятъ диалектъ се говори въ България и Македония отъ около $1\frac{1}{2}$ милионъ славяни“.

29. Dottain E., *La Turquie d'Europe d'après le traité de Berlin* (печ. въ *Revue de Géographie.* 2e année. T. 3. 1873. Paris. p. 97—123. Avec 3 cartes.

Като хвърля общъ погледъ върху историческия животъ на Европейска Турция, авторътъ се спира по-обстойно върху положението на тази страна презъ време на руско-турскитѣ войни. Покрай друго, дава областитѣ, които тя още владѣе при последната освободителна война, и народноститѣ, които ги населяватъ: турци, славяни, гърци и албанци.

стр. 105. „Българитѣ заематъ не само сжщинска България, но и по-голѣмата частъ отъ Тракия и дори частъ отъ Македония. Тѣ допиратъ Черно море съ Бургасъ, Архипелага съ Солунъ и се простиратъ на западъ къмъ Битоля, Прилепъ, Троякъ(?) и Велесъ чакъ до предѣлитѣ на Албания. Тѣ заематъ сжщо въ твърде голѣмо количество Добруджа, и се наброяватъ 100,000 д. отъ тѣхъ въ Бесарабия, отъ които 50,000 въ частъта, отстъпена наново на Русия. Нѣма по-труденъ етнографски въпросъ за освѣтление отъ този, който засѣга българския

народъ; и наистина той е билъ главната, да не кажа единствена мжчнотия, на която се е натъкналъ конгресътъ (въ Берлинъ).“ Дава цифрата 3,350,000 души за българитѣ и опредѣленитѣ отъ Санъ-Стефанския договоръ граници на България, „създадена отъ Русия като триумфъ на панславизма на Балканитѣ“, както и корегираниѣ отъ Берлинския конгресъ. Прилага 3 карти на Турция.

30. Dozon A., (Rapport consulaire) Turquie d'Europe. Salonique, le 25 juillet 1883. Situation commerciale de Salonique (печ. въ Bulletin consulaire français. Paris, 1883. p. 1195—1200).

Като френски търговски консулъ въ Солунъ, Дозонъ дава, покрай друго, броя на населението въ този градъ, което е предимно еврейско, като привежда даннитѣ отъ 3 статистики — на английския, на руския и на австрийския консулъ, които не се сходятъ една съ друга.

Споредъ английската статистика: българи, власи, гърци 20,000 д.; мюсюлмани (съ дьонметата) 30,000 д.; израелити 45,000 д.; чужденци 4,000 д.; мухаджири 5,000 д. Споредъ руската статистика: гърци, българи арменци 13,000 д.; израелити 63,000 д.; мюсюлмани (съ дьонметата) 22,000 д.; чужденци, особено италиянци 2,000 д. Споредъ австрийската статистика: гърци 20,000 д.; българи 1,400 д.; власи 1,000 д.; израелити 46,000 д.; турци 30,000 д.; чужденци 4,000 д.; мухаджири 4,000 д.

31. Durando C., Rapporto agricolo-commerciale sulla Bulgaria. <1871> (печ. въ Bolletino Consolare. Vol. VII. Parte II. Roma 1871. p. 3—45).

Въ качеството си на италиански консулъ въ Русе, Дурандо дава сведения за българското население въ Европейска Турция. Като посочва географскитѣ граници на сщинска България, той бележи:

стр. 3. „Казвамъ географска (България), понеже границитѣ на политическа България сж оспорвани отъ гърци и сърби по всѣкакъвъ начинъ въ полза на собствената имъ народностъ: и този ще бжде единъ не лесенъ въпросъ за бждещитѣ поколения (... i confini della Bulgaria politica sono contrastati da Greci e da Serbi in vario modo a profitto della propria nazionalità: e sarà questa una non facile questione per le generazioni future). Административна България, т. е. тази, която образува въ Отоманската империя Дунавския вилаетъ, е още по-ограничена отъ географската, тъй като, е останалъ откъснатъ по време на създаването ѝ Нишкиятъ санджакъ, територия, която допира къмъ предѣлитѣ на Епиръ и Албания“. За етнографскитѣ граници на България авторътъ съобщава, че тѣ ще бждатъ опредѣлени точно, следъ като се публикуватъ изследванията на починалия наскоро по това време именитъ френски ученъ-геологъ, Гийомъ Лежанъ, съ когото той се е срѣщалъ неотдавна преди заминаването му отъ България, и е узналъ отъ самия него, че той се готви да издаде наскоро съчинение върху последното си пътуване въ Европейска Турция. (Вж. това име).

Дава сведения върху населението на Дунавския вилаетъ.

(Ще се свърши).

Мария Романска

Résumés des articles de la Revue.

I. Trifonov, La dépendance de l'Eglise moldave de celle d'Ohrida dans la première moitié du XV siècle.

Dans cet article, suite de celui qui a été inséré dans la Revue Macédonienne (année IV № 4) M-r Trifonov examine les objections soulevées par M-r Laskaris contre l'opinion qu'il avait exprimée auparavant, notamment que l'Eglise serbe aurait été réunie à celle d'Ohrida déjà avant la chute des domaines des despotes serbes sous les Turcs, c. à d. avant 1459, et l'affirmation de ce même Laskaris selon laquelle la tradition moldave rapportant que l'Eglise moldave a été sous la dépendance de celle d'Ohrida dans la première moitié du XV siècle, tradition prise en considération par tous les historiens roumains et slaves dans le passé, serait sans aucun fondement. M-r Trifonov démontre d'abord que la chronique de Poutnenski, qui place l'ordination du métropolitain Théoctis vers 1452, mérite pleine confiance, même dans la partie qui fut écrite plus tard, et que cette chronique a peut-être eu en vue l'archevêque d'Ohrida, Nicodime, quoiqu'elle nomme le despote serbe Georgui Brankovitch, car le mentionnement d'un souverain étranger orthodoxe est chose fréquente chez les auteurs de l'époque du joug turc. Plus loin, M-r Trifonoff soutient que l'inscription du monastère de Léchan (près d'Ohrida) selon laquelle en 1452 aurait existé un archevêque d'Ohrida du nom de Nicodime, ce qui est en accord avec l'information du recueil de 1557, répond à la vérité. M-r Trifonov soutient encore que l'identité du patriarche Nicodime et de l'archevêque Nicodime est également confirmée par l'apographe écrit par le premier en 1446, d'après lequel le patriarcat d'Ipek serait égal à l'archevêché d'Ohrida, car, selon l'auteur, „égal” dans ce cas aurait la signification d'identique. L'auteur trouve que les doutes de Laskaris au sujet de la date dans l'inscription de Lechan sont sans fondement quand on prend en considération la compétence du savant russe Grigorovitch qui a copié l'inscription, et le fait que ce dernier ignorait les documents qui confirment cette date. Trifonov s'est arrêté plus longuement à l'opinion de M-r Laskaris selon laquelle la tradition moldave au sujet de la dépendance de l'Eglise moldave de celle d'Ohrida serait une légende. Il reconnaît que Milan Kostin et Kantemir qui ont rapporté cette tradition au XVII siècle ne savaient pas au juste combien de temps a duré cette dépendance, ni dans quelles circonstances elle a été établie; mais en étudiant les relations antérieures de l'Eglise moldave et du patriarcat de Constantinople, il trouve que dans les informations des auteurs du XVII

siècle il y a tout de même un vague souvenir d'une réelle dépendance. M-r Trifonov nie tout fondement à l'opinion de Lascaris selon laquelle la tradition moldave proviendrait d'une interprétation erronée des mots „Dacie méditerranéenne“ dans la traduction de la Syntagme de Matei Vlaster“. Non seulement des moines moldaves, mais aussi des auteurs ochridéens et même grecs ont compris les mots en question dans le sens de Valachie et Moldavie; ceci a eu lieu non seulement au XVIIe siècle, mais encore au XV, et l'opinion que les deux principautés roumaines devaient dépendre canoniquement d'Ohrida a influencé au XVe siècle non seulement les moines, mais encore les gouverneurs de la Moldavie. Ces derniers cherchaient un moyen de se séparer du patriarcat de Constantinople qui à deux reprises avait essayé de leur imposer des métropolitains qu'ils ne désiraient pas, et dans la Syntagme de Vlaster se trouve l'indication que cette séparation pourrait se faire le mieux par Ohrida. En ce qui concerne l'affirmation catégorique de Lascaris que l'Eglise moldave n'aurait jamais dépendue, même nominalement, de celle d'Ohrida, l'auteur démontre que cette affirmation est démentie par le savant grec lui-même qui admet que l'Eglise moldave dépendait du patriarcat d'Ipek; or, ce dernier, de son côté, était dépendant d'Ohrida, de sorte que même si l'Eglise moldave n'aurait pas été soumise directement à Ohrida, elle l'aurait été indirectement.

La meilleure preuve de la dépendance de l'Eglise moldave de celle d'Ohrida est fournie par les lettres échangées en 1455 entre le voïvoda moldave Stéfan le Grand et l'archevêque d'Ohrida Dorotei, dans lesquelles le premier annonce la mort du métropolitain Vissariona et l'impossibilité d'envoyer un prêtre pour être ordonné à Ohrida, et le second donne l'autorisation nécessaire pour que le remplaçant de Vissariona soit ordonné par les archevêques moldaves eux-mêmes. M-r Trifonoff examine l'opinion de feu le prof. Bogdane selon laquelle les lettres seraient des faux, exécutés par un moine roumain, et il démontre que ces lettres ont été trouvées par Grigorovitch non pas en Valachie, mais en Bulgarie, et cela non pas dans le monastère du Rilo, mais à Ohrida. Il démontre cela par des lettres écrites par des Bulgares peu de temps après le passage de Grigorovitch à Bucarest (1845). Il reconnaît que dans les lettres se trouvent quelques désaccords, et même plus que n'en a relevés Bogdan, mais il trouve qu'ils peuvent être expliqués par le fait que le copiste aurait été influencé par d'autres lettres, ou par l'hypothèse de l'existence d'une troisième métropole à Radovitz. L'auteur indique que le titre de l'archevêque n'est pas tout à fait le même dans les deux lettres et qu'il n'est pas conforme à celui de l'annexe à la Syntagme de Vlaster qui, soi-disant, aurait servi de modèle au falsificateur. Dans le titre de Stéfan le Grand on remarque aussi une forme ancienne qu'un moine roumain d'une époque postérieure n'aurait pu connaître. Trifonoff trouve que l'origine des lettres et des fautes qu'elles contiennent doit être recherchée à Ohrida et non dans un monastère roumain. Enfin, l'auteur examine l'essai de M-r Lascaris de démontrer que l'Eglise moldave au XVe siècle aurait dépendu, du moins de jure, du patriarcat de Constantinople, en se basant sur une *Notitia episcopatum* (Τάξις επο-

ναδεργιας) publiée par Galtzer. Ce dernier place la date de la Notitia dans la seconde moitié du XV siècle; M-r Lascaris admet son opinion, sans vouloir remarquer que le savant allemand fonde cette opinion au sujet de la Notitia sur la correspondance entre Stéfan le Grand et l'archevêque Dorotei, correspondance que Galtzer reconnaît comme authentique et que M-r Lascaris considère comme apocryphe. D'autre part, M-r Trifonov démontre que la Notitia en question n'est pas un registre de chancellerie, mais une œuvre historique, composée sur la base de registres plus anciens, principalement de registres de l'époque du patriarche Nikodime (1386), et c'est pourquoi on trouve, mêlé à un état plus ancien des évêchés, un état plus récent. En outre, la Notitia a été complétée plus tard, de sorte que des informations d'époques postérieures au XV siècle y ont été introduites, quoique les autres soient antérieures à ce siècle. Pour cette raison on y rencontre des contradictions en ce qui concerne les métropolies roumaines. Selon M-r Trifonov, de pareils registres peuvent soulever des questions relatives à la position des métropolies à une certaine époque, mais non point les résoudre.

Iv. Snegarov, Les essais de la Russie pour conjurer et lever le schisme.

La Russie, se considérant comme la protectrice de la religion orthodoxe, s'est efforcée de maintenir l'unité spirituelle des peuples slaves de la Turquie. C'est pourquoi elle essaya de trouver une solution de conciliation au conflit entre les Eglises bulgare et grecque. Les représentants de la Russie à Constantinople, le prince Lobanoff-Rostovcki et le comte Ignatieff agirent d'une part sur le patriarche de Constantinople pour obtenir quelques concessions pour les Bulgares, et, d'autre part, suggérèrent à ces derniers de ne pas rompre les rapports avec l'Eglise de Constantinople. C'est grâce aux insistances du prince Lobanoff-Rostovsky qu'en 1853 le patriarche de Constantinople ordonna évêque de Polianin le Bulgare Partenī, et qu'après deux années il fit des concessions aux Bulgares sur 5 points et nomma quelques évêques bulgares dans des évêchés bulgares. Les Bulgares n'étant pas satisfaits par ces concessions, le représentant russe insista après de la Sublime Porte pour qu'elle constitua une commission conciliatoire bulgaro-grecque; celle-ci fut formée par Ali-Pacha au début de 1869, mais elle n'arriva pas à une entente.

Le remplaçant du prince Lobanoff s'efforça par tous les moyens de concilier le patriarcat avec les Bulgares. Il entra en rapports avec des militants en vue bulgares et grecs, par l'intermédiaire desquels il s'efforça de persuader les deux partis de résoudre, eux-mêmes, par une entente, leur conflit. Sur son insistance, en 1865, les quatre notables grecs Gueorgui Zarifi, Aristide Baltadji, Chrlstaki Zografos et Stéfanovitch eurent plusieurs entrevues avec les représentants bulgares et élaborèrent un projet de conciliation que le comte Ignatieff remit à la Sublime Porte pour qu'elle l'envoyât au Patriarcat. Le projet fut rejeté par le patriarche Sofroni. Le nouveau patriarche de Constantinople, Grigorī VI, (12 février 1876) accepta le conseil du gouvernement russe de créer un rayon ecclésiastique bulgare. Il fit un plan pour l'institution d'un Exar-

chat bulgare (avec des diocèses entre le Danube et la Stara Planina). Le comte Ignatieff l'approuva, mais les Bulgares le rejetèrent. Sur l'instigation du représentant russe, le 3 octobre 1868, la Sublime Porte émit deux projets pour régler le différent bulgare-grec. Cependant le patriarcat les rejeta, et cela malgré qu'ils fussent basés sur le projet du patriarche Grigori VI. Le mécontentement des deux partis était si grand, que le comte Ignatieff, laissé sans instructions par le S-t Synode russe, donna au patriarche l'idée de convoquer un concile ; mais le S-t Synode russe se déclara opposé à ce projet. Le comte Ignatieff conseilla aux représentants bulgares de la commission nommée par le grand vizir d'élaborer un nouveau projet et de se montrer moins exigeants. Selon le projet de conciliation présenté par cette commission, un Exarchat bulgare devait être institué avec comme centre Ternofo ou Ohrida; il devait comprendre 25 évêchés. Le patriarche Grigori VI rejeta ce projet aussi, en dépit des efforts du représentant russe pour le disposer à des concessions. Alors le comte Ignatieff conseilla à la Porte de résoudre elle-même la question. Le 28 février 1870, Ali-Pacha remit aux Bulgares un firman qui instituait l'Exarchat bulgare. Le comte Ignatieff approuva le firman et le chancelier russe, le prince Gortchakoff, approuva en principe l'attitude du comte Ignatieff durant le conflit bulgare-grec. Les Grecs rejetèrent catégoriquement le firman, mais les Bulgares s'en tinrent fermement à cet acte du souverain. Le comte Ignatieff conseilla aux évêques bulgares d'entrer en pourparlers avec le patriarcat, en vue d'une entente. Le 16 mai 1870, quatre représentants bulgares se présentèrent devant le patriarche Grigori VI et le prièrent d'accepter une conciliation sur la base du firman ; mais le patriarche ne voulut pas entendre parler du firman et se prépara à convoquer un concile. Sur la demande du représentant russe, au mois de mars 1871, Ali-Pacha nomma une commission gréco-bulgare de 4 membres pour élaborer un projet d'entente au sujet des points du firman contestés par le patriarche. La commission n'arriva pas à une entente.

Le 29 mai 1871, le patriarche Grigori VI donna sa démission. Grâce à l'influence du comte Ignatieff, comme patriarche de Constantinople fut élu Antime VI—candidat de la Russie au trône patriarcal de Constantinople encore pendant la guerre de Crimée. Sur le conseil du représentant russe, quatre membres du conseil provisoire bulgare, avec en tête Illarion Makariopolsky, allèrent féliciter Antime VI. Ce dernier les accueillit avec joie et leur déclara qu'il résoudrait la question de l'Eglise bulgare. Cependant quatre mois passèrent en pourparlers sans résultat. Le différend avait pour objet 12 évêchés en Macédoine et en Thrace. Le comte Ignatieff s'efforça de renouveler les pourparlers gréco-bulgares, mais en vain. Le 6 janvier 1872 (le jour de l'Epiphanie) les évêques bulgares dirent la messe dans l'église bulgare „S-t Stéfan“ sans l'autorisation du patriarche, et Bulgares et Grecs devinrent encore plus irréconciliables. Sur l'ordre de la Sublime Porte, au mois de février 1872, le métropolitain de Vidine, Antime, fut élu exarque des Bulgares. Pour conjurer la séparation définitive de l'Eglise bulgare et du patriarcat de Constantinople, le comte Ignatieff conseilla à l'exarque bulgare de se présenter devant le patriarche

et de le prier de le reconnaître, avant que la Sublime Porte le reconnût officiellement. L'exarque Antime I essaya d'entrer en relations avec le patriarche, mais seulement après avoir reçu le „bérat“ (le 3 avril 1872); cependant le patriarche refusa de le recevoir. Le comte Ignatieff donna l'ordre aux consuls russes en Syrie, Palestine et Egypte de suggérer aux patriarches de ces contrées que leur devoir était de reconcilier le patriarcat de Constantinople et le peuple bulgare. Les patriarches d'Orient allèrent à Constantinople pour agir comme conciliateurs; cependant, seul, le patriarche de Jérusalem, Cyrille, suivit le conseil du représentant russe en ne prenant pas part au conseil œcuménique qui, le 16 septembre 1872 déclara l'Eglise bulgare schismatique.

Même après cette déclaration, l'infatigable comte Ignatieff fit des efforts pour reconcilier Grecs et Bulgares. Grâce à son influence, les grands vizirs Mihad-pacha, Mehmed-Boédji-pacha, Essad-pacha furent destitués parce qu'ils soutenaient le schisme. Quand le russophile Rachid-pacha devint ministre, le comte Ignatieff travailla activement pour faire lever le schisme. Le 23 juillet 1873, Rachid-pacha proposa quelques conditions à l'exarque Antime pour arriver à une réconciliation avec le patriarche. Une de ces conditions était que l'Exarchat eût 4—5 évêchés en Macédoine et que les évêques bulgares présentassent au patriarche une pétition pour demander des excuses. Mais devant les protestations énergiques du peuple bulgare, l'Exarchat rejeta cette proposition.

Le comte Ignatieff ne désespéra pas. En 1874, sur son insistance des pourparlers eurent lieu entre des Grecs notables et quelques militants bulgares. On arriva à une entente dans le sens que l'accord qui serait conclu devrait être légalisé par un nouveau firman; mais l'Exarchat ne voulut céder sur aucun point de l'ancien firman. En août 1875, le patriarche Ioakime consentit à ce qu'une commission mixte gréco-bulgare examinât le conflit gréco-bulgare. Elle élaborait un projet qui différerait du firman sur quelques points. Cet essai aussi n'apporta aucun résultat.

Un des obstacles à la conciliation entre Grecs et Bulgares était la résidence de l'exarque bulgare à Constantinople. C'est pourquoi, après la signature du traité de San-Stéfano, le commissaire impérial, le prince Dondoukoff-Korsakoff, ordonna à l'exarque Ioakime de se transférer à Philippopoli. C'est ce que fit l'exarque, mais il laissa, cependant, l'archimandrite Théodossi pour diriger l'Exarchat à Constantinople, et il considéra sa résidence à Philippopoli comme provisoire. Après le congrès de Berlin, il y eut un courant d'opinion dans les milieux politiques bulgares visant le transfert de l'Exarchat à Sofia ou au moins à Philippopoli.

R. Slaveïkov, Au sujet de l'action exercée par les officiers de gendarmerie russe en Macédoine, au cours de l'année 1904.

M-r R. Slaveïkov cite textuellement 22 rapports adressés par la mission de gendarmerie russe en Macédoine à l'Etat major à S-t Pétersbourg, dans lesquels est décrite la situation de la population bulgare de la Macédoine et l'action de la mission russe pour introduire l'ordre dans le pays et le défendre. La plupart de ces rapports sont écrits par

le général russe Chostak, chef de la mission et sont datés du 24 juin 1904 au 27 janvier 1905. Ils sont rapportés ici d'après les copies qui ont été envoyées de S-t Pétersbourg, pour en prendre note, au représentant militaire russe de Sofia à cette époque, Nicolaï Ivanovitch Protopopoff qui s'intéressait à la situation en Macédoine et prenait fort à coeur les souffrances de la population bulgare en Macédoine. M-r Slaveïkov, ami du général Protopopoff et personne de confiance qui l'éclairait sur la question macédonienne (M-r Slaveïkov donne ces détails dans son introduction) publie aujourd'hui une partie seulement des copies qu'il a reçues du général Protopopoff — les originaux sont sans doute, jusqu'aujourd'hui encore, conservés dans l'Etat major de Pétersbourg — car quelques unes des copies faites par M-r Slaveïkov et qu'il avait conservées ont, malheureusement, été par la suite perdues, probablement pendant le transport de ses livres et manuscrits.

Ces rapports de la mission de gendarmerie russe, qui n'ont pas été publiés jusqu'aujourd'hui, ont une grande valeur comme documents historiques, car les renseignements qu'ils fournissent ont été recueillis grâce à des relations directes avec la population bulgare de la Macédoine, à la part prise par la mission dans la pacification du pays, conjointement avec la gendarmerie turque, et à l'observation de l'action des autres missions étrangères et de l'opposition des autorités turques.

En décrivant les événements se rapportant au service de la mission russe, on donne une intéressante et exacte caractéristique du mouvement révolutionnaire en Macédoine à cette époque, de l'action des révolutionnaires macédoniens „les Komitadjis“, des cruautés commises sur la population bulgare par les autorités et l'armée turques, et des bandits turcs tout-puissants. On y parle aussi des rapports hostiles entre les Grecs et les Bulgares, des châtiments infligés par les bandes bulgares aux bandes grecques pour leurs actes de délation contre les Bulgares. Au premier plan ressortent les personnages dirigeants — le vali turc Hilmi-pacha, N. N. Démérika et surtout l'adjoint russe, le général-major Chostak. Plus loin est également donné le texte des lettres particulières échangées entre le général Chostak et le général Protopopoff, toujours au sujet de la pénible situation de la population bulgare en Macédoine et des cruelles poursuites exercées contre elle. Les rapports publiés ici contiennent beaucoup de détails sur les victimes bulgares: on y mentionne les assassinés, les blessés, les battus, les arrêtés et envoyés en exil.

En face de la tendance des Etats intéressés et hostiles au peuple bulgare à méconnaître le caractère ethnique bulgare de la population slave de la Macédoine, ces documents ont une valeur spéciale car leurs auteurs russes, qui ne peuvent être soupçonnés ni de partialité ni d'ignorance, y parlent seulement des Bulgares de la Macédoine et jamais des Serbes qui, de fait, n'existaient pas dans cette contrée.

Prof. V. Zlatarsky, En quelle langue ont écrit les Macédoniens avant 115 années.

Le prof. Zlatarsky présente le texte de deux lettres-contrats d'un caractère commercial, écrits dans un dialecte bulgare de la ville de Veless, en 1814 et 1815, et il reproduit en fac-similé la première lettre qui est plus longue et plus intéressante au point de vue de la langue. Celle-ci est le contrat entre deux paysans du village Bachino, près de la ville de Véless, pour former entre eux une association commerciale, dans laquelle ils déposent un capital, afin de s'occuper de commerce pendant 4 ans, à condition de partager également gains et pertes. La langue contient les particularités, aujourd'hui encore caractéristiques, du dialecte de Véless. La seconde lettre, écrite à Prilèpe, est dans le même dialecte avec quelques expressions du slave d'Eglise. Et l'un et l'autre document ont été écrits par la même personne, notamment par Mano Petkoff. M-r Zlatarsky fait ressortir l'importance de ces documents, comme preuve que, même avant 115 ans, les commerçants de la Macédoine se servaient pour leur correspondance commerciale de leur langue maternelle, le bulgare, et écrivaient avec l'orthographe traditionnelle bulgare. Et dans ce temps là n'existaient ni l'Exarchat bulgare, ni des organisations révolutionnaires; ce qui prouve donc que les Bulgares de la Macédoine, malgré l'oppression du grécisme, avaient déjà au début du XIX siècle conscience de leur nationalité bulgare et manifestaient ouvertement ce sentiment, de même qu'aujourd'hui, sous l'oppression non moins lourde de leurs nouveaux maîtres politiques.

L. Milétitch, P. N. Milioukoff et la Bulgarie. A l'occasion du soixante-dixième anniversaire de Milukoff.

Le jubilé de P. N. Milioukoff, fêté à Paris le 3 mars, a eu, selon M-r Miletitch, qui a personnellement pris part aux solennités, le caractère d'une éclatante manifestation de la part des représentants les plus en vue des intellectuels de l'émigration russe à idées démocratiques en l'honneur de Milioukoff en tant que savant et homme politique. Les fêtes ont été d'autre part remarquables en ce qu'elles ont été la manifestation d'une étroite union culturelle russo-bulgare, témoignée par la part active prise par les Bulgares dans les solennités du jubilé. De nombreux adresses et télégrammes de félicitation avaient été envoyés au comité des fêtes par différentes organisations bulgares, scientifiques, culturelles et sociales et par des personnalités en vue, avec en tête le ministre président de Bulgarie. Les institutions scientifiques bulgares — l'Académie des Sciences et l'Institut scientifique macédonien envoyèrent des adresses, l'Université élut Milioukoff „doctor honoris causa“ en sciences historiques. En outre, les trois instituts étaient représentés aux solennités par un délégué spécial — M-r le professeur L. Milétitch.

Dans toutes les félicitations, orales et écrites, on saluait en Milukoff le savant — l'historien et le professeur, qui par ces travaux scientifiques et par son oeuvre pédagogique universitaire a laissé des traces ineffaçables parmi les intellectuels russes contemporains, dont,

maître et chef spirituel très aimé, il a conquis l'âme. La caractéristique de la personne morale de Milukoff a été donnée par des détails touchants sur sa vie sociale et politique qui nous le montrent comme un caractère extraordinairement fort et un défenseur intransigeant de la vérité et de la justice. A cette caractéristique on doit ajouter le point de vue équilibré adopté par Milioukoff en ce qui concerne les questions politiques de la Bulgarie, particulièrement la question macédonienne; c'est ce que les Bulgares firent ressortir dans leurs harangues et adresses.

Dans le discours qu'il prononça en russe au cours des solennités et dont nous reproduisons dans ce numéro le texte en bulgare, M-r Miletitch, après avoir fait ressortir les grands mérites de Milioukoff pour l'histoire culturelle et politique de la Russie contemporaine, parla de la grande popularité dont jouit le savant russe parmi les intellectuels bulgares et qui est due à son œuvre comme professeur à l'Université bulgare, à ses ouvrages qui ont trait à l'histoire culturelle de la Macédoine et à son rôle politique en ce qui concerne la question macédonienne. M-r Milétitch cite le texte des deux adresses de félicitations — celle de l'Académie des Sciences et celle de l'Institut scientifique macédonien que dans son discours il prononça en bulgare.

Le trait principal du caractère de Milioukoff—son impartialité mise au service de la vérité et de la justice, a été mis en lumière dans les discours prononcés par beaucoup d'orateurs au banquet donné en son honneur le 4 mars; M-r Milétitch a particulièrement noté celui du ministre plénipotentiaire bulgare à Paris, M-r Morfoff, et surtout celui de l'ex-ministre français M-r Justen Godard, remarquable par sa franchise.

Comptes rendus.

Le livre de Cvijić. Belgrade 1927. (En serbe). — Compte rendu par St. Roman sky.

Pour faire connaître les idées du feu géographe serbe Jovan Cvijić à tous les milieux du peuple serbe, la Société qui rédige la série de livres populaires, paraissant encore d'avant la guerre sous le nom de „Société littéraire serbe,“ a publié quelques articles et extraits, retirés des ouvrages de Cvijić dans un numéro spécial, intitulé „Le livre de Cvijić.“ Deux croquis biographiques, dus à la plume de deux élèves du feu professeur, son héritier de chaire M. Milojević et le professeur d'ethnologie M. Erdelianović, précèdent ce petit recueil, dans le but d'en faire ressortir les mérites de leur maître pour la science en général, et pour son peuple plus spécialement.

Tous les deux parlent, entre autre, de la grande influence politique et nationale, exercée par la personnalité et l'œuvre de Cvijić qui avait participé activement dans tous les grands événements de l'histoire du peuple serbe au cours des deux dernières dizaines d'années. Tous les deux louent son audace, d'avoir exposé „objectivement“ la question macédonienne. M. Milojević lui attribue le mérite particulier, „d'avoir mis sur des bases scientifiques les nécessités du peuple serbe“ pendant 1912,

c'est-à-dire, disons le clairement, d'avoir profité de son autorité de savant, pour représenter devant le monde étranger la Macédoine telle que les Serbes la désirent, et fournir des arguments pour en justifier l'effondrement du traité bulgaro-serbe de 1912 qui reconnaissait formellement la Macédoine comme un pays bulgare. Son „objectivité“ consiste, d'après M. Erdelianović, entre autre, dans l'affirmation de Cvijić que „même les Slaves du bas Vardar, et ceux d'entre la Strouma et la Mesta, doivent être considérés comme un groupe ethnique spécial, étant plus rapproché des Serbes que des Bulgares.“ Dans toute la vie historique de la science slave, aucun savant n'a jamais accepté une pareille hypothèse, étant donné que justement le parler de cette population macédonienne la servi du fondement de la langue littéraire de Cyrille et Méthode, c'est-à-dire de la langue vieille-bulgare. Aujourd'hui sur cette question n'existent plus deux avis. Mais Erdelianović n'en paraît nullement gêné, et continue à relater les idées de Cvijić sur le nom de „Bulgare,“ dont s'est toujours appelé la population slave de la Macédoine centrale et méridionale qui n'aurait jamais eu d'après lui, une signification ethnique, mais qui aurait servi à désigner la population de n'importe quelle race, adonnée à la vie grossière des champs (p. XXXII). La publication des documents secrets, tirés des Archives autrichiennes a suffisamment et infailliblement révélé la vérité sur la raison qui détermina les Serbes à tourner leurs regards vers la Macédoine et poussa leurs revendications infondées au sujet de ce pays, après l'annexion de la Bosnie et de l'Herzégovine par l'Autriche-Hongrie. Alors les savants serbes, se mettant en service de la nouvelle politique de son gouvernement, se virent obligés de chercher partout et par tous les moyens, des arguments favorables à l'appui d'une thèse artificiellement inventée. Fidèle à cette convoitise, Cvijić avait déclaré à la fin la population macédonienne comme une masse „flotante,“ sans physionomie distincte qui saurait s'assimiler facilement à n'importe quelle nation qui lui aurait imposé sa domination. L'actualité pressante aussi a suffisamment démontré la fausseté de ces assertions.

Il est curieux que dans une de ses caractéristiques sur le peuple serbe, en parlant de l'aptitude de ses compatriotes pour la science, Cvijić fait allusion à quelques particularités „morales“ de mauvaise qualité qui les empêchent de travailler scientifiquement. Ces „particularités morales“ sont innées à Cvijić lui-même et sont entré en grande mesure dans les jugements de ses élèves par rapport à l'appartenance nationale des Slaves macédoniens. Dans la science aussi bien que dans la politique les Serbes restent incorrigibles.

C. Constante, Les Roumains de la vallée de Timok et de la Morava (Revue de Pinde—Macédoine et de Timok, année II, fasc. 1, p. 3-30. Bucarest 1929). (En roumain).—Compte rendu par S t. R o m a n s k y.

C'est le thème d'une conférence, faite en 1925, dans la „Société de culture macédonno-roumaine“ à Bucarest, par un Roumain, M. C. Constante, qui avait visité en 1906 les Roumains de Timok, dans le but d'en recueillir des costumes et des objets de ménage pour l'Exposition jubilaire à Bu-

carest, organisée pendant la même année. Il les caractérise comme le plus considérable et le moins étudié de tous les groupes ethniques roumains, restés en dehors des limites de la „grande et puissante Roumanie“, réconstituée après la guerre.

Le territoire des Roumains de Timok est considéré par les explorateurs roumains, en général, comme une „continuité géographique et ethnographique de la terre roumaine“, dont il est séparé par le lit du Danube. Constante adhère à cette opinion ayant trait aux buts connus de la science roumaine, qui cherche des preuves pour en démontrer que le Danube n'est pas la limite géographique et ethnographique qui sépare les territoires situés sur les deux rives du fleuve. Constante attribue une grande importance à l'extension ethnique de ce groupe roumain, faisant ressortir qu'au moyen âge l'élément roumain aurait été répandu de beaucoup plus au sud dans la Serbie et dans la Macédoine et non pas comme aujourd'hui, comme il est limité seulement dans les districts serbes de Kraïna (Négotin), Timok (Zaječar), Požarévac et Morava (Ćuprija). Il est connu que les Roumains y sont émigrés au cours des deux siècles derniers, venus de la rive opposée du Danube, notamment du Banat (Hongrie) et de la Valachie-Mineure comme le prouvent clairement leurs noms — Ungureni (de Hongrie) et Tsarani (de Țara Românească, c'est-à-dire du pays roumain), aussi bien que leur dialecte et leur vêtement. En dépit de toutes ces preuves qui mettent en lumière leur origine récente, Constante prête confiance à certaines traditions qui parlent de l'autochtonisme des Roumains dans cet endroit, sur lesquelles, prétend-il, on saurait juger et en tirer la conclusion que pour le fondement de cette population aurait servi un groupe de colons romains qui se serait maintenu dans un certain coin montagneux et accru ensuite par les émigrants de l'autre côté du Danube, ayant fini par se confondre mutuellement* (p. 19). Il y signale comme preuves quelques narrations, ayant pour sujet les empereurs Trajan et Héraclius qui sont évidemment d'une époque récente et d'origine littéraire. Le conférencier fait mention des défauts des statistiques serbes de 1846 à 1905 qui ne permettent pas de savoir le nombre exacte de cette population qu'il tâche à représenter comme montant au-dessus de 400,000, en se basant sur l'accroissement général de la population dans cette région. Mais il est bien connu que cette mesure ne peut pas être appliquée à toutes les populations, surtout à celles d'une nationalité étrangère, où l'émigration et l'assimilation sont des conditions défavorables à leur accroissement. Les plus sûrs dans le cas sont les recensements, faits pour chaque village séparément à l'endroit-même, comme l'auteur du compte rendu l'avait opéré en 1916 et en avait obtenu comme résultat le chiffre de 200,000 d'âme en tout (v. la Revue Macédonienne, année II, fasc. 1, p. 33 et suiv.).

Jacques Ancel, Les Balkans face à l'Italie. Avec une carte. Paris 1928, 126. — Compte rendu de L. Milétitch.

L'auteur du compte rendu trouve que le nouveau livre de M-r Jacques Ancel, „Les Balkans face à l'Italie“ est fort instructif pour les lecteurs bulgares, car, en expliquant beaucoup de faits de l'histoire la plus récente des Balkans, M-r Ancel dévoile le point de vue officiel de la France et dessille les yeux des Bulgares, qui comprendront mieux leur situation en ce qui concerne leurs aspirations politiques et économiques les plus vitales, au milieu des puissantes influences étrangères luttant entre elles. On ne peut nier que M-r Ancel connaît bien les pays et les peuples balkaniques, qu'il est très versé dans les problèmes les plus enchevêtrés de la haute politique européenne de nos jours. Cependant, et quoique dans sa préface M-r Ancel fasse ressortir sa qualité d'„historien et de chroniqueur du monde contemporain,“ selon l'auteur du compte rendu, dans son livre, d'un bout à l'autre, perce la tendance de justifier, de quelque façon que ce soit, les positions déjà occupées par la politique française en ce qui concerne les questions du proche Orient, et bien entendu la politique des alliés de la France, en premier lieu celle de la Yougoslavie.

L'auteur du compte rendu s'arrête d'abord aux passages du livre relatifs à la Bulgarie et particulièrement à la question macédonienne. Il ne partage pas l'opinion de M-r Ancel que celle-ci se serait transformée en un simple et général problème des minorités dans les Balkans. Les hommes politiques bulgares avec lesquels M-r Ancel a causé à ce sujet ont, bien entendu, appuyé principalement sur le moyen le plus praticable, légalement sanctionné, de pacifier la Macédoine — l'octroi des droits des minorités; mais il ne faudrait pas en conclure que de ce fait toute la question macédonienne serait épuisée. Les droits en question sont réclamés comme une condition nécessaire pour que les Macédoniens puissent par des moyens légaux travailler plus tard à la réalisation de leur idéal — l'autonomie de la Macédoine. Un peuple qui depuis un demi siècle lutte pour sa délivrance ne peut, en fin de compte, être satisfait par ces quelques miettes de la liberté rêvée dont parle M-r Ancel: „Le jour où l'Etat serbe pourra sans méfiance regarder son voisin de l'Est (c. à d. la Bulgarie), on ne voit pas le motif qui l'empêcherait de donner au dialecte macédonien ses écoles et ses églises“. Ceci est un trompe l'oeil dont se sont déjà servis les Grecs et qui a fait faillite. Il ne peut être question d'un dialecte littéraire macédonien: les Bulgares de la Macédoine ont leur langue littéraire — la langue générale bulgare qui les relie au point de vue culturel, depuis des siècles, à tout le peuple bulgare, avec lequel, au point de vue ethnique aussi, ils forment un même et seul peuple.

Quand il s'agit seulement des droits des minorités, il est certain que du côté bulgare aussi on ne songe pas à des changements territoriaux. M-r Ancel dit que la question ainsi posée n'est pas du goût de tous les Serbes. M-r Ancel a raison quand il dit que tout n'est pas réglé et que ce serait une folie de le prétendre: „Si le problème territorial a disparu, le problème intellectuel subsiste. Les Bulgares demandent pour

les Macédoniens les droits des minorités, et en appellent à la Société des Nations. Les Serbes prétendent qu'il n'y a pas de „minorités“ en Macédoine. Ils l'ont même débaptisée et la nomment „Serbie du Sud“ : mes amis serbes me permettront de leur dire que c'est là un infantilisme“. (p. 104). L'auteur du compte rendu considère ces paroles de M-r Ancel comme un heureux indice que les Français commencent à être mieux éclairés sur la question macédonienne. Cependant il ne partage pas l'opinion de M-r Ancel que l'entente désirée entre les peuples balkaniques peut être maintenant facilement réalisée, car l'affirmation de M-r Ancel que les militants macédoniens (M-r Ancel les nomme, à tort, des „agitateurs“) ont perdu le terrain en Bulgarie est sans fondement, de même que son affirmation que la Serbie a réussi à conquérir la Macédoine par des mesures d'hygiène contre la fièvre paludéenne et que maintenant ce malheureux pays serait „pacifié, polcié et calme“ „et surtout ce n'est pas le gendarme ou le soldat que l'a conquise, c'est le médecin“ (p. 109). L'auteur du compte rendu regrette que par de pareilles phrases M-r Ancel dissimule les véritables souffrances de la population macédonienne provenant des abus de pouvoir et des violences impunément exercées sur elle par l'administration serbe au nom de l'idéal d'Etat serbe — la dénationalisation de la Macédoine. L'auteur du compte rendu ne partage également pas l'espoir que M-r Ancel fonde sur l'union des démocraties rurales dans les Balkans, opposée à la population urbaine. Selon lui, M-r Ancel n'a pu saisir les véritables relations entre les masses rurales et urbaines dans les Balkans; ces dernières ne diffèrent pas beaucoup entre elles et il est probable que les grands problèmes nationaux et politiques concernant l'union désirée des peuples balkaniques ne seront pas résolus sans l'influence prédominante des classes intellectuelles, et que les plus précieux intérêts culturels nationaux ne seront pas si facilement sacrifiés pour des avantages matériels dont on ne peut leurrer que les paysans.

Dans la seconde partie, l'auteur du compte rendu rapporte les passages du livre du M-r Ancel concernant la politique des Grandes Puissances dans le proche Orient, principalement celles de l'Angleterre et de l'Italie. Cette dernière est ouvertement accusée de mener une politique de conquête dans les Balkans, où elle veut pénétrer en se servant de l'Albanie comme place d'armes, et d'être décidée à s'opposer à la réalisation d'une fédération balkanique.

Denkwürdigkeiten des Marschals Izzet Pascha. Ein kritischer Beitrag zur Kriegsschuldfrage. Aus dem Original-Manuskript übersetzt, eingeleitet und erstmalig herausgegeben von Karl Klinghar Leipzig 1927. — Compte rendu par St. Roman sky.

Le nombre déjà considérable d'ouvrages parus traitant le problème des causes de la guerre mondiale, en premier lieu mémoires et journaux des hommes d'état et des militaires qui occupaient avant et pendant la guerre des places responsables, est augmenté dernièrement par quelques ouvrages, émanant d'hommes d'état turcs qui suscitent un

intérêt tout particulier et bien mérité. Les destinées de la Turquie et de son ex-capitale Constantinople ont été au cours des deux siècles derniers le point de départ de la politique européenne. Plusieurs guerres et émeutes sont étroitement liées à la Turquie et à son gouvernement. Enfin la guerre balkanique mit fin à sa domination dans l'Europe, ayant en même temps, malheureusement, par la solution inéquitable du problème balkanique, largement contribué à préparer le terrain pour le déclenchement de la guerre mondiale. Après le livre de l'ambassadeur turc à Berlin, Mehmed Mukhtar Pacha „La Turquie, l'Allemagne et l'Europe (depuis le traité de Berlin jusqu'à la guerre mondiale)“, Paris 1924, ont paru déjà „Les Mémoires du Maréchal Izzet Pacha“, Leipzig 1927, d'abord en allemand, dans la traduction du journaliste allemand Karl Klinghardt. L'intérêt que suscite ce livre est d'autant plus grand, étant donné que son auteur a rempli successivement au cours de plusieurs années d'avant la guerre balkanique, et jusque le régime de Moustafa Kémal les fonctions variées de chef d'Etat Majeur, Ministre de la guerre, Commandant en chef, Grand Vizir, Ministre des Affaires étrangères, Ministre de l'Intérieur etc. C'est lui-même qui émit les plans d'entreprendre une réorganisation de l'armée turque sur le modèle de l'armée allemande d'avant la guerre balkanique et ceux de la direction d'une guerre éventuelle avec les Etats balkaniques, ces derniers restés inappliqués.

En dépit de son titre, l'ouvrage de Izzet Pacha représente, dans le fond, un exposé des événements historiques et politiques, depuis la guerre franco-prusse, 1870, jusqu'à nos jours, dans le but d'en faire ressortir plus clairement les raisons fondamentales de la grande guerre. Dans le nombre des causes d'ordre spécial, l'auteur range la révolution jeune-turque et la guerre balkanique qu'il appelle „la veille de la catastrophe“. Il est persuadé que, si la guerre balkanique eut été évitée ou fut terminée en faveur de la Turquie, la guerre mondiale n'aurait pas eu lieu, sûrement. La double guerre balkanique eut comme résultat un accroissement outre mesures des ambitions et des prétentions des Etats Balkaniques. „Cela importe surtout pour la Serbie qui y eut la part minime des mérites de victoire (dem am wenigsten Siegesverdienst zukam), mais qui accapara la partie du lion dans la répartition du butin“. Depuis lors, les Serbes se mirent à rêver à l'annexion de la Bosnie et de l'Herzégovine, comptant toujours sur le soutien ferme de la Russie.

Izzet Pacha estime que les deux guerres pourraient être évitées, si l'idée d'une „Macédoine autonome“ ou celle d'une Union balkanique la Turquie y comprise, avaient été réalisées à un temps propice. „Même si on n'était pas venu à conclure formellement un traité d'Union balkanique, la création seule d'un Etat Macédonien autonome, aurait mis, par nécessité, fin aux actions des Etats Balkaniques, dirigées contre la Turquie et à leurs convoitises visant la conquête et la répartition de la province macédonienne. Alors, dans le cas où le désaccord aurait suscité des litiges entre les Etats Balkaniques, la Turquie y saurait jouer le rôle d'arbitre avec des droits executifs“ (p. 149).

Henryk Batowsky, Krolestwo Serbów, Chorwatów i Slowieńców
(Le royaume des Serbes, Croates et Slovènes) (v. „Ruch Słowiański“ Lwów, 1928). — Compte rendu par D-r Boris Iotzoff.

M-r Henryk Batowsky a publié dans la revue polonaise „Ruch Słowiański“ l'article mentionné ci-dessus, dans le but de faire connaître à ses compatriotes le nouveau royaume des Serbes, Croates et Slovènes. L'auteur, en parlant de la population de la Yougoslavie, cite les peuples qui la forment — Serbes, Croates, Slovènes, Allemands, Hongrois, Turcs, Albanais, Slovaques, Tchèques, Roumains et autres — à l'exception des Bulgares de la Macédoine et des départements de Tren et Bosilégrade, arrachés à la Bulgarie, dont il ne dit mot. L'auteur du compte rendu considère cette grave lacune comme un manque d'impartialité dont la tendance est claire et confirmée par la citation des sources bibliographiques; ce sont des sources serbes auxquelles viennent se joindre celles provenant d'auteurs serbophiles comme Herman Vendel, Auguste Gauvin, Albert Moussé, etc. L'auteur ne peut être excusé dans ce cas par la remarque qu'„une partie de la population de la Serbie du Sud est formée de Bulgares considérés comme des Serbes“ et qu'„il existe un conflit aigu au sujet de l'ainsi nommée Macédoine“ ce qui d'ailleurs „ne change en rien le caractère slave de l'Etat“.

L'auteur du compte rendu blâme M-r Batowsky d'avoir mal rempli sa tâche d'informateur impartial en taisant le fait notoire qu'en Macédoine existe une population bulgare ou en le dénaturant dans le sens que seuls les Bulgares le croiraient et cela seulement pour une partie de cette population. En parlant de la Macédoine historique on ne peut dire „l'ainsi nommée Macédoine“ comme le fait M-r Batowsky, mais on pourrait dire „l'ainsi nommée Serbie du Sud“ en employant le terme nouvellement fabriqué par les Serbes. Il est exact que les Macédoniens sont des Slaves, mais comme ils sont des Slaves bulgares, c. à d. des Bulgares, il n'est pas exact que cela „ne change en rien le caractère slave de l'Etat“ comme l'affirme M-r Batowsky. Il est notoire que les Serbes répandent à dessin la même chose en affirmant que les Macédoniens sont des „Slaves“ qui peuvent facilement devenir des Serbes grâce à leur parenté de langue et de culture avec ces derniers. On ne s'attendait pas en Bulgarie à ce que du côté polonais ce droit inhumain pris par des Slaves de conquérir d'autres Slaves et de les dénationaliser de force soit soutenu.

M-r Batowsky, en parlant de l'instruction primaire, secondaire et supérieure en Yougoslavie, tait également le fait si important que, dans un passé récent, les Serbes ont fermé toutes les écoles et églises bulgares en Macédoine et que si les Bulgares de cette contrée désirent étudier dans leur langue et se servir de leurs livres les plus terribles châtiments leur sont infligés — toujours au nom de ces larges conceptions slaves!

M-r Batowsky donne également de fausses informations en affirmant, à la fin de son article, que les relations entre la Bulgarie et la Yougoslavie sont bonnes, mais qu'elles sont gâtées par l'agitation de „la question macédonienne“. Cette question, qui à ce qu'il semble n'existe pas

pour l'auteur du moment qu'il la met entre guillemets, de fait est une question actuelle et nationale, c. à d. une question bulgare, car en Macédoine sous la domination serbe et grecque vit une partie considérable du peuple bulgare. Il est encore plus étrange que M-r Batowsky ait trouvé nécessaire d'ajouter que la „Serbie du Sud“ selon les informations officielles est serbe, mais que l'émigration de la Serbie du Sud actuelle ne la considère pas comme serbe et soulève là des troubles continuels.

L'auteur du compte rendu, en faisant ressortir l'idée tendancieuse de l'article de M-r Batowsky qui est en contradiction évidente avec la vérité, dit la pénible impression qu'a causé cet article en Bulgarie — pays qui subit aujourd'hui le même sort que dans le passé la Pologne déchirée.

Sp. Konstantinov, La proposition de l'Allemagne au sujet des garanties de la Société des Nations pour la défense des minorités. (Publié dans la revue „Droit et Justice“ I № 4 1929). — Compte rendu de L. M.

Au sujet de la question de la défense des droits des minorités soulevée dans la Société des Nations, M-r Sp. Konstantinov, rédacteur de la revue „Droit et Justice“ fait ressortir le devoir des juristes bulgares d'entretenir chez le peuple bulgare le sentiment de justice dans l'intérêt des minorités bulgares en Yougoslavie et en Grèce dont les droits ont été foulés. L'auteur fait un bref commentaire au sujet de la procédure qui doit être employée pour résoudre les différends au sujet des minorités nationales. M-r Konstantinov cite le texte des clauses du traité de Neuilly relatives à ces questions et signées par la Yougoslavie le 10 septembre 1919. L'auteur du compte rendu cite également le texte de ces stipulations selon la traduction publiée par M-r Konstantinov.

Ecrivains étrangers du XIX siècle au sujet de la population de Macédoine.

Dr N. Michov, La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles. T. 3. Sofia, 1929. XIII+486. (Edition de l'Académie des sciences bulgare). — Compte rendu par Maria Roman ska.

Dans la science ethnographique slave d'aujourd'hui, il n'existe plus aucun doute sur la question de la nationalité des Slaves macédoniens, parce-que, d'après les traits les plus importants qui déterminent les nationalités — leur langue et leur sentiment national, — ils se rattachent nettement à la nation bulgare. D'ailleurs la société européenne a été bien éclairé sur ce sujet, dans le présent que dans le passé, par des écrivains de valeur, et, s'il existe aujourd'hui quelques divergences de vues, elles ne peuvent pas être attribuées à une information contradictoire. Au cours de 19e siècle entier, bon nombre de voyageurs et de savants-spécialistes de tous les pays d'Europe, qui ont parcouru ou étudié la Turquie, ont montré aussi un intérêt particulier à la nation bulgare, une des plus nombreuses populations de cet empire hétérogène. Un nombre considérable de noms d'auteurs et d'ouvrages parus, traitant la question de la Turquie d'Europe en général, et de la Bulgarie et la nation bulgare plus spécialement, sont connus au monde européen aussi bien qu'en Bulgarie.

Dernièrement, l'ouvrage bibliographique de l'écrivain bulgare bien connu M. le Dr N. Michov, „Sources bibliographiques pour l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX siècles“ (2 volumes), et le troisième volume récemment paru du même ouvrage, intitulé „La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIII et au XIX s.“, mettent en lumière encore une grande partie de cette littérature copieuse que l'auteur lui-même a découverte dans les bibliothèques publiques de Paris, de Marseille, de Munich, de Vienne et de Sofia. Les deux premiers volumes, parus successivement en 1915 et en 1924 sont signalés dans la Revue macédonienne, année 1re, fasc. 4e. Dans le troisième volume l'auteur énumère 1033 ouvrages et articles, dont 563 en français, 231 en allemand, 188 en anglais, 49 en italien, 1 en hongrois et 1 en portugais. Ce volumineux travail est d'autant plus précieux pour l'ethnographie de notre pays et plus spécialement pour la Macédoine, parce-que, il n'est pas seulement un simple indicateur bibliographique, mais il nous fournit par les nombreuses notices et citations, tirées des originaux, examinés par l'auteur, des données authentiques qui éclairent de plusieurs côtés la question de la population des pays balkaniques en général, des régions peuplées de Bulgares plus spécialement (Bulgarie, Thrace, Macédoine, Moravsko, Dobroudja), et des colonies bulgares en Transylvanie, Valachie, Bessarabie.

Ouvrages scientifiques et rapports consulaires (anglais, belges, français, italiens, autrichiens) y font connaître, entre autre, la vérité pure et impartiale sur l'appartenance nationale et l'extension ethnique des Slaves macédoniens qui forment le noyau de la population de Macédoine. Il est à noter que même les deux auteurs grecs qui y figurent, Bernardakis et Hondros, reconnaissent sans hésitation la présence des Bulgares dans la Macédoine. Mais fideles aux revendications et aux idéals de leur nation, ils tendent à diminuer leur importance morale, en faisant ressortir leur dépendance religieuse du Patriarcat grec, ou en mettant en lumière les écoles grecques dans cette province, pour en faire représenter la Macédoine comme un pays de préférence grec par sa vie intellectuelle.

Nous n'avons qu'à rappeler, en traduction française, les jugements de quelques-uns d'entre eux, sans faire aucun choix tendencieux, d'ailleurs complètement inutile, car, il n'y a d'auteur qui ne range les Slaves macédoniens parmi les Bulgares.¹ Le fait même que ces ouvrages appartiennent à une date reculée, montre leur valeur purement scientifique, n'ayant aucun trait à la politique actuelle.

Améro J., Le mouvement bulgare, ses causes et ses conséquences — Revue contemporaine. 2e série. T. 20. Paris, 1861. p. 76—104. p. 77e — 78e . . . „Il a plu en effet au gouvernement turc de ne comprendre sous le nom de Bulgarie qu'une partie de ce qu'était ce pays à l'époque de la conquête, et cette tactique, dont le but était d'amoindrir la nationalité bulgare pour mieux assurer la sujétion, n'a que trop bien réussi au conquérant. L'ancienne Macédoine tout entière est aussi un pays bulgare; et comme elle est d'une étendue à peu près égale à celle de la Bulgarie officielle, il s'ensuit que

¹ Un seul écrivain, Grignan, y considère les Macédoniens comme un groupe ethnique slave spécial.

les Balkans ne forment point, comme on le prétend, la limite méridionale de la Bulgarie, mais qu'ils en occupent le milieu" . . .

Bainier, *La Turquie* — Bulletin de la Société de géographie de Marseille. T. 1e. Marseille, 1877. p. 169—182; 225—243.

p. 177e. En Bulgarie, avant tout, puis dans la Roumélie et dans la plus grande partie de la Macédoine vivent les Bulgares, nation de quatre millions d'hommes" . . .

Bath, marquis of., *Observations on Bulgarian Affairs*. London, 1880. p. 118.

p. 4e — 5e. „Le pays, habité exclusivement ou essentiellement (exclusively or mainly) par le peuple bulgare, comprend la Principauté de la Bulgarie, la province Roumélie Orientale et une partie considérable de la Macédoine (and a considerable part of Macedonia). Cela était défini avec une exactitude substantielle par le traité de San-Stéfano, quoique, la frontière assignée par ce traité fût poussée dans quelques endroits au delà de la limite strictement ethnographique et de la vérité historique. En échange de quoi, un grand nombre de Bulgares sont épars en Serbie, en Roumanie, en Roumélie méridionale, en Bessarabie et en Autriche . . . En prêtant plus grande attention à cette matière, par l'observation personnelle et par l'étude des diverses autorités sur ce sujet, on considère la population chrétienne bulgare au nombre total de 5,000,000 d'âmes. En Macédoine, où ils forment plus de la moitié de la population entière (where they form rather more than half the total population) — 900,000 Bulgares" .

Berton Ch., *Quatre années en Orient et en Italie ou Constantinople, Jérusalem et Rome en 1848, 1849, 1850, 1851*. Paris, 1854. p. 472.

p. 158e. Les Bulgares . . . „Ils sont adonnés à l'agriculture, et occupent, outre la Bulgarie entre le Danube et le Balkan, plusieurs cantons de l'Albanie et de la Thessalie. Leur nombre est d'environ 4,500,000, en majorité grecs schismatiques; il y a parmi eux un certain nombre de catholiques et de musulmans" . . .

Bonghi R., *Le Razze et le stato in Turchia* — Nuova Antologia di scienze, letteri ed arti. II. serie. vol. 5. Firenze, 1877. p. 761—790.

p. 770e. „Les Bulgares s'étendent dans toute cette région méditerranéenne, située entre le littoral égeen, habité par les Grecs, et le cours moyen du Danube de Vidin à Silistrie: parte di Macedonia, di Tracia, di Mesia. Cependant, si dans le cœur de ce territoire ils sont seuls, et les Turcs ne s'y trouvent que dans les villes plus importantes et dans le voisinage de ces dernières, il n'est pas ainsi dans un coin plus ou moins vaste à midi et à l'est. Ici, entre Adrianople et Filippopoli d'une part, et entre Adrianople et Silistrie de l'autre, les Turcs deviennent fréquents et sont très mêlés avec les Bulgares; et ce qui est encore plus étrange, c'est que ces derniers (les Bulgares) forment autour, au nord et à l'est de Lozengrad (Kirkkilisse), excepté le littoral qui est grec, un noyau entier (un nocciolo tutto di loro) . . .

Boué A. *Die Ethnographie der europäischen Türkei und des westlichen Klein-Asiens, etc.* — Amtlicher Bericht. Gratz, 1844, p. 120—126.

p. 122e. „Les Bulgares, toujours fidèles à leur nationalité, et seule-

ment avec des particularités ou des coutumes locales, qui dépendent du climat, habitent la Bulgarie tout entière, aussi bien que presque toute la Macédoine à une largeur jusque Sérès et Salonique (auch auf diese Weise fast ganz Macédonien bis zu der breite von Seres und Salonik); ils sont très nombreux en Thrace, surtout dans sa partie septentrionale. En Macédoine sudoccidentale et surtout en Thessalie ils apparaissent en nombre très insignifiant, mais ils s'étendent à l'ouest de la Macédoine jusque au delà de la frontière albanaise*.

Boutet P., La population de la Turquie — L'Exploration. T. 1. Paris, 1877. p. 40—46.

p. 42e. „Les Bulgares sont les plus nombreux parmi les Slaves de l'Empire; . . . A part le sandjak de Toulcha, où ils ont été déplacés par les Tatares, ils sont en majorité dans tout le vilayet du Danube, communément appelé Bulgarie, ainsi que dans les sandjaks de Sliven, de Philippopolis, de Sérès, de Salonique et de Skopia. Ces sandjaks renferment une population totale de 3,400,000 habitants, dont près de 70 pour 100 sont des Bulgares; beaucoup ont embrassé la foi des conquérants; car on ne compte pas moins de 790,000 Bulgares mahométans*.

Brunialti A., La Nuova Bulgaria — Nuova Antologia di scienze lettere ed arti. II serie. Vol. 19. Roma, 1880. p. 96—147.

p. 117. „Puisque si fréquemment et si vivement est discutée la question, laquelle des nationalités prédomine en Macédoine, et ce que le gouvernement italien en peut juger par quelques documents me semble incertain, je crois utile à transcrire ce qu'en pense un consul anglais, l'honorable W. Kinnaird Rose, qui a parcouru toute cette région. „J'ai fait des recherches les plus soigneuses—écrit-il dans la „Fortnightly Review, Sept., 1879, p. 422—423 (article intitulé „Macedonia, vol. XXVI. New series, London, 1879, p. 414—439), j'ai fait des recherches les plus soigneuses sur la question disputée de la proportion des races en Macédoine. Après la guerre russo-turque 170,000 musulmans furent ajoutés à sa population, venus de la Bulgarie et de la Roumélie orientale, de sorte qu'ils ont changé le rapport entre les Musulmans et les Chrétiens. Toutefois il n'y a aucun doute que les Bulgares y sont en grande majorité (nondimeno non vi è dubbio alcuno che i Bulgari sono in grande maggioranza). La limite orientale, fixée par le traité de San-Stéphano, traverse, elle aussi, un pays qui est, en vérité, bulgare (un paese che in fatto è bulgaro). Les Turcs qui occupent en grand nombre les districts de Skopié, de Pristina et de Kuprelli (Vélès) sont, en grande partie, des importations récentes. Le littoral tout entier est occupé par les Grecs, et le traité (de S. Stéphanos) les respectent, à l'exception des districts de Sérès et de Drama. Ici, la masse des habitants est grecque, mais près Salonique les Grecs ne sont que sur la côte de la mer (non vanno oltre la marina). A l'ouest à peine près Bitolia, on peut dire que les Grecs sont déjà clairsemés. Les chiffres de Synvet sur la population grecque en Thrace et en Macédoine sont très exagérés et s'ai trouvé que les Grecs eux-mêmes en sont persuadés*.

Les Bulgares — La République Française. 5e année. № 1214. 12 mars, 1875, Paris p. 1—2.

p. 2. „Les Bulgares sont répandus aujourd'hui dans la Bulgarie, la Thrace, la Macédoine, l'Albanie et la Vieille-Serbie. Ils ont, en outre, des colonies importantes dans la Bessarabie roumaine, dans la Russie méridionale et dans le Banat de la Témès" . . .

Bulgares — Le Magasin pittoresque. 11e année. Paris, 1843. p. 11—18.

p. 18. „Nos cartes géographiques ne désignent sous le nom de Bulgarie, parmi les provinces turques, que le pays compris entre le Danube, les Balkans et la mer Noire; cependant la race bulgare, répandue dans tous les pays d'alentour, s'étend dans la Thrace, dans la Macédoine et jusque dans la Morée" . . .

Carboneri L., Rapport consulaire. Salonique, le 12 avril 1860. — Recueil consulaire. T. VI. Bruxelles, 1860. p. 441—457.

p. 457. „Sérès est une des villes les plus anciennes de la Macédoine, . . . La vieille ville est habitée par des Grecs, des Bulgares des Valaques et par quelques familles juives, tandis que la ville neuve l'est par les Turcs" . . .

Chervau, Une excursion en Macédoine — Mémoires de la Société bourguignonne de Géographie et d'Histoire. T. 1er. Dijon, 1884, p. 167—218.

p. 167. „Chargé par le gouvernement Ottoman d'explorer les forêts de la Macédoine . . . nous avons parcouru, au commencement de 1867, toute la partie méridionale de cette province, ainsi que le bassin de Carasou (Černa) vers le nord-est. p. 197. „Dans tout le Midi de la Macédoine et notamment sur les côtes de la Chalcidique, les Grecs forment l'immense majorité de la population. Au fur et à mesure qu'on remonte vers le nord, l'élément grec disparaît peu à peu, pour faire place à l'élément bulgare" . . .

p. 198. „Les Bulgares sont essentiellement agriculteurs. C'est une forte race qui joint à la sobriété des Orientaux les habitudes laborieuses des peuples du Nord" . . .

Correspondence. Turkey. № 25 < 1877 >. London, 1877. p. XII—301.

p. 7—8. Le consul Blunt à Mr. Joselyn. Salonique, 27 Mars, 1877. „Mon collègue grec m'informe que dans le district de Stromnitza, habitée principalement par les Bulgares, les habitants chrétiens ont été molestés par les Turcs" .

Correspondence. Turkey. № 13 < 1878 >. London, 1878, p. 3. Le marquis Salisbury au compte Derby. Pera, 23 Decembre, 1876.

Les représentants de Allemagne, d'Autriche-Hongrie, de France, de Grande-Bretagne, de l'Italie et de Russie reconnaissent formellement dans la Conférence de Constantinople les sandjaks de Nich, Skopié, Bitolia (à l'exception de deux casas au sud) les trois casas au nord du district de Sérès et les casas de Stroumnitza, Tikvech, Vélès et Kastoria comme bulgares.

Correspondence. Turkey. № 15 < 1880 > . P. I. London, 1880, p. IV—161.

p. 19—21. Lord Fitzmaurice au compte Granville. Buyukdéré. 12 Juin, 1880.

p. 20e. La population mâle de la Macédoine. Les sandjacs de Salonique, de Monastir, de Sérès et de Drama renferment une population de 310,441 Musulmans, 183,066 Bulgares, 166,964 Grecs, 50,152 Valaques, 25,043 Albanais, 28,122 Juifs.

Courrière C. Histoire de la littérature contemporaine chez les Slaves Paris, 1879, p. XXIII—553 — 1 f.

p. VII. „Le groupe méridional comprend: 1° les Bulgares occupant la Moésie, la Thrace, la Macédoine, et à l'ouest s'étendant jusqu'à Prizrène et le lac Ochrida, et qu'on peut évaluer à 4,095,981 outre ceux qui habitent la Roumélie, l'Autriche et la Russie méridionale.

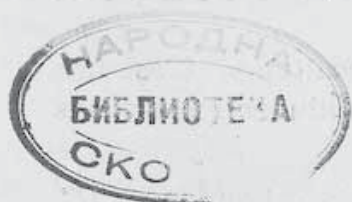
Delamarre C., La chef de mon Pluriel. Carte linguistique ethnographique et politique actuelle de l'Europe orientale. Russie—Autriche—Turquie. Paris, 1868.

Langue bulgare. — „Cette langue slave est parlée non-seulement en Bulgarie, mais au sud des Balkans, en Roumélie, presque jusqu'à l'Archipel. Une étroite bande de Grecs, sépare seule les Bulgares de la mer Egée“.

Durando C., Rapporto agricolo-commerciale sulla Bulgaria <Luglio 1871> — Bolletino Consolare. Vol. VII. P. II. Roma, 1871. p. 3—45,

p. 3. „I confini della Bulgaria politica sono contrastati da Greci e da Serbi in vario modo a profitto della propria nazionalità: e sarà questa una non facile questione per le generazioni future“.

(à suivre).

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА V, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE V, FASC. 2.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHOFF

1929

